

1/2
2009

Verdeeld verleden, gedeelde koers?
Bijdragen aan het debat over integratie

S&D

POLITIEK WETENSCHAP ESSAY

Zoek de verschillen

Graag zou ik de frisse resolutie *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* zonder reserves onderschrijven, ware het niet dat deze fundamentele vragen oproept. Die betreffen niet de richting van het voorgestelde beleid, maar vooral de precisie in het benoemen van problemen en het schetsen van achtergronden. Doordat in de analyse details ontbreken worden de voorgestelde oplossingen erg gemakkelijk en lopen we het gevaar dat het integratiebeleid voor de zoveelste keer uitdraait op grofmazige en bazige voorstellen, die niet zullen blijken te werken.

De resolutie heeft een hoog gehalte aan 'Troonredetaal': korte, algemeen geformuleerde, onweerlegbare zinnen. Er wordt lustig op los gegeneraliseerd. Neem deze passage: 'Integratie was een zaak van tolerantie en uiteindelijk zou het dan allemaal vanzelf wel goed komen. In de praktijk betekende die tolerantie vooral weggijken bij problemen. Gevoelens van verlies en onbehagen werden weggestopt.' Deze passage heeft in de publiciteit veel aandacht gekregen: tolerantie is voortaan taboe. Dit vind ik een nogal tendentieuze en niet ongevaarlijke koers. Wat wordt hier onder tolerantie verstaan? En staat deze stellingname niet haaks op de verderop aangekondigde 'derde strategie' van tolereren?

Tolerantie is het tegenovergestelde van onverschilligheid. De geschiedenis van religieuze tolerantie kan ons veel leren, met name omdat die laat zien dat tolerantie altijd kiezen tussen twee kwaden is. Erasmus vond ketterij uit den boze, maar het verbranden van ketters — om theologische redenen — nog veel erger. Met andere woorden: het belangrijkste kenmerk van tolerantie is het dulden van (religieuze) onenigheid, ongenoegen en andere ergernissen, omdat het middel ter oplossing van de onenigheid vele malen erger is dan de kwaal. Aan die kwaal moet dan ondertussen wel gewerkt worden. Toleran-

tie is dus nooit 'wegkijken' en is dat ook nooit geweest. Tolerantie bestaat in het onderdrukken van de eigen neiging anderen (andere overtuigingen, andere leefwijzen) te onderdrukken. De godsdiensttwisten in de zestiende en zeventiende eeuw werden beëindigd toen het inzicht doordrong dat met repressie en bloedvergieten de welvaart niet werd gediend en dat individuele geloofsopvattingen zich nimmer laten dwingen. Uiteindelijk leidde dit inzicht tot de grondwettelijk verankerde godsdienstvrijheid.

Het luchtigjes of grof generaliseren over bevolkingsgroepen, over negatieve kenmerken van belijders van andere godsdiensten, over historische ontwikkelingen met negatieve effecten, leidt telkenmale tot even grofmazig als inadequaat beleid. Het emancipatie-perspectief van de resolutie is een belangrijke bijdrage aan de politieke discussie en koers, maar het gaat daarbij steeds om de emancipatie van individuele burgers, die daarbij juist niet in één hokje moeten worden gezet of onder één etnische of religieuze noemer gebracht. Dat gebeurt in deze tekst nog veel te veel, met name waar het gaat over problemen van overlast en criminaliteit die worden veroorzaakt door jongeren uit immigrantenmilieus.

Ook bij de lastigste vraagstukken van integratie blijft naar mijn mening het devies: zoek de verschillen, let op de exacte cijfers en de juiste data, analyseer zo precies mogelijk alle achtergronden en onderdruk de neiging om te generaliseren. Dan is de oplossing nog niet meteen gevonden, dan blijft repressie een optie, maar het gevaar dat het gekozen middel erger is dan de kwaal is dan wel kleiner. En dat is het kenmerk van de Nederlandse traditie van tolerantie.

KEES SCHUYT
Voorzitter redactieraad s&d

Verdeeld verleden, gedeelde koers?

Bijdragen aan het debat over integratie

Op 23 december 2008 presenteerde Lillianne Ploumen namens het bestuur van de Partij van de Arbeid een concept-resolutie over integratie, getiteld *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst*. Direct ontvlamde de discussie — op de opiniepagina's, in debatzalen en binnen partij-afdelingen.

S&D presenteert een bont palet aan beschouwingen en reacties, van lovend tot zeer kritisch. Zal deze resolutie de basis vormen voor 'een nieuwe koers die recht doet aan alle Nederlanders samen' — zoals de partijvoorzitter zich wenst op haar weblog?

Voor het indienen van amendementen stond een termijn van één maand. Terwijl het partijbestuur zijn preadviezen en tekstaanpassingen voorbereidt, gaat het debat op volle kracht door. Op 14 en 15 maart a.s. komt de PvdA in congres bijeen te Utrecht, dan wordt er gestemd.

Verdeeld verleden, gedeelde toekomst

1. Een veranderend Nederland in een veranderende wereld

De afgelopen decennia hebben veel nieuwe Nederlanders zich permanent gevestigd in ons land. Nederland is daarmee blijvend veranderd en zal ook in de toekomst blijven veranderen. In 2050 heeft een derde van onze inwoners hun geschiedenis in een ander land — zelf, via ouders of grootouders. In een stad als Amsterdam is dat nu al gewoon. Onze bevolking wordt mede daardoor steeds diverser. We verschillen steeds meer van elkaar, qua herkomst en afkomst maar ook qua levensstijl en gezinssamenstelling.

Een dergelijke grote en relatief snelle verandering brengt successen en problemen met zich mee. Veel nieuwkomers en hun kinderen vinden prima de weg in het nieuwe thuisland. Jongeren maken probleemloos hun school af, stromen door naar een vervolgopleiding en vinden passend werk. Ze verwerven een eigen plek in de samenleving, maken eigen keuzes. Huwelijken zijn steeds vaker het resultaat van vrije partnerkeuze. Veel voetballers in het nationale elftal en aansprekende politici in stad en land hebben een achtergrond in een ander land dan Nederland.

Maar er is ook het nodige dat niet goed gaat. Migranten en hun kinderen vallen vaker uit op school dan oorspronkelijke Nederlanders, ze zijn vaker werkloos, afhankelijk van een uitkering en slachtoffer van geweld achter de voordeur. Sommige groepen zijn vaker betrokken bij criminaliteit en overlast. Verworvenheden als de gelijkheid van man en vrouw en van homo en hetero worden niet door alle nieuwe Nederlanders gedeeld.

In heel Europa worstelen samenlevingen met deze veranderingen. Die zijn niet typisch Nederlands, en ook niet typisch iets voor deze tijd. Of het nu gaat om de migratiestromen naar de Verenigde Staten uit het begin van de vorige eeuw of om de komst naar een land als Frankrijk van inwoners uit voormalige koloniën, integratie gaat niet vanzelf. Bouwen aan een gemeenschappelijke toekomst is lastig en gaat gepaard met gevoelens van verlies en onbehagen.

Die gevoelens van verlies en onbehagen kennen we ook in Nederland. Niet alleen bij bewoners van de volkswijken van onze steden, maar breed in de samenleving. Wijken gebouwd voor arbeiders en de middenklasse zijn migrantenwijken geworden. Bekende sociale patronen zijn verdwenen. Gedeelde omgangsvormen zijn niet langer vanzelfsprekend. De voortdurende instroom van nieuwe buurtbewoners vergt veel van bewoners en ook van de school, de huisarts en de wijkagent. Maar ook op plekken in ons land waar ogenschijnlijk niets is veranderd, ervaren mensen gevoelens van onbehagen. Hun land verandert, en ze voelen zich daar niet bij betrokken. Ze ervaren de veranderingen als opgedrongen — en dat is een akelig gevoel als het gaat over het land waar je geboren en getogen bent, en dat jij, je ouders en hun ouders daarvoor, mee hebben opgebouwd.

Ook veel nieuwkomers ervaren verlies en onbehagen. Het verlaten van je moederland, ook al is dat een eigen keuze, heeft grote gevolgen. Die worden vaak onderschat. Weggaan gaat gepaard met heimwee naar een vertrouwd verleden. Het is niet eenvoudig om een nieuw thuis in Nederland te vinden. De taal is moeilijk en contacten met mensen die hier altijd al woonden zijn vaak beperkt. Veel nieuwkomers vinden weinig houvast in de samenleving. Daarom grijpen ze terug op oude en vertrouwde tradities en gewoonten, die ze ook hun kinderen proberen bij te brengen. Vaak doen ze dat uit angst hun kinderen kwijt te raken aan een land met een cultuur die ze zelf niet begrijpen. Ze hebben het gevoel er nooit helemaal bij te horen, terwijl de volgende generatie al volop deel uitmaakt van die nieuwe cultuur.

Lange tijd hebben oorspronkelijke Nederlanders en nieuwe Nederlanders elkaar grotendeels vermeden. Integratie was een zaak van tolerantie en uiteindelijk zou het dan allemaal vanzelf wel goed komen. In de praktijk betekende die tolerantie vooral wegstijven bij problemen. De gevoelens van verlies en onbehagen werden weggestopt.

En, eerlijk is eerlijk, die gevoelens werden ook niet erkend door de overheid en de politiek. Pas toen mensen die gevoelens uitschreeuwden werd er geluisterd — pas toen Pim Fortuyn ze verwoordde, kwam het conflict waar mensen elke dag mee te maken hadden, nadrukkelijk op de politieke agenda.

De fase van het vermijden is nu definitief voorbij. Dat brengt conflicten met zich mee. Er is steeds minder geduld met Marokkaans-Nederlandse en Antilliaans-Nederlandse rotjochies die zich niet kunnen gedragen. En er kan geen sprake zijn van tolerantie tegenover haatzaaiende imams die, met een beroep op de vrijheid van godsdienst, zelf onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden prediken.

Nu het debat, het conflict, zo scherp wordt aangezet, hebben veel migranten en kinderen van migranten die hier al jaren wonen, de indruk dat ze meer dan ooit worden afgerekend op hun achternaam, huidskleur, afkomst of geloof. Hoe kun je je nog langer Nederlander voelen als anderen je steeds als allochtoon zien? Of als potentiële potenrammer, vrouwenbesnijder of terrorist? Hoe kun je vertrouwen hebben in je toekomst als het uitmaakt of je solliciteert met een verzonnen Nederlandse achternaam of met je eigen achternaam? Van Nederlander word je weer allochtoon in eigen land. ‘Tot 2001 voelde ik me Nederlander maar nu wordt ik niet meer zo gezien. Terwijl ik niet ben veranderd wordt er wel anders naar mij gekeken’, is dan een pijnlijke constatering.

Al die verschillende gevoelens — van verlies, onbehagen en onrechtvaardigheid — komen bijeen in het integratievraagstuk. De uitdaging is duidelijk. Na de fases van vermijding en conflict hoort het te gaan om acceptatie. En acceptatie kan niet zonder perspectief.

Een wenkend perspectief dat laat zien hoe we uit de fase van conflict kunnen komen. Samen moeten we ons inspannen voor de rechtsstaat en alle grondrechten die daarin zijn verankerd — voor onszelf én voor anderen. We moeten ons allemaal inspannen om mee te doen in de samenleving; verantwoordelijkheid te nemen, mee te doen op de arbeidsmarkt, bij te dragen aan de leefbaarheid van de buurt en betrokken te zijn bij de school van onze kinderen.

Nieuwkomers, hun kinderen en kleinkinderen moeten zonder voorbehoud kiezen voor de Nederlandse samenleving. Zij zetten daarmee per definitie de grootste stap. Een plek vinden in een nieuwe samenleving betekent loslaten, soms meer dan je lief is. Van degenen die hier van oudsher al woonden wordt gevraagd ruimte te bieden aan tradities, gewoonten en religies die niet van oudsher tot de Nederlandse samenleving behoorden.

Het bereiken van een doorbraak, van werkelijke integratie is dus in de eerste plaats een opgave voor burgers onderling, voor ons allemaal. De overheid heeft daarbij twee belangrijke taken. In de eerste plaats het bewaken van de rechtsstaat. Zowel de daarin neergelegde vrijheden als de daarin gestelde grenzen moeten consequent worden verdedigd. Dit vraagt om een effectief veiligheidsbeleid en een compromisloze verdediging van het vrije debat. In de tweede plaats gaat het om verheffing en emancipatie. Om het

scheppen van kansen, het bestrijden van achterstelling en achterstand en het investeren in ieders talent.

Dit zijn de twee pijlers onder het toekomstperspectief dat de Partij van de Arbeid schetst. Beide zijn even belangrijk. Maar voor ons wenkend perspectief van verheffing en emancipatie krijgen we pas dan steun als we de rechtsstaat strikt handhaven en consequent beschermen. Als ieders vrijheid in goede handen is. Dat betekent ook dat we de confrontatie moeten aangaan als we vinden dat die vrijheid bedreigd wordt — of als emancipatie belemmerd wordt. Dat is een taak voor de politiek — voor de PvdA. De politiek moet burgers confronteren, misstanden aan de kaak stellen en ook mensen weer verbinden. Wij zijn geloofwaardig in onze verdediging van een nieuw Nederland als we geloofwaardig zijn in onze verdediging van de rechtsstaat en de vrijheid die zij biedt.

We staan voor een gezamenlijke opdracht. Nederland verandert onherroepelijk door de steeds grotere diversiteit aan religies, culturen en etniciteiten. Veel mensen zullen die veranderingen niet bij voorbaat toejuichen en soms zelfs als bedreigend ervaren. De uitdaging waar de Partij van de Arbeid voor staat is het schetsen van een toekomstvisie die aan iedereen perspectief biedt en een weg daarnaar toe die aan iedereen houvast biedt.

2. Ons Nederland

De Partij van de Arbeid wil dat alle Nederlanders een geborgen en veilig thuis vinden in ons Nederland. Een thuis waar we in vrijheid leven, waar ruimte is voor ieders gebruiken en geloof, waar we gelijke kansen krijgen en nemen, waar we respect hebben voor elkaar én elkaars mening, waar we samen werken en samenleven, waar we elkaar ontmoeten en waarderen. Een land waar we in geluk en vrijheid ons leven kunnen vorm geven. Een land waar we van elkaar mogen verschillen en waar we ook veel gemeen hebben. Dat alles, vanzelfsprekend, binnen de grenzen van onze rechtsstaat.

De Partij van de Arbeid staat voor een vitale rechtsstaat en voor volwaardig burgerschap — die komen met rechten en met plichten. We zetten onze visie op loyaliteit en nationaliteit uiteen. En we stellen vast hoe we de verhouding tussen religie en onze samenleving zien.

2.1 Een vitale rechtsstaat

In onze rechtsstaat zijn wij allen gelijk aan elkaar, ongeacht onze afkomst, sekse of geaardheid. Het stelsel van wetten, regels en instituties dat de samenleving ordent, verdient het om vaker in stelling te worden gebracht in de praktijk van de integratie én in het debat daarover dan tot nu toe is gebeurd. Immers, de waarden en normen die daarin hun beslag hebben gekregen zijn in de loop van de geschiedenis ontstaan, bijgesteld en beproefd.

We nemen onze rechtsstaat vaak voor lief, we staan zelden stil bij de ongekende verworvenheden die erin besloten liggen. We moeten onze rechtsstaat en de daarin besloten normen en waarden minder als vanzelfsprekend beschouwen en meer als een verworvenheid die is bevochten. Dat draagt bij aan het zelfvertrouwen dat nodig is om om te gaan met conflicten en dilemma's in de samenleving. En het stelt nieuwkomers in staat zich op heldere wijze tot die rechtsstaat te verhouden.

De Nederlandse rechtsstaat ondersteunt ons sociaal-democratisch ideaal van gelijke kansen. In artikel 1 van de Grondwet zijn het recht op gelijke behandeling en het verbod op discriminatie vastgelegd. Ook de gelijke toegang tot onderwijs en zorg ligt in onze rechtsstaat verankerd, net als het recht op een eerlijke rechtsgang. Vanuit die rechtsstatelijke basis kunnen en zullen we elke dag opnieuw strijd leveren om deze rechten in de dagelijkse realiteit waar te maken.

Voor de Partij van de Arbeid zijn rechtsstatelijke beginselen en verworvenheden de ultieme toetssteen. Ze zijn van iedereen en gelden voor iedereen. Onze rechtsstaat moet vóór allen dóór allen worden verdedigd.

2.2 Volwaardig burgerschap

Iedere Nederlander kan een volwaardig burger zijn. Maar dat lukt alleen als hij of zij ook volwaardig burger wil zijn. We dragen samen verantwoordelijkheid voor de Nederlandse samenleving. Die verantwoordelijkheid komt met rechten en plichten. Een volwaardig burger houdt zich aan de wetten en regels van onze democratische rechtsstaat. Een volwaardig burger doet mee: door de taal te spreken, door te leren en te werken, door anderen te ontmoeten en te waarderen.

Maar daarmee is nog niet alles gezegd. Volwaardig burgerschap betekent meer dan meedoen en je aan de regels houden. De manier waarop we omgaan met de rechten en plichten van ons burgerschap zegt zeker zo veel over onze beschaving als het rechtsstelsel zelf.

Neem de vrijheid van meningsuiting. Dat is een groot goed, waar iedereen vrijelijk gebruik van moet kunnen maken. Een dergelijke grote vrijheid vraagt ook om een morele verantwoordelijkheid: bij alles wat we doen moeten we rekening houden met de ander en met de effecten op de samenleving als geheel. Krenken mag, maar dat wil niet zeggen dat het ook moet. Burgerrechten verdienen het te worden gekoesterd door burgers die in hun onderlinge verkeer opkomen voor elkaars rechten en vrijheden. Zo moet discriminatie op alle fronten consequent worden bestreden en veroordeeld.

Of het nu gaat om discriminatie op grond van huidskleur, geloof, sekse of seksuele geaardheid, we moeten de handen ineenslaan en gezamenlijk — burgers én overheid — discriminatie veroordelen, bestraffen en bestrijden.

Een volwaardig burger bouwt mee aan ons gezamenlijk Nederlandschap. Hij of zij koestert, beschermt, verdedigt en bevraagt dat Nederlandschap. Vanuit onze uiteenlopende achtergronden, geloofsovertuigingen en levensstijlen leggen we verschillende accenten. Maar ons gezamenlijke Nederlandschap bestaat uit verbondenheid met elkaar, respect voor vrijheid, gelijkheid en democratie en voor de gezamenlijke en gedeelde verantwoordelijkheid voor dit land en voor de toekomst van onze kinderen. Dat delen we met elkaar en dat dragen we samen uit.

We spreken allemaal Nederlands, we kennen de elementaire omgangsvormen en we respecteren, kennen en begrijpen de geschiedenis van onze democratische rechtsstaat. Dat geldt voor alle burgers van Nederland. Onze kinderen moeten van jongs af vertrouwd worden gemaakt met wat het betekent burger te zijn van dit land, zij moeten leren wat daaraan waardevol en bijzonder is. Daarom heeft burgerschapsvorming een plaats in ons onderwijs. Onderdeel zijn van de Nederlandse samenleving begint in de eigen straat en buurt. Jong als ze zijn geven kinderen daar mede vorm aan.

2.3 Loyaliteit en nationaliteit

De Nederlandse nationaliteit is voor alle Nederlanders een deel van onze gezamenlijke identiteit. Het Nederlandschap is voor nieuwe Nederlanders de afsluiting van een reis. Een reis die niet alleen letterlijk door landen maar ook figuurlijk langs instanties en door procedures voerde. En voor alle nieuwkomers is het Nederlandschap, met alle rechten en plichten die daarbij horen, een bekroning van een inspanning voor inburgering die soms al begon in het land van herkomst. Om dat te vieren heeft de Partij van de Arbeid de invoering van de feestelijke Naturalisatieceremonie van harte gesteund.

Om Nederlander te kunnen worden moet een nieuwkomer voldoen aan duidelijk omschreven voorwaarden, waaronder die dat in principe de oude nationaliteit wordt opgegeven. Deze zogenaamde afstandsverplichting is vastgelegd in de wet. De reden daarvoor is dat het hebben van meerdere nationaliteiten met zich meebrengt dat een burger onder meerdere rechtsstelsels valt en dat is voor burgers belastend en vervelend. In Nederland hebben veel nieuwe Nederlanders en hun kinderen desalniettemin een dubbele nationaliteit. Veel mensen krijgen die al bij geboorte. Ook zijn er veel migranten aan wie het door het land van herkomst niet wordt toegestaan de oude nationaliteit te laten vervallen.

De PvdA vindt dat het hebben van een dubbele nationaliteit niets te maken heeft met loyaliteit aan Nederland, noch met een integratieprobleem. Het verschijnsel vloeit simpelweg voort uit de uiteenlopende nationaliteitswetgeving van landen en uit het feit dat steeds meer mensen migreren en met buitenlandse partners trouwen. Voor het uitoefenen van publieke functies geldt dat men de Nederlandse nationaliteit moet hebben. Onze Grondwet is daar duidelijk over.

Dat betekent niet dat er geen problemen kunnen zijn bij het hebben van een dubbele nationaliteit. De Partij van de Arbeid vindt het onwenselijk dat mensen niet zelf kunnen besluiten om afstand te doen van hun tweede paspoort. Met name Marokkaanse Nederlanders worden daarmee geconfronteerd. Niet alleen kan er geen afstand worden gedaan van het Marokkaanse paspoort, de Marokkaanse overheid bemoeit zich, soms vergaand, met Nederlanders met een Marokkaans paspoort.

Nederland moet zich inspannen om de dwingende wetgeving en bemoeienis waarmee herkomstlanden greep blijven houden op hun emigranten te laten verdwijnen. Nieuwe Nederlanders, hun kinderen en kleinkinderen moeten zich op hun toekomst in Nederland kunnen richten en hier hun leven kunnen opbouwen. En nieuwe Nederlanders moeten zelf kunnen beslissen of zij de oude nationaliteit laten vervallen. Uiteraard moeten nieuwe Nederlanders ook vrij zijn in de keuze van de voornaam van hun kinderen; voor Marokkaanse Nederlanders is dat nu niet het geval. Verder moet de Turkse dienstplicht voor Turkse Nederlanders worden afgeschaft; hun toekomst ligt in Nederland. Al dit soort vormen van bemoeienis of verplichte banden wijst de PvdA vanzelfsprekend af.

Kinderen van ouders met een permanente verblijfsvergunning voor Nederland moeten vanaf de geboorte het recht hebben Nederlander te worden. Nu kunnen zij pas een aanvraag voor Nederlanderschap indienen als ze 18 jaar zijn geworden — en dat terwijl ze zich doorgaans van kinds af aan burger van Nederland voelen.

Elke Nederlander heeft op grond van het Nederlanderschap gelijke rechten en plichten. Alle Nederlanders hebben recht op gelijke behandeling in gelijke gevallen. Uitzonderingsbepalingen ten aanzien van nieuwe Nederlanders, zoals het afpakken van een paspoort na een strafrechtelijke veroordeling, creëert rechtsongelijkheid en tweederangs burgerschap. De PvdA accepteert dit niet.

Op het voorgaande kan slechts in één situatie een uitzondering worden gemaakt. Nederlandse staatsburgers die onze democratische rechtstaat afwijzen én bereid zijn haar met geweld te ontwrichten, kunnen hun staatsburgerschap verliezen. Na veroordeling voor een dergelijk terroristisch misdrijf kan de Nederlandse nationaliteit worden ingetrokken. Een wetsvoorstel hierover is in voorbereiding. De Partij van de Arbeid steunt dit. Internationaal zijn we overeengekomen dat burgers nooit stateloos mogen worden gemaakt. Dat betekent dat de nieuwe wet niet kan worden toegepast als een veroordeelde een enkelvoudige nationaliteit bezit.

2.4 *Religie en samenleving*

10

In haar eerste beginselprogramma van 1947 erkende de Partij van de Arbeid het verband tussen religie, de wijze waarop mensen hun leven vorm geven en hoe zij zich in het politiek en publieke debat mengen. Dat was al zo in 1947, en ook al is er sindsdien veel veranderd, het blijft zo dat in ons land godsdiensten gelijk worden behandeld. Dat geldt niet alleen voor het christendom, het jodendom en het hindoeïsme, maar voor alle godsdiensten, ook voor de islam.

Dat neemt niet weg dat religie in de publieke ruimte opnieuw een gevoelige kwestie is geworden. Nieuwkomers hebben hun geloof meegebracht naar Nederland, terwijl zeer velen in Nederland in de afgelopen decennia juist afscheid hebben genomen van hun religie. Dat levert onbehagen op bij diegenen die zich de knechtende invloed van religie herinneren en bij hen die zich zorgen maken over de radicalisering van religie en de bedreiging van verworven vrijheden. Omgekeerd levert kritiek of

afkeuring van de kant van ongelovigen onbehagen op bij mensen die zich door hun geloof gesterkt weten in hun bestaan en die zich door hun geloof laten inspireren.

Iedereen moet in vrijheid zijn of haar geloof kunnen belijden en er ook in vrijheid afstand van kunnen doen. Geloof mag ook bekritiseerd worden. Zelfs als dit als kwetsend ervaren wordt. Vrij je mening uiten, satire bedrijven, religie bespotten: dat kan en mag in Nederland. De vrijheid om te geloven wat je wilt gaat nooit boven de vrijheid om te zeggen wat je wilt; het omgekeerde geldt evenmin. Geloven mag, krenken mag en gekwetst worden kan een gevolg zijn. Wie zich gekwetst voelt kan altijd naar de rechter gaan.

Dit alles ontslaat niemand van de morele plicht om zorgvuldig met verworven rechten en vrijheden om te gaan. Vrijheid gaat hand in hand met verantwoordelijkheid, daarvan moeten wij allen door-drongen zijn.

De scheiding van kerk en staat houdt niet in dat politici zich niet met religie moeten bezighouden. Dat zou ook onmogelijk zijn: religie is nu eenmaal voor veel mensen een factor van belang. Terwijl voor velen het geloof dient als een persoonlijke bron van zingeving, komen álle burgers religie tegen als een fenomeen dat tal van maatschappelijke processen -zoals de integratie van nieuwkomers — kan remmen of versnellen. Dat de overheid neutraal staat ten opzichte van de uiteenlopende levensbeschouwelijke opvattingen spreekt vanzelf. Dat sluit niet uit dat politici zich ermee mogen bezighouden en er een mening over moeten hebben.

Binnen de grenzen van de rechtsstaat zijn alle burgers vrij om hun geloof, van welke signatuur en zwaarte dan ook, te belijden. De PvdA zal eenieders recht om te geloven steeds verdedigen en uitdragen. Dat geldt voor liberale en orthodoxe gelovigen zo goed als voor degenen die zich thuis voelen bij lichtere, progressievere of vrijzinnige stromingen. Dat de PvdA in die laatstgenoemde kringen haar natuurlijke bondgenoten vindt is evident.

2.5 Emancipatie

Nederland heeft zijn burgers veel te bieden. Iedereen verdient een eerlijke kans om zijn of haar leven vorm te geven, om er wat van te maken. We dagen elkaar uit om actief mee te doen. Niemand wordt aan zijn of haar lot overgelaten. Waar achterstanden bestaan wordt een helpende hand geboden.

Ieder kind verdient een goede opvoeding en goed onderwijs. Iedere Nederlander verdient een baan, de kans om zich te ontplooiën, talenten te benutten, en uitzicht op een goede toekomst. Zo is het vandaag, morgen moet het nóg beter zijn.

Emancipatie is veel meer dan het bieden van eerlijke kansen. Emancipatie draait ook om vrijheid. Om de vrijheid van al die mensen die zelf willen bepalen hoe ze willen leven. Om al die mensen die keuzes willen maken tegen de druk van groep, cultuur of religie in. In ons Nederland staat dat recht onvoorwaardelijk op nummer één. In ons Nederland is dat een van de verworvenheden binnen de democratische rechtstaat. De PvdA kiest altijd de kant van het individu in zijn of haar emancipatie.

De Partij van de Arbeid kiest positie door pal te staan voor het bieden van kansen, voor emancipatie en verheffing én voor de onvoorwaardelijke plichten van volwaardige burgerschap die voortkomen uit onze rechtsstaat. Het is onze overtuiging dat een gedeelde samenleving — ons Nederland — alleen ontstaat als we eerlijk zijn over wat we van elkaar verwachten en over wat we elkaar te bieden hebben. Als we grenzen durven te stellen en kansen durven te bieden. Zo geven we samen vorm aan óns Nederland. Een land waarin iedereen volwaardig burger is en niemand autochtoon of allochtoon.

Óns Nederland waarover al die volwaardige burgers zeggen: 'Dit is ons land. En wij zijn van dit land.'

3. De weg naar ons Nederland

Voor een effectief integratiebeleid is naast het consequent handhaven van de rechtsstaat een effectieve publieke sector nodig: hoogwaardig onderwijs, goede jeugdzorg en activerend arbeidsmarktbeleid. Zo kunnen bestaande achterstanden worden weggewerkt. Dit en niets anders is de ziel van de sociaaldemocratie: emancipatie en verheffing en het bieden van gelijke kansen. De Partij van de Arbeid vindt dat de eigen kracht van mensen en hun sociale netwerken veel beter moet worden aangeboord. Debat en emancipatie moeten eerst en vooral door mensen zélf worden gestimuleerd — door al diegenen die een plek willen krijgen en behouden in dit land. De grootste vooruitgang bij integratie valt daarom niet te verwachten van wetten en regels — hoe belangrijk ook — maar veel meer van debat, dialoog, opvoeding en onderwijs.

Om het gekoesterde ideaal van emancipatie maximaal te verwezenlijken moeten we eerst, hier en nu, onze aandacht richten op concrete obstakels: allerlei prangende, vaak gevoelige conflicten die te maken hebben met integratie moeten we benoemen en beslechten. De mogelijkheden voor een succesvolle en breed gedragen politieke agenda voor integratie worden bemoeilijkt door criminaliteit en overlast, door onafgeronde discussies over moslimmannen die vrouwen de hand weigeren te schudden, door trammelant over burka's en aparte inburgeringscursussen voor mannen en vrouwen. Dit zijn lastige vraagstukken die onderwerp zijn van breed maatschappelijk debat en die lokale en landelijke politici terecht hoofdbrekens bezorgen. Het zijn kwesties die raken aan de kernwaarden van onze rechtsstaat en waar we een gezamenlijke omgangsvorm voor moeten vinden, omdat anders elk verhaal over het scheppen van kansen en het accepteren van diversiteit strandt op huizenhoge drempels van argwaan en slechte ervaringen.

Op een aantal terreinen bestaat er behoefte aan specifiek beleid. Het gaat dan met name om bestrijding van discriminatie, om effectieve inburgering van nieuwkomers en om een selectief migratiebeleid dat rekening houdt met het niet oneindig rekbaar aanpassingsvermogen van onze samenleving.

3.1 Het conflict voorbij

Bij het benoemen en beslechten van conflicten hebben we de keus uit drie opties:

- A Normeren; het scheppen en handhaven van wetten en regels.
- B Confronteren; het benoemen en actief verdedigen van waarden.
- C Tolereren; dulden en mensen in hun waarde laten.

Keuzes die vertegenwoordigers en bestuurders van de Partij van de Arbeid maken uit deze drie opties moeten gebaseerd zijn op de principes van de Nederlandse rechtsstaat en op onze sociaaldemocratische beginselen, in het bijzonder vrijheid, gelijkheid en emancipatie.

Normeren betekent het scheppen en het (doen) naleven van wetten en regels die voor iedereen gelden. Eerwraak, vrouwenbesnijdenis en discriminatie zijn bij wet verboden. Hier valt niets te kiezen en hier willen we niet kiezen. Hier willen we handhaven.

Wetten en regels zijn niet statisch: zij verbeelden onze visie op de gewenste werkelijkheid, Soms zijn nieuwe wetten nodig om te regelen wat nog niet eerder geregeld was. Ook moet er veel consequenter worden gehandhaafd. Daar zijn we in Nederland onvoldoende strikt in. Iedereen vindt dat anderen zich aan de regels moeten houden, maar dat er altijd wel redenen zijn om dat zelf niet te doen. Dat leidt ten eerste tot een verzwakking van wetten en regels waar uiteindelijk iedereen de dupe van is en ten tweede tot onduidelijkheid voor migranten die op die manier niet kunnen zien en ervaren wat er nu wel en niet kan binnen de grenzen van de rechtsstaat. Handhaven dus!

Maar met normeren en handhaven zijn we er niet. We hebben ook te maken met gedragingen van

mensen en ontwikkelingen in de samenleving die weliswaar niet strafbaar zijn maar die wij — op basis van onze rechtsstatelijke en sociaaldemocratische waarden — ongewenst vinden. Die moeten we benoemen en bespreken; we moeten duidelijk maken waarom bepaald gedrag ongewenst is en mensen daarmee confronteren. Het tolereren en respecteren van een veelheid aan religies, culturen en levensstijlen moet gepaard gaan met een actieve verdediging van waarden die ons dierbaar zijn. Daartoe behoren in elk geval de scheiding van kerk en staat, de waarde van democratie en rechtsstaat, de gelijke behandeling van man en vrouw en van homo en hetero, de vrijheid van godsdienst en geloofsafval. Als we specifieke denkbeelden en gedragingen willen bestrijden — en ons daarbij niet willen of kunnen verlaten op het strafrecht — mogen we kritiek en confrontatie niet schuwen. De fout die we in ieder geval nooit meer mogen maken is het inslikken van kritiek op culturen of religies omwille van de tolerantie. Soms wordt dat debat als polariserend ervaren — toch moeten we het daarom niet uit de weg gaan. We moeten onze waarden actief benoemen, verdedigen en anderen daarmee in aanraking brengen.

Een derde strategie die we kunnen inzetten laat zich samenvatten met dulden of tolereren. Sommige gebruiken, sommige keuzes die mensen in hun persoonlijk leven maken roepen bij anderen in meer of mindere mate ergernis op, terwijl ze niet in strijd zijn met de rechtsstaat, niet op gespannen voet staan met fundamentele waarden en ook geen inbreuk maken op de vrijheid van anderen in de samenleving. Dit soort gedragingen tolereren wij in onze vrije maatschappij. Het gaat dan om uitingen die gemengde reacties oproepen: de een ergert zich er wild aan, terwijl de ander ze volstrekt normaal vindt. Hoofddoekjes in het klaslokaal, kerkklokken die de zondagsdienst aankondigen, moskeeën met een opvallende architectuur, Sinterklaas en Zwarte Piet — hier past een open houding.

3.1.1 Stof voor conflict, een paar voorbeelden

Op grond waarvan bepalen we onze keuzes voor een effectieve benadering? De PvdA hanteert de volgende vraag als leidraad: welke optie — normeren en handhaven, confronteren of tolereren — levert de grootste bijdrage aan emancipatie en gelijke kansen voor ons allemaal en daarmee aan sociale integratie?

De afgelopen jaren leek het wel of we alleen de keuze hadden tussen passief tolereren enerzijds en keihard verbieden anderzijds: je accepteerde bepaald gedrag en dan mocht je er eigenlijk niets meer van zeggen of je vond het maar niks en dan moest het ook maar direct hard, keihard worden aangepakt. Deze onverstandige tweedeling doet afbreuk aan de meest krachtige instrumenten voor emancipatie en integratie: debat en dialoog, onderwijs en opvoeding. Juist in een democratische rechtsstaat vragen tal van gedragingen, gewoonten en opvattingen niet om een wet of een verbod, maar om een debat dat op het scherp van de snede wordt gevoerd, om een normatieve opvoeding, om een prikkelende dialoogconfrontatie. Dat betekent dat we er iets van mogen en moeten vinden, dat we een standpunt moeten innemen en kleur mogen bekennen.

Dit is de enige manier waarop een vrije samenleving ook normatief kan zijn. Het is de enige manier om buiten gebod en verbod om conflicten vreedzaam op te lossen. En het is de enige manier om de boel bij elkaar te houden. Dat gaat namelijk niet zonder een besef van wat het is dat mensen bindt. Echte tolerantie kan niet zonder een actieve verdediging van cruciale waarden.

Integratie is geen wiskunde, samenleven is geen algoritme. De werkelijkheid kan ingewikkeld zijn. Om problemen op te lossen zullen we soms twee of zelfs alle drie de strategieën tegelijkertijd moeten inzetten. Een paar voorbeelden:

3.1.2 De burka

De afgelopen jaren is er heftig gedebatteerd over de burka. Het onderwerp is bij uitstek een voorbeeld van de botsing van fundamentele waarden in onze rechtsstaat. Aan de ene kant is er het in Nederland zwaar bevochten recht om je godsdienst of levensovertuiging in vrijheid te belijden. Alleen op basis van objectieve, niet-discriminatoire criteria mogen daaraan beperkingen worden opgelegd. Aan de andere kant staat de even zo fundamentele waarde van gelijkheid tussen man en vrouw: de burka verhoudt zich slecht tot onze open, geëmancipeerde samenleving en staat gelijke kansen voor mannen en vrouwen in de weg.

Zie hier het dilemma: noch een verbod, noch tolerantie is een passende keuze. De PvdA verdedigt in de eerste plaats de fundamentele rechten en vrijheden die hier in het geding zijn. Het staat iedereen vrij te geloven wat hij of zij wil, ook wanneer het om orthodoxe geloofsopvattingen gaat. Alleen wanneer er objectieve bezwaren zijn, zoals in dit geval tegen gelaatsbedekkende kleding, willen we aan dat principe grenzen stellen.

Die objectieve bezwaren zijn er. Neem het onderwijs, waar open en directe communicatie onmisbaar is. De burka staat die communicatie in de weg en wordt daarom in het onderwijs verboden. Tot zover de regels. Objectief en democratisch vaststellen en neutraal handhaven, daar begint het mee.

Maar daarmee is voor de PvdA nog niet alles gezegd. Dat iets mag, wil niet zeggen dat het ook gewenst is. Het dragen van een burka staat de emancipatie van vrouwen in de weg. Daarom willen wij met iedereen in de samenleving, liefst en allereerst met burka-draagsters zelf, het debat hierover voeren. In een besloten kleine kring, op televisie en in de krant. Emancipatie is een collectief proces, dialoog en debat helpen daarbij, dwang niet. De PvdA kiest hier ten dele voor een verbod, ten dele voor tolerantie en altijd voor confronteren en bespreken.

3.1.3 Islamitische scholen

De PvdA verdedigt de vrijheid van onderwijs voor alle levensbeschouwelijke stromingen. Als aan objectieve criteria (goed bestuur, gediplomeerde docenten, een degelijk leerplan, een geschikt gebouw, inspraak van ouders) wordt voldaan kan een nieuwe school worden opgericht — of die nu een levensbeschouwelijke grondslag heeft of niet.

Maar opnieuw geldt dat daarmee niet alles is gezegd. De wet mag de mogelijkheid van islamitisch onderwijs dan bieden, de PvdA constateert dat er op dit moment grote nadelen aan zijn verbonden. In de leerlingenbestanden van islamitische scholen zijn kinderen met sociaal-economische achterstanden, taal- en leerachterstanden oververtegenwoordigd. Segregatie in het onderwijs staat de sociale integratie van kinderen in de weg. In de praktijk blijkt dat de kwaliteit van het onderwijs en de kwaliteit van het bestuur van islamitische scholen te wensen overlaat. Waar voor kinderen kansen verloren gaan, moet worden ingegrepen — zoals in het recente verleden een aantal keren, terecht, is gebeurd.

Aan verdere verbetering van het openbaar onderwijs moeten we blijven werken. De al bestaande mogelijkheid dat op verzoek van ouders buiten de reguliere lestijden godsdienstonderwijs wordt verzorgd, moet beter worden benut. De Partij van de Arbeid is realistisch; we willen niet weggijken van het zeer zorgelijke feit dat veel kinderen in het weekend naar koranscholen gaan waar het onderwijs belabberd is. Op sommige koranscholen staan docenten voor de klas die niet of nauwelijks Nederlands spreken en die bovendien gebruik maken van onacceptabele technieken, zoals straffen door te slaan. Ouders die willen dat hun kinderen islamitisch godsdienstonderwijs volgen hebben op dit moment geen alternatief voor de islamitische scholen of de orthodoxe weekendschooltjes. Voor de PvdA staat vast dat alle kinderen het meest gebaat zijn bij hoogwaardig algemeen onderwijs met aansluitend — indien gewenst — godsdienstonderwijs dat pedagogisch verantwoord gegeven wordt.

Daar zijn de emancipatie en integratie van kinderen met achterstanden het best mee gediend. De PvdA kiest voor normeren en confronteren.

3.1.4 *Fitna*

In de aanloop naar het verschijnen van de film *Fitna* van Geert Wilders (Partij voor de Vrijheid) rees de vraag of de overheid moest ingrijpen. De PvdA heeft, vanuit rechtsstatelijk perspectief, nadrukkelijk het recht van vrijheid van meningsuiting en expressie verdedigd. De Grondwet stelt dat voor het openbaren van gedachten niemand voorafgaand verlot nodig heeft. Censuur kan dus niet. De vraag of de film van Geert Wilders in strijd zou zijn met andere wetsartikelen, zoals het verbod op het aanzetten tot haat, liet zich niet vooraf beantwoorden. Bovendien is het niet de regering die dat antwoord zou moeten formuleren, die taak valt toe aan de onafhankelijke rechter — en dan dus altijd achteraf, in dit geval: na vertoning. Wel deed de PvdA vooraf een beroep op Geert Wilders om verantwoordelijk om te gaan met het recht op vrije meningsuiting. Na het verschijnen van de film heeft de PvdA stelling genomen in het debat over het eenzijdige karakter van de film en over de wijze waarop misplaatste angstgevoelens jegens de islam werden aangewakkerd: zij koos, aldus, voor de weg van het confronteren.

3.1.5 *Inburgeringscursussen*

In sommige steden worden (wettelijk toegestane) aparte inburgeringscursussen voor vrouwen gegeven. De vraag dringt zich op hoe dit zich verhoudt tot onze uitgangspunten en idealen. De PvdA wil immers bevorderen dat vrouwen een maatschappelijke positie innemen die gelijkwaardig is aan die van mannen. In hoeverre wringt het apart zetten van mannen en vrouwen met dit streven?

Als een aparte cursus voor vrouwen zou ontbreken, zouden sommige vrouwen besluiten om niet meer te komen of zelfs thuis worden gehouden. Dat zou het hun onmogelijk maken deel uit te maken van de Nederlandse samenleving en de zo gewenste positie van gelijkwaardigheid en zelfstandigheid zouden ze nooit verwerven. In dit licht levert een aparte cursus de grootste bijdrage aan het doel dat we nastreven — daar kiezen we dus voor. Maar daar blijft het niet bij: les 1 van de cursus moet zijn dat mannen en vrouwen in Nederland gelijk aan elkaar zijn. En dat onderwerp moet in alle lessen terugkomen. Confronteren en bespreken is, ook hier, de gewenste strategie.

3.1.6 *Handen schudden*

De overheid is in levensbeschouwelijk opzicht neutraal. In de wijze waarop medewerkers namens de overheid burgers tegemoet treden mag hun religieuze overtuiging geen verschil maken. En hoewel er geen wet of regel is (of zou moeten zijn) die handen schudden verplicht stelt, is de PvdA van mening dat mensen die voor de overheid werken die elementaire omgangsvorm moeten hanteren zonder onderscheid te maken tussen mannen en vrouwen, homo- en heteroseksuelen, enzovoort.

3.1.7 *Het homohuwelijk*

Ambtenaren dienen, zoals gezegd, de wet uit te voeren los van hun persoonlijke levenbeschouwelijke opvattingen. Dat geldt ook voor het in de echt verbinden van homostellen. De PvdA respecteert bestaande afspraken met trouwambtenaren die een uitzonderingspositie hebben bedongen. Maar laat dit duidelijk zijn: dergelijke afspraken mogen voortaan niet meer worden gemaakt. Hier zien we hoe een expliciete oproep tot burgerschap, gedaan in de context van het integratiedebat, ook mensen die al van oudsher thuis zijn in ons land ertoe dwingt bestaande gewoonten en afspraken te heroverwegen in het licht van de waarden die we nieuwkomers terecht voorhouden.

3.1.8 Eerwraak en vrouwenbesnijdenis

Eergerelateerd geweld en vrouwenbesnijdenis zijn in strijd met de wet. Het is evident dat we hier consequent tegen moeten optreden: compromisloos handhaven dus. Tegelijkertijd zullen we in de gemeenschappen waar deze praktijken voorkomen de onderliggende opvattingen en waarden ter discussie moeten stellen. Dat betekent: confronteren en bespreekbaar maken.

3.2 Emancipatie en verheffing

Specifiek beleid gericht op specifieke problemen van specifieke groepen is zinloos als het generieke beleid niet op orde is. Voor een effectief integratiebeleid is een effectieve publieke sector nodig. Onderwijs en werk zijn de werkelijke emancipatiemachines. Schooluitval, werkloosheid en criminaliteit zijn voor een groot deel terug te voeren op taal- of opleidingsachterstand bij de start van de basisschool en op een gebrekkige opvoeding thuis. Werkloosheid gaat gepaard met achterstand en afhankelijkheid van het stelsel van sociale zekerheid. Op al deze terreinen wil de Partij van de Arbeid ambitieus beleid voeren. Daarbij nemen we ook nadrukkelijk stelling tegen maatschappelijke segregatie. We moeten het ontstaan van parallelle gemeenschappen binnen de Nederlandse samenleving een halt toe roepen. Door te investeren in contacten tussen mensen en te streven naar een gevarieerde samenstelling van scholen en wijken. Scholen en wijken waar we mét elkaar in plaats van naast elkaar leren, werken en leven.

3.2.1 Opvoeding en ondersteuning

Kinderen goed opvoeden is bovenal een verantwoordelijkheid van de ouders. De PvdA vindt dat ouders, waar nodig, daarbij ondersteund moeten worden. Van oudsher kennen we in ons land het consultatiebureau, dat opvoedingsondersteuning biedt voor ouders van jonge kinderen. Maar tussen de consultatiebureaulleeftijd en de leerplichtige leeftijd gaapt een fors gat. Daarom wil de PvdA de opvoedingsondersteuning voortzetten vanuit de Centra voor Jeugd en Gezin. Opvoedingsondersteuning moet laagdrempelig zijn en voor iedereen beschikbaar.

Als ouders ondersteuning weigeren terwijl er sprake is van een onacceptabele achterstand of opvoedingsproblemen, kan de kinderrechter opvoedingsondersteuning of gezinscoaching opleggen. Zo wordt voorkomen dat kinderen ontsporen of belangrijke zaken tekortkomen. Financiële prikkels mogen daar waar nodig worden ingezet. Het kan in sommige situaties effectief zijn om de kinderbijslag op een geblokkeerde rekening te zetten waar alleen de gezinscoach bij kan. Ouders worden zo gestimuleerd om hun verantwoordelijkheid voor de opvoeding te nemen. Tot het zover is, zorgt de gezinscoach dat het geld ten goede komt aan de kinderen.

3.2.2 Onderwijs

De school is er om te leren én om elkaar te ontmoeten. Op school leren kinderen de taal, de normen en waarden en de geschiedenis van het land waar ze aan hun toekomst bouwen. In gemengde klassen leren ze leeftijdsgenoten kennen en respecteren met andere etnische achtergronden, tradities en religies. Het tegengaan van segregatie op scholen is daarom van groot belang.

Te vaak beginnen kinderen van allochtone afkomst met een achterstand aan hun schoolcarrière. Zij kunnen het onderwijstempo moeilijk bijbenen. In het belang van deze leerlingen en van de samenleving als geheel moet alles op alles worden gezet om alle kinderen te geven waar ze recht op hebben: kwalitatief hoogwaardige begeleiding en educatie. Daarmee moet niet pas een begin worden gemaakt op de kleuterleeftijd, maar veel eerder: ook bij baby's en peuters dus.

Taal leer je het beste in een taalrijke omgeving. Samenleven leer je het beste door van jongs af

aan in contact te komen met andere religies, etniciteiten en culturen. De bestaande verdeling tussen voorscholen (voor met name allochtone kinderen) en kinderdagverblijven (die vooral door autochtone kinderen worden bezocht) is een vorm van vroege segregatie en om die reden onwenselijk.

De PvdA vindt dat dagopvang, peuterspeelzalen en voorschoolse en vroegtijdige educatie voor kinderen zoveel mogelijk in de eigen wijk beschikbaar moet zijn. Zo worden kinderen goed voorbereid en kunnen zij kansrijk beginnen aan het onderwijsprogramma op de basisschool. Het aanbod van dergelijke programma's en van kinderdagverblijven en peuterspeelzalen in achterstandswijken wordt uitgebreid. Programma's voor voorschoolse en vroegtijdige educatie worden actief aangeboden aan ouders via consultatiebureaus. Waar nijpende achterstanden worden geconstateerd moet deelname verplicht zijn.

Het onderwijs heeft een belangrijke rol bij de burgerschapsvorming van leerlingen. Dat is de reden dat de PvdA in de vorige kabinetsperiode de wet Burgerschap en Integratie indiende. Om burgerschap een vaste en belangrijke plek te geven in het onderwijs. De onderwijsinspectie moet toezien op de uitvoering daarvan.

De Partij van de Arbeid gaat segregatie op scholen tegen. Scholen horen net als wijken een afspiegeling te zijn van de Nederlandse samenleving. Het tegengaan van 'zwarte' scholen gebeurt met name door het tegengaan van 'zwarte wijken'. Op regionaal of lokaal niveau moeten afspraken worden gemaakt over het tegengaan van 'zwarte' en 'witte' scholen. De Partij van de Arbeid pleit voor een aanpak waarbij scholen met de gemeente, op lokaal niveau dus, concrete taakstellingen afspreken met betrekking tot de instroom van leerlingen met een onderwijsachterstand en/of een achtergrond die anders is dan die van de meerderheid van de leerlingen. Langs deze weg bestrijden we concentratie van kansarmoede.

Uiteraard mag de keuzevrijheid van ouders niet worden aangetast door oneigenlijke toelatingscriteria van scholen die grotere verscheidenheid in hun leerlingenbestand willen tegenhouden. Alle scholen, ook die met een levensbeschouwelijke grondslag, moeten verplicht zijn om alle leerlingen te accepteren. Aan de praktijk dat bijzondere scholen soms op basis van levensbeschouwelijke argumenten leerlingen met een achterstand de deur wijzen moet een einde komen.

Er moet voorkomen worden dat allochtone leerlingen terecht komen in onderwijs dat geen recht doet aan hun talent. Veel allochtone leerlingen volgen onderwijs op vmbo-niveau terwijl ze meer kunnen. Om onder advisering van allochtone jongeren tegen te gaan blijven we inzetten op onafhankelijke toetsing in de verschillende fasen van de schoolloopbaan. De keuze voor een vervolgopleiding moet worden gemaakt op basis van de capaciteiten en talenten van een leerling. Afkomst en achternaam doen niet ter zake.

Het aantal allochtone jongeren dat de school verlaat zonder diploma is onevenredig groot in vergelijking met het aantal autochtone uitvallers. Strikte handhaving van de leer- en werkplicht voor jongeren is hier geboden — onder meer via het afleggen van huisbezoeken en snelle afhandeling van zaken door de spijbelrechter. Maar ook aan de aanbodzijde moet iets veranderen. In samenwerking met het bedrijfsleven dienen scholen de praktische leerwegen (de vroegere ambachtsschool) te verbeteren, om zo de groep laagopgeleide jongeren die nu aan de kant staat aan een baan te helpen. Daarnaast wordt het onderwijsaanbod in het (v)mbo uitgebreid met onder andere sport en cultuur, waardoor jongeren meer tijd op school zullen doorbrengen.

Onderwijzers moeten weer aan onderwijzen toekomen. Maar maatschappelijke problemen blijven niet buiten de schoolpoorten. Daarom wil de PvdA dat het schoolmaatschappelijk werk wordt uitgebreid.

3.2.3 Arbeid

Werk is een belangrijke motor voor integratie. Werk emancipeert, stelt in staat tot solidariteit, vermindert afhankelijkheid. Mensen moeten werken, want alleen zo ontwikkelen we onze samenleving, onze individuele talenten, zelfrespect en economische onafhankelijkheid.

De positie van allochtonen op de arbeidsmarkt baart de PvdA zorgen. Slechts de helft van de arbeidsgerechtigden van Marokkaanse of Turkse komaf heeft een baan. Zorgelijk zijn ook de achterstanden van niet-westerse allochtone jongeren en van allochtone vrouwen op de arbeidsmarkt. Veel nieuwe Nederlanders zijn in vergelijking met oorspronkelijke Nederlanders extra kwetsbaar op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld vanwege het feit dat ze vaker op uitzendcontracten werken. In tijden dat het economisch slechter gaat, lopen zij daardoor van iedereen de grootste kans om hun baan te verliezen.

Iedereen verdient een eerlijke kans op werk. Achterstanden tot de arbeidsmarkt moeten worden weggewerkt en discriminatie op de arbeidsmarkt moet worden aangepakt. Maar wij accepteren ook geen zelf aangemeten slachtofferschap van mensen die de verantwoordelijkheid voor hun werkloosheid van zich afschuiven door van discriminatie te reppen. Tegenover rechten staat plichten (met bijbehorende sancties), in dit geval de plicht om beschikbaar te zijn voor de arbeidsmarkt en om mee te werken aan scholing — zoals het leren van de Nederlandse taal — of reïntegratie. Alleen langs deze weg kunnen mensen hun toekomst in eigen hand nemen en deel uitmaken van onze samenleving.. De PvdA wil mensen niet afhankelijk houden van een uitkering, maar hen aan het werk helpen. Ook zelfstandig ondernemerschap willen we stimuleren.

In het verleden is gebleken dat algemene maatregelen, zoals de Wet Bevordering Evenredige Arbeidsdeelname Allochtonen, nauwelijks succesvol zijn. Concrete projecten gericht op achterstandsgroepen zijn dat wel. Wij pleiten niet voor nieuwe regels, maar voor een goed gecoördineerde aanpak in samenwerking met werkgevers- en werknemersorganisaties. De sociale partners moeten vergaande afspraken maken om bijvoorbeeld via duale trajecten werklozen uit achterstandsgroepen in het algemeen en uit de groep nieuwe Nederlanders in het bijzonder aan de slag te krijgen. Jongeren zijn de toekomst; het creëren van banen en kansen voor jongeren betaalt zich dubbel en dwars terug. Dat geldt ook voor allochtone vrouwen. Diegenen onder hen die niet uit zichzelf aan het werk gaan moeten worden gestimuleerd om dat te doen. Werk betekent economische zelfstandigheid en dat is voor het emancipatieproces cruciaal.

We investeren in ondernemerschap door te werken aan een beter vestigingsklimaat voor bedrijven, door ondernemen te bevorderen en door de regeldruk voor ondernemers te verminderen. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar ondernemers in achterstandswijken. Microfinanciering moet landelijk worden ingevoerd.

3.2.4 Sociale zekerheid

De Partij van de Arbeid staat voor sociale zekerheid die activerend werkt in plaats van verzorgend. Dat betekent: een baan gaat boven een uitkering. Ons huidige stelsel van sociale zekerheid pakt naar verhouding slecht uit voor nieuwe Nederlanders en hun kinderen. Hun participatie op de arbeidsmarkt ligt fors lager dan die van autochtonen en de bijstand 'verkleurt'. Onder de netto-betalers van solidariteit zijn autochtonen oververtegenwoordigd, onder de netto-ontvangers allochtonen. Dat pijnlijke gegeven legt de bijl aan de wortel van de door ons zo gekoesterde solidariteit.

Tegen deze achtergrond is de PvdA voorstander van het beperken van de toegang tot sociale zekerheid voor migranten die zo kort in Nederland verblijven dat ze weinig tot niets hebben bijgedragen aan onze sociale zekerheid. Het is een principe van goed burgerschap dat nieuwkomers eerst een bijdrage leveren alvorens een beroep te doen op voorzieningen. Een apart aanloopregime is daarom

verdedigbaar -niet omdat we mensen ongelijk willen behandelen, maar omdat het stelsel zoals het nu is voor nieuwkomers onvoldoende activerend werkt. Het tegengaan van een sociale onderklasse die voornamelijk uit migranten, hun kinderen en hun kleinkinderen bestaat is de nieuwe sociale kwestie.

3.2.5 Wonen

In stadswijken waar het woningaanbod voornamelijk bestaat uit goedkope sociale huurwoningen concentreren zich allerlei grote problemen, van onveiligheid tot segregatie in het onderwijs. Dit zijn de wijken waar nieuwe Nederlanders de afgelopen decennia massaal hun intrek hebben genomen. Oorspronkelijke bewoners kennen hun buurt vaak niet meer terug.

De PvdA maakt zich zowel in de wijken zelf als op het Binnenhof sterk voor een goede buurt voor iedereen. Goed en betaalbaar wonen, dat is het kerndoel van ons woningmarktbeleid. Wie woont er niet het liefst in een buurt die veilig is, met voldoende groen, een prettig winkelaanbod en een wijkverpleegkundige en een wijkagent die een oogje in het zeil houden? We moeten het ontstaan van parallelle gemeenschappen binnen de Nederlandse samenleving een halt toe roepen. Wijken horen een gezond en gemêleerd aanbod van koop- en (sociale) huurwoningen te bieden. Alleen zo kan de concentratie van achterstanden en problemen worden bestreden (en voorkomen) en alleen zo kan een betere doorstroming in de huizenmarkt op wijkniveau worden bewerkstelligd. Lokale overheden, corporaties en de nationale overheid moeten hier werk van blijven maken: door slim te slopen en te bouwen, door verpaupering tegen te gaan, door onrechtmatige bewoning en huisjesmelkers aan te pakken, door belastingvoordelen te bieden aan ondernemers die voorzieningen terugbrengen en door de uittocht van 'kansrijke' bewoners en de intocht van 'kansarme' bewoners tegen te gaan. De PvdA wil de buurt teruggeven aan de bewoners. We willen nauw met hen samenwerken, omdat zij het zijn die met de beste ideeën komen. Daarom zetten wij ons in voor inspraak van bewoners bij de aanpak van hun wijk en voor het uittrekken van extra middelen ter ondersteuning van bewonersinitiatieven.

3.3 Specifiek beleid

3.3.1 Aanpak van probleemjongeren

De oorzaak van wangedrag van jongeren (zeker ook die van Marokkaanse en Antilliaanse afkomst) ligt voor een groot deel in het ontbreken van een sterke thuiscultuur. Ook de school is vaak weinig dominant in het leven van deze jongeren aanwezig: zij spijbelen veel en vallen uit voordat ze een diploma hebben behaald. 'Thuis' en 'school' leggen het af tegen de straat, waar een harde, meedogenloze straatcultuur heerst. Respect voor andere buurtbewoners, voor de rechtsstaat en vertegenwoordigers daarvan (politie en justitie) is bij deze jongeren ver te zoeken.

Duidelijk is dit: handhaving staat voorop. Op straat is de politie de baas, niemand anders. Dat garandeert dat de straat niet van enkelen, maar van iedereen is. Om deze reden zet de PvdA zich al jaren in voor extra wijkagenten en veiligheidshuizen. Op plekken waar het misloopt moet tijdelijk extra politie kunnen worden ingezet. Ook moeten de mogelijkheden voor burgemeesters om overlast en criminaliteit aan te pakken worden versterkt als hulpverlening faalt. Dit via uitbreiding van de zogenoemde doorzettingmacht. De PvdA accepteert het niet dat zowel de schade als de rekening van probleemgedrag op de samenleving als geheel worden afgewenteld. Zowel in het kader van politiewerk als ten behoeve van hulpverlening kan het vaststellen van herkomst of afkomst noodzakelijk zijn. Dit zal steeds omgeven moeten zijn met heldere waarborgen. Daders moeten worden gestraft en wij staan pal voor de slachtoffers.

Jongeren die overlast veroorzaken moeten op de huid worden gezeten. Ouders en scholen hebben daarbij een belangrijke rol. Juridische procedures voor overlastveroorzakers en straatcriminelen moe-

ten worden versneld. De machocultuur doorbreken we onder meer door te bevorderen dat straffen worden ingezet die statusverlagend werken (in plaats van statusverhogend, zoals nu soms geldt voor gevangenisstraf). Als een minderjarige voor de rechter verschijnt, moeten de ouders daarbij aanwezig zijn. Ouders worden financieel aansprakelijk gesteld voor schade aangericht door jongeren tot 18 jaar (nu geldt een leeftijdsgrens van 16 jaar).

Naast repressie — handhaving dus — moet er meer aandacht komen voor preventie. Dat bereiken we via generiek beleid op het gebied van onderwijs en arbeidsmarkt maar ook via specifieke maatregelen. Om te zorgen dat jongeren beter worden toegerust voor hun functioneren in de samenleving, moet de thuiscultuur worden versterkt en moet de school een belangrijker plek in hun dagelijks leven krijgen.

3.3.2 Discriminatie tegengaan

Discriminatie mag niet maar is desondanks van alle tijden. De kwetsbare positie van minderheden is ook vandaag de dag een zorg. We zetten de strijd tégen discriminatie en vóór emancipatie voort en intensiveren die waar nodig is. ‘Kleine’ discriminatie is daarbij net zo belangrijk als ‘grote’ uitingen van discriminatie. Iedereen moet een club of discotheek binnen kunnen, ongeacht kleur of afkomst. Dat je je in zo'n horecagelegenheid behoorlijk en fatsoenlijk gedraagt tegenover anderen is niet meer dan normaal. Wie bewezen heeft zich niet aan de regels te kunnen houden mag de toegang worden ontzegd

De positie van migrantenvrouwen en hun dochters verdient bijzondere aandacht. Zij trekken vaak aan het kortste eind. Mannen houden hun vrouwen thuis, zich beroepend op hun geloofsovertuiging of culturele tradities. Meisjes mogen hun eigen leven niet vormgeven. Zo wordt het hun moeilijk gemaakt om een plaats in de samenleving te vinden. De Partij van Arbeid steunt vrouwen in de strijd voor gelijke behandeling. We stimuleren alle initiatieven die vrouwen kansen bieden om hun leven te leiden in vrijheid.

Geweld tegen joden en homo's wordt niet alleen, maar óók gepleegd door een groep jongeren van Marokkaans-Nederlandse afkomst. Dergelijk gedrag moet voortvarend worden bestreden — door het organiseren van intensieve voorlichting op scholen en sportclubs, maar ook door wetsovertredingen effectief te bestraffen.

Specifieke aandacht richten we op het bestrijden van discriminatie op de arbeidsmarkt. Een speciaal researchteam moet worden ingezet om werkgevers aan te pakken die alloctonen discrimineren. Meldingen en aangiffes moeten snel worden behandeld. Niemand mag op basis van zijn of haar achternaam geweerd uit het arbeidsproces.

Opsporing en vervolging van discriminatie verdienen meer aandacht. Met het oog hierop moeten politie en justitie hun capaciteit versterken, prioriteiten verleggen en, waar nodig, aansturen op een mentaliteitsverandering bij medewerkers.

Meldingen en aangiffes moeten nauwkeurig worden geregistreerd en altijd in onderzoek worden genomen. Het is van groot belang voor het rechtsgevoel van burgers dat de overheid discriminatie effectief en zichtbaar bestrijdt.

3.3.3 Selectieve migratie

3.3.3.1 Asielzoekers

Nederland moet een baken blijven voor vluchtelingen. Dat kan alleen als ons land een streng maar rechtvaardig migratiebeleid voert. Economische vluchtelingen kunnen daarom geen plek vinden in ons land. De asielprocedure moet streng maar rechtvaardig zijn en mag niet jarenlang voortduren. Asielzoekers die zijn toegelaten moeten zo snel mogelijk kunnen beginnen met integratie.

Een effectief terugkeerbeleid voor niet toegelaten asielzoekers is een vereiste. Het beleid moet op Europees niveau verder worden geharmoniseerd om te voorkomen dat landen elkaar beconcurreren op strengheid.

3.3.3.2 *Huwelijksmigranten*

Huwelijksmigratie behoort nog altijd tot de grootste immigratiebewegingen. Te vaak zet een dergelijk huwelijk een rem op het integratieproces van de partner die al in Nederland woont. Voor de Partij van de Arbeid staat het recht op vrije partnerkeuze voorop — iedereen moet kunnen trouwen met wie hij of zij wil. Dat betekent ook dat van dwang om te trouwen nooit sprake mag zijn. Landsgrenzen mogen voor de liefde geen obstakel vormen. Wel stellen we eisen aan huwelijksmigranten die ervoor moeten zorgen dat ze integreren in onze samenleving. Inburgering begint dus in het land van herkomst en moet hier worden voortgezet: de huwelijksmigrant kiest immers niet alleen voor een partner, maar ook voor een nieuw thuisland.

3.3.3.3 *Arbeidsmigranten*

De Partij van de Arbeid wil dat terughoudendheid wordt betracht op het gebied van arbeidsmigratie. Het vanuit een economische behoefte laten instromen van werknemers — zoals in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw gebeurde met de ‘gastarbeiders’ — kan tot grote maatschappelijke problemen leiden, zo weten we nu. Arbeidsmigratie moet daarom gekoppeld worden aan het absorptievermogen van onze samenleving. Ook moet er bij arbeidsmigratie gewaakt worden voor verdringing op de arbeidsmarkt. De moeizame aansluiting tussen vraag en aanbod op delen van de arbeidsmarkt mag niet leiden tot een keuze voor de weg van de minste weerstand. In het algemeen geldt dat we alles op alles moeten zetten om eerst alle Nederlanders aan het werk te helpen, voordat we kiezen voor het faciliteren van arbeidsmigratie.

Daar waar arbeidsmigratie een antwoord biedt op specifieke tekorten op onze arbeidsmarkt maken we onderscheid tussen hooggekwalificeerde kennismigranten voor wie meer kansen moeten komen, middenkader-arbeidsmigranten voor wie de arbeidsmarkttoets blijft gelden en laaggeschoolde arbeidsmigranten voor wie we een terughoudend beleid voorstaan, mede in het licht van de komst van werknemers uit nieuwe -lidstaten. Aan de effecten van arbeidsmigratie van laaggeschoolde werknemers uit nieuwe Europese lidstaten op de leefbaarheid van wijken en buurten moet nadrukkelijker aandacht worden geschonken.

Arbeidsmigratie mag niet wringen met het principe van solidariteit. Nadelige gevolgen voor ontwikkelingslanden van arbeidsmigratie naar ons land (braindrain) moeten worden ingeperkt en de voordelen ervan (geldovermakingen, investeringen, kennisoverdracht) moeten juist worden bevorderd. Tijdelijke arbeid in ons land moet niet alleen voordelig zijn voor onze samenleving en economie, maar ook voor die van het land van herkomst van de arbeidsmigrant. Illegale arbeid, uitbuiting en misbruik van arbeidsmigranten moeten worden voorkomen en bestreden. Voor arbeidsmigranten gelden in Nederland dezelfde arbeidsvoorwaarden als voor Nederlandse werknemers.

3.3.4 *Actieve inburgering*

Inburgering van nieuwkomers begint zo mogelijk (bijvoorbeeld waar het gaat om huwelijksmigratie) in het land van herkomst. Het verplichte inburgeringsexamen is waardevol in dit verband. Behalve op inburgering van nieuwkomers in het algemeen zet de PvdA in op specifieke aandacht voor uitkeringsgerechtigden en ouders van schoolgaande kinderen.

Asielmigranten die in afwachting zijn van eventuele toelating leren nu slechts in beperkte mate

de beginselen onze rechtsstaat en onze taal en cultuur. Met inburgering wordt pas begonnen als de asielprocedure is afgerond. Dit systeem komt erop neer dat echte vluchtelingen lijden onder de aanwezigheid in de asielprocedure van economische vluchtelingen. Dit zorgt vaak voor jarenlange frustraties bij vluchtelingen die uiteindelijk wel in aanmerking komen voor het Nederlanderschap. Aan deze wrange situatie dient snel een einde gemaakt te worden. Ook beperkte arbeidsdeelname van asielmigranten is noodzakelijk om diegenen die uiteindelijk het Nederlanderschap verwerven een zo sterk mogelijke uitgangspositie in onze samenleving te verschaffen.

Nu de wachtlijsten voor inburgeringscursussen en taallessen zijn weggewerkt, mogen de beschikbare plekken niet langer leeg blijven. Er komt een actiever aanbiederbeleid en we stellen ons teweer tegen het 'niet willen'. Wie geen volwaardig burger wil zijn en bijvoorbeeld nalaat te investeren in het leren van de taal komen we niet langer tegemoet. Nederlandse staatsburgers vullen formulieren in — of het nu gaat over een theorie-examen voor het rijbewijs of informatiebrochures van publieke voorzieningen — in onze taal, het Nederlands. Want je doet niet alleen jezelf tekort als je geen Nederlands spreekt, maar ook je burens, je baas en je collega's. Bovenal zijn het de kinderen van nieuwe Nederlanders die lijden onder de taalachterstand van onwillige ouders. Een kind dat pas op zijn vierde, als het voor het eerst naar school gaat, Nederlands hoort, kampt met een achterstand die niet of nauwelijks meer in te halen is.

4. De inzet van de Partij van de Arbeid voor een gedeelde toekomst

De Partij van de Arbeid erkent het maatschappelijk onbehagen en de problemen die integratie met zich meebrengt.

Door migratie verandert de samenstelling van onze bevolking. Dat gaat gepaard met onbehagen. Bekende sociale patronen zijn verdwenen. Gedeelde omgangsvormen zijn niet langer vanzelfsprekend en breed leeft het idee dat de samenleving steeds minder veilig wordt. Dat is een akelig gevoel als het gaat over het land waar je bent geboren en getogen, het land dat je grootouders, je ouders en jij zelf mee hebben opgebouwd. Ook veel nieuwkomers ervaren verlies en onbehagen. Het verlaten van je moederland, ook al is dat een eigen keuze, heeft grote gevolgen. Een deel van de nieuwkomers vindt weinig houvast in de samenleving. Daarom grijpen ze terug op oude en vertrouwde tradities en gewoonten, die ze ook hun kinderen proberen bij te brengen. Veel migrantenkinderen van migranten die hier al jaren wonen, hebben de indruk dat ze meer dan ooit worden afgerekend op achternaam, huidskleur, afkomst of geloof. Hoe kun je je nog langer Nederlander voelen als anderen je steeds als allochtoon zien?

De Partij van de Arbeid staat voor een veerkrachtig Nederland met een vitale rechtsstaat en volwaardig burgerschap van allen.

Integratie is in essentie een taak van burgers zelf. Integratie vraagt van nieuwe Nederlanders de grootste inspanning: loslaten waar je vandaan komt, onvoorwaardelijk kiezen voor Nederland. Mensen die hier hun wortels hebben moeten ruimte bieden aan tradities, religies en culturen die van oudsher niet tot de Nederlandse samenleving behoorden. In ons Nederland bouwt iedereen mee aan een gezamenlijke toekomst. Door zich te houden aan de wetten en de regels van onze rechtsstaat. Door volwaardig burgerschap — meedoen in de samenleving — door te leren, door te werken en door het Nederlanderschap te koesteren en te beschermen. Door zich te identificeren met elkaar, respect te tonen voor vrijheid, democratie, gelijkheid van mannen en vrouwen en van homo's en hetero's, door samen verantwoordelijkheid te dragen voor dit land en de toekomst van onze kinderen.

De Partij van de Arbeid gaat het conflict niet uit de weg. We normeren waar het moet, we tolereren waar het kan, we confronteren waar het nodig is.

Het welslagen van integratieprocessen wordt bemoeilijkt door oververtegenwoordiging van allochtonen in criminaliteit en overlast, door onbeslechte discussies over mannelijke moslims die vrouwen de hand weigeren te schudden, door trammelant over burka's en aparte inburgeringscursussen voor vrouwen. Het gaat hier om vraagstukken die raken aan de kernwaarden van onze rechtsstaat. Zonder een vruchtbare strategie om ermee om te gaan strandt elk verhaal over het scheppen van kansen en het accepteren van diversiteit op huizenhoge drempels van argwaan en slechte ervaringen. Al dit soort conflicten lossen we op door drie routes in te zetten: a) het strikt handhaven van wetten en regels, b) het confronteren van andersdenkenden met onze waarden, c) het dulden van onschadelijk, zij het volgens sommigen onwenselijk gedrag. Deze strategieën kunnen we los van elkaar of in combinaties toepassen. Wij kiezen in een concreet geval altijd de route die de grootste bijdrage aan integratie en emancipatie levert.

De Partij van de Arbeid kiest voor emancipatie en bestrijdt sociale segregatie.

De motor achter het integratiebeleid is een effectieve publieke sector. Onderwijs en werk zijn de werkelijke emancipatiemachines. Schooluitval, werkloosheid en criminaliteit zijn voor een groot deel terug te voeren op taal- of opleidingsachterstand bij de start van de basisschool en op een gebrekkige opvoeding thuis. Werkloosheid gaat gepaard met achterstand en afhankelijkheid van de sociale zekerheid. De Partij van de Arbeid neemt stelling tegen segregatie langs etnische lijnen. We moeten het ontstaan van parallelle gemeenschappen binnen onze samenleving een halt toeroepen. Leerlingen, collega's en stadsgenoten moeten met elkaar in plaats van naast elkaar leren, werken en leven. Wij investeren in inburgering, gaan verantwoord om met migratie en bestrijden discriminatie slagvaardig.

De Partij van de Arbeid staat voor een overheid die doet wat ze kan doen en voor een politiek die problemen niet uit de weg gaat. We kiezen voor strikte handhaving, duidelijke regels en emancipatie. Maar uiteindelijk is het niet de overheid die integratie kan bewerkstelligen.

De overheid kan een brug bouwen over een rivier, maar niet tussen u en uw buurman.

Dat moet u zelf doen. Het Nederland dat de Partij van de Arbeid voor ogen staat is een land waar deze bruggen geslagen zijn. Waar iedereen zegt:

'Dit is ons land. En wij zijn van dit land.'

Noot van de redactie — Dit is de integrale tekst van de concept-resolutie over integratie die het bestuur van de Partij van de Arbeid op 23 december 2008 toestuurde aan alle lokale afdelingen. Die hadden tot 22 januari middernacht gelegenheid om amendementen in te zenden. Het partijbestuur zal op basis van de ingediende moties en amendementen plus de input verkregen op een serie discussiebijeenkomsten her en der in het land een definitief tekstvoorstel formuleren. Dat wordt voorgelegd aan het partijcongres, alwaar besluitvorming plaatsvindt.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (1)

De PvdA en integratie: een nieuwe fase

PROJECTGROEP WBS

‘Dames en heren, Rotterdam heeft in het verleden veel bereikt met veel inzet en creativiteit. Het lijkt een beetje op mijn eigen verleden. Van ver komen en met hard werken je ambities realiseren.’ (Ahmed Aboutaleb bij zijn installatie tot burgemeester van Rotterdam, 5 januari 2009)

De benoeming van emancipatierolmodel en sociaal-democratische *law and order*-moslim Ahmed Aboutaleb tot burgemeester valt te zien als symbool van een nieuwe fase in het Rotterdamse integratieverhaal. Na de ontkenning gevolgd door conflict, is er nu zicht op verzoening. De afgelopen jaren zijn op lokaal niveau — en niet alleen in Rotterdam — nieuwe initiatieven ontwikkeld voor een nieuwe sociaal-democratische integratiepolitiek.

Nog geen tien jaar geleden zag de situatie er heel anders uit. ‘De mensen herkenden hun stad niet meer’, liet oud-PvdA-wethouder Henk van der Pols optekenen naar aanleiding van de grote verkiezingsoverwinning van Leefbaar Rotterdam onder leiding van Pim Fortuyn — en de even

Over de auteurs De projectgroep van de WBS bestaat uit Monika Sie Dhian Ho (directeur WBS), Jos Kuijs (wetenschappelijk medewerker Centrum voor Lokaal Bestuur), René Cuperus (wetenschappelijk medewerker WBS), Frans Becker (adjunct-directeur WBS), Ranjith Clemminck (stagiair WBS) en Rimmert van Haaften (stagiair WBS).

Noten zie pagina 31

grote verkiezingsnederlaag van de Partij van de Arbeid. Het was het culminatiepunt van een langlopend, sluipend proces.¹

In 2006 herwon de PvdA in Rotterdam veel terrein — niet alleen profiterend van het landelijke oppositie-effect tegen het kabinet-Balkenende maar ook van een nieuwe koers en nieuwe gezichten. Van Leefbaar Rotterdam had men wel de nadruk op veiligheidsbeleid overgenomen, maar niet de harde anti-islamtoon. Er waren lessen geleerd.

De voor de PvdA gunstige electorale trend van de gemeenteraadsverkiezingen zette zich landelijk niet voort. De Tweede Kamerverkiezingen van november 2006 verliepen onverwacht teleurstellend. Reden voor introspectie, een commissie en een rapport. In *De scherven opgeveegd*, het eindrapport van de commissie-Vreeman, wordt de verkiezingsnederlaag mede toegeschreven aan een gebrek aan politiek zelfvertrouwen en ideologische helderheid in de PvdA. ‘Aan de orde is meer dan het leggen van een ideologisch fundament. Het gaat om het (her)formuleren van de PvdA-visie op de belangrijkste kwesties waar de Nederlandse politiek zich nu en in de toekomst voor gesteld ziet.’

De commissie wees een kwartet thema’s aan waarover voor de eerstkomende verkiezingen intensief en partijbreed moet zijn gedebatteerd. ‘Die discussie moet uitmonden in een krachtige koers: een verzameling politieke keuzes die richtinggevend is voor beleid (...) Deze koers

25

moet binnen de partij op draagvlak kunnen rekenen. Bij wijze van slotakkoord spreekt het partijcongres zich uit over de tekst. 'Een van die vier kernthema's is 'de nieuwe sociale kwestie, die draait om de verhoudingen tussen oude en nieuwe Nederlanders, "wij" autochtonen en "zij" allochtonen', en de dreigende tweedeling in een samenleving die steeds diverser wordt.²

Aldus werd het vraagstuk van immigratie en integratie opnieuw aangewezen als een van de oorzaken van de electorale en programmatische wankelmoedigheid van de sociaal-democratie. Het rapport van de commissie-Vreeman landde bovenop een stapel rapporten van commissies onder leiding van achtereenvolgens Ed van Thijn, Margreeth de Boer en Schelto Patijn, die zich ook over deze 'brandende kwestie' hadden gebogen en aanbevelingen voor standpunten en beleid hadden geformuleerd. De concept-resolutie van het partijbestuur van de PvdA vormt een direct vervolg op de conclusie van de commissie-Vreeman.

WAAROM HET MISGING

26 In de afgelopen decennia is de PvdA vooral in het defensief gedrongen waar het om de culturele aspecten van integratie gaat. Hoe komt het eigenlijk dat de sociaal-democratie het daar zo moeilijk mee heeft? Wij zien drie typen oorzaken. De eerste soort heeft betrekking op de politiek-theoretische uitgangspunten van de sociaal-democratie. Enigszins chargerend zou men kunnen zeggen dat de vraagstukken die met immigratie en integratie samenhangen niet gemakkelijk zijn in te passen in het politieke paradigma van de sociaal-democratie: de organisatie van het kapitalisme naar maatstaven van rechtvaardigheid en emancipatie tot volwaardig burgerschap. Bij hun streven naar een dergelijk volwaardig burgerschap voor iedereen stuiten sociaal-democraten op de vragen wat dit burgerschap precies inhoudt en tot welk soort gemeenschap de burgers eigenlijk behoren.

Van oudsher zijn sociaal-democraten geneigd deze vragen te beantwoorden langs

sociaal-economische, rechtsstatelijke en politiek-democratische lijnen: de gemeenschap waartoe burgers behoren wordt bepaald door de constitutionele grenzen. Aan de rechtsstaat ontlene zij bescherming, politieke rechten en verantwoordelijkheden. Hun burgerschap kunnen zij pas waarlijk uitoefenen als zij ook

De vraagstukken die met integratie samenhangen zijn niet gemakkelijk in te passen in het politieke paradigma van de sociaal-democratie

in sociaal-economische zin voldoende kansen krijgen op ontwikkeling en ontplooiing. Vooral dit laatste element heeft in de sociaal-democratische traditie altijd zwaar gewogen. Een meer culturele benadering in het gemeenschapsdenken is in de Nederlandse sociaal-democratie op de achtergrond geraakt.³ Dat geldt evenzeer voor de verbinding van socialisme met nationale identiteit, een thema dat onder meer in het werk van H.B. Wiardi Beckman in de jaren voor de oorlog een vooraanstaande plaats innam.⁴

Het vraagstuk van burgerschap en gemeenschap heeft aan scherpte gewonnen door de komst van grote aantallen immigranten die qua politieke en culturele traditie ver afstaan van de Nederlandse maatschappij. Vormt deze politieke en culturele afstand een probleem? Volgens sommigen niet. Bij hen overheerst de opvatting dat politiek burgerschap (deelgenoot zijn aan de Nederlandse constitutionele orde) en/of sociaal-economisch burgerschap (volwaardig kunnen deelnemen aan de welvaartsontwikkeling) voldoende voorwaarden vormen voor de inburgering en integratie van immigranten.⁵ Volgens anderen zijn dat wellicht noodzakelijke voorwaarden voor integratie, maar als zodanig juist onvoldoende. Zij leggen de nadruk op de

culturele factor, vanuit de overtuiging dat de immigratie van de afgelopen decennia ons dwingt tot het formuleren van een nieuwe definitie van gemeenschap en tot nieuwe gemeenschapsvorming.

De politieke uitgangspunten van de sociaal-democratie hebben daarbij echter onvoldoende houvast geboden, wat aanleiding geeft tot het uitdragen van zeer uiteenlopende opvattingen, variërend van vergaande aanpassing tot sterk multiculturalisme. De projectgroep *Wisselwerking* van de PvdA, onder leiding van Ed van Thijn, heeft in twee rapporten een lans gebroken voor het bevorderen van interculturaliteit, dat wil zeggen: het actief stimuleren dat mensen verscheidenheid leren begrijpen, aanvaarden en waarderen.⁶ De rapporten van de projectgroep bepleiten interactie tussen mensen uit verschillende culturen en ontmoeting van de verschillende culturele groepen.⁷

Anderen hebben juist de nadruk gelegd op de remmende werking die de culturele achtergrond van sommige groepen immigranten heeft op het integratieproces. Zij zien de diversiteit niet als een *asset*, maar als een *liability* voor de Nederlandse samenleving en bepleiten daarom een verdergaande acculturatie, in plaats van de door de werkgroep *Wisselwerking* voorgestane interculturalisatie. Een krachtige klarenstoot in die richting gaf Paul Scheffer in zijn essay *Het multiculturele drama* uit 2002.⁸ Daarin luidde hij de noodklok over de zijns inziens gebrekkige integratie van immigranten in de Nederlandse samenleving en toonde hij zich een voorstander van een meer cultureel gericht burgerschap als voorwaarde voor succesvolle integratie. De Nederlandse elite, zo luidt zijn stelling, heeft de Nederlandse culturele identiteit onvoldoende omlijnd gehouden. Het achterstallig onderhoud op dit terrein vormt evenzeer een oorzaak voor gebrekkige integratie als nieuwkomers die verzaakten zich voldoende in de Nederlandse samenleving te verdiepen.⁹

Al eerder heeft Arie van der Zwan de culturele herkomst — of zoals hij het zelf noemt: het demografisch profiel — van immigranten uit

Marokko en Turkije aangewezen als complicatie bij inburgering. Het vertrekpunt van deze migranten — een traditionele plattelandssamenleving — staat in sterk contrast tot de moderne Nederlandse diensteneconomie, die een beroep doet op geheel andere kwalificaties dan zij meebrengen. De leerschool der moderniteit die ondernemingen de plattelandsverlaters in het industrialiserende Nederland boden, bestaat niet meer. Vandaar dat immigranten uit deze categorie hun achterstand zo moeilijk kunnen inlopen.¹⁰ In 2002 werkte Ayaan Hirsi Ali dit thema verder uit in een bijdrage aan het WBS Jaarboek over immigratie en integratie, getiteld *Over integratie als inwijding in de moderniteit*.¹¹

De politieke uitgangspunten van de sociaal-democratie hebben vooralsnog dus niet geleid tot een eenduidige plaatsbepaling ten aanzien van integratie. Het probleem werd versterkt

De heterogeniteit van wat de PvdA als haar electorale achterban wil beschouwen brengt moeilijk te verenigen belangen met zich mee

door een tweede oorzaak, die vooral van sociologische aard is. Al sinds haar oprichting beoogt de Partij van de Arbeid een electorale coalitie bijeen te brengen van arbeiders- en middenklasse. In de jaren zeventig begonnen de bindingen tussen partij en electorale achterban losser te worden. De ‘natuurlijke’ achterban van de PvdA is bovendien gefragmenteerd geraakt; nieuwe groepen hebben zich aangediend, als gevolg van culturele en economische ontwikkelingen en als gevolg van immigratie.¹²

De heterogeniteit van wat de PvdA als haar electorale achterban wil beschouwen brengt uiteenlopende en moeilijk te verenigen belangen met zich mee: van migranten bijvoorbeeld, van ouderen die in de oude volksbuurten van grote en middelgrote steden achterblijven, van

degenen die van sterke economische groei profiteren en die buurten juist verlaten, van de (als gevolg van nieuwe economische verhoudingen) in de knel komende lagere middenklasse, van de zwakkere groepen op de arbeidsmarkt van de diensteneconomie, van de succesvolle nieuwe kenniswerkers en van de meer traditionele intelligentsia.

Ten aanzien van immigratie en integratie ontbreekt het de sociaal-democratie niet alleen aan een duidelijk uitgewerkt beginsel, maar ook aan een gemeenschappelijk belang. De Partij van de Arbeid heeft de gevolgen van de toegenomen heterogeniteit onvoldoende tot zich door laten dringen. Uit angst delen van haar electoraat van zich te vervreemden, heeft zij de bestaande wrijving verdrongen en de confrontatie geschuwd. Er was sprake van depolitisering en risicomijding.

Uitblijvende beleidsresultaten op integratiegebied kunnen niet los worden gezien van de algemenere problematiek van verzorgingsstaat en publieke sector

28 Een derde oorzaak waardoor de integratie-politiek van de PvdA overtuigingskracht miste, lag in de politiek-bestuurlijke praktijk van de afgelopen periode. Overtuigende interventies en beleidsstrategieën ontbraken. Op sommige terreinen (onderwijs) was de sociaal-democratische politiek wellicht eerder contraproductief; op andere (openbare orde) onvoldoende effectief. De uitblijvende resultaten op integratiegebied kunnen niet los worden gezien van de algemenere problematiek van verzorgingsstaat en publieke sector.

De sociaal-democratie heeft al met al moeite gehad om tot een eigen positiebepaling te komen op het gebied van integratie, door politiek-

theoretische, sociologische en politiek-bestuurlijke oorzaken. Is er iets ten goede veranderd op deze drie fronten, vroegen wij ons af, toen het partijbestuur afgelopen najaar voorbereidingen trof voor een partijdebat over integratie, met als doel de aanneming van een resolutie op het congres van maart 2009? Een projectgroep van de wbs reisde het land door voor een reeks gesprekken met lokale bestuurders en politici, om een beeld te krijgen van eenheid en diversiteit in de partij, en van nieuwe lokale interventies die mogelijk bouwstenen kunnen vormen voor de partijkoers. Daarnaast organiseerde de wbs twee strategische werkconferenties, waar wetenschappers, lokale bestuurders en politici, praktijkmensen en de politieke top van de PvdA van gedachten wisselden over de concept-resolutie.

RECHTSSTAAT, EMANCIPATIE EN CULTUUR

De actuele politiek-theoretische discussie over integratie blijkt zich toe te spitsen op drie aspecten: integratie van migranten in de rechtsstaat; emancipatie van migranten; en culturele en religieuze aspecten van integratie.

Over het belang van respect voor de verworvenheden van de rechtsstaat bestaat grote eensgezindheid. 'Op het vlak van de rechtsstaat en de rechtsorde valt er niet veel te onderhandelen; daar is de term assimilatie gerechtvaardigd', zo vat Hans Boutellier de consensus samen. Zowel lokaal als nationaal is bovendien een duidelijke verschuiving waar te nemen in de richting van een consequentere handhaving van normen. Een meer ontspannen integratiediscussie is niet mogelijk zonder het erkennen en verminderen van criminaliteitsproblemen. 'De wet is het schild van de zwakkere', aldus Ahmed Marcouch, stadsdeelvoorzitter in Amsterdam Slotervaart. 'Gedogen heeft rechtsongelijkheid tot gevolg omdat overtredingen soms wel worden bestraft en soms ook niet. De norm moet scherper gesteld en consequenter gehandhaafd worden.' Opvallend weinig bestuurders en politici die wij spraken, maken zich zorgen over

het feit dat bij dit optreden de grenzen van dezelfde rechtsstaat worden opgezocht. Vragen die hierover worden gesteld — bijvoorbeeld vanuit de Eerste Kamer — leiden tot de kwalificatie ‘togajuristen’.

Velen ontlenen ideologisch zelfvertrouwen aan het oppoetsen van het oude emancipatie- en verheffingsideaal. Met name in het lokale bestuur is een terugkeer waarneembaar naar een waardengedreven gezindheidssocialisme, een

De enige manier om in zo'n heterogene partij de neuzen één kant op te krijgen is een waarden-georiënteerde integratiepolitiek

soort ‘AJC nieuwe stijl’, met een grote nadruk op vrijheid en ontplooiing en opvoeding en scholing vanaf zeer jonge leeftijd. Voor zover er verschil van opvatting is, spitst die zich toe op de vraag met hoeveel paternalisme dit emancipatie- en verheffingsstreven gepaard mag gaan. Lokale bestuurders neigen naar vergaande bemoeienis tot achter de voordeur, terwijl verschillende wetenschappers daar vraagtekens bij zetten: ‘Wordt dit geen disciplinerend? Emanciperen doe je toch zelf?’

Op cultureel en religieus gebied overheerst de behoefte aan een hernieuwd normatief kader. Hoe om te gaan met cultureel conflict, als gedrag van bepaalde migranten ingaat tegen algemeen geaccepteerde normen en gebruiken, zonder dat sprake is van strafbare feiten? Juist waar het gaat om culturele en religieuze aspecten van integratie komt de diversiteit in de partij het scherpst naar voren.

Ten eerste zijn sommigen bereid om ‘kleine offers’ te brengen in termen van gelijkheid tussen mannen en vrouwen — aparte inburgeringscursussen — om emancipatoire doelen te bereiken, terwijl anderen dit een gevaarlijke ontwikkeling vinden. Velen zijn de diversiteit aan

opvattingen, verlegenheid en incidenten beu — denk aan ‘het handenschuddertje’ in Amsterdam, breed uitgemeten in de media. Anderen vinden het culturele en het religieuze aspect van integratie sowieso minder belangrijk dan het rechtsstatelijke en het emancipatoire, dus hechten ook aanzienlijk minder belang aan consensus binnen de PvdA over een soort burgercode.

Diversiteit aan opvattingen is er, ten tweede, over de neutraliteit van de staat. Het recente pleidooi van Ahmed Marcouch voor islamonderwijs op openbare scholen wordt met de nodige argwaan tegemoet getreden. Ook moslims zijn verdeeld over deze kwestie: ‘De overheid moet mensen niet als moslim, maar als burger aanspreken. Islamonderwijs is niet verboden, maar laat de moskee het maar organiseren’, aldus Fatima Elatik, voorzitter van het Amsterdamse stadsdeel Zeeburg.

Ten derde hekelen sommigen het gebrek aan urgentiegevoel van partijgenoten ten aanzien van extreem-rechts populisme. Gaat het bij deze populistten om ‘de juiste diagnose maar de verkeerde oplossingen’ of om ‘systematisch haat zaaien en aantasting van de democratie’?

KOERSEN OP BURGERSCHAP

Lijkt er aldus sprake van een beweging naar eenheid op politiek-theoretisch vlak, de heterogeniteit aan belangen in het kiezerspotentieel van de PvdA blijft onverminderd aanwezig. De noodzaak tot meer eenheid in de koers wordt echter door allen gevoeld. De electorale prijs van de bestuurlijke incidenten, van een zwak profiel op de zogenoemde culturele dimensie in de politiek en van het uitblijven van een overtuigende riposte op het extreem-rechtse populisme, loopt op.

Algemeen is het idee dat de enige manier om in zo'n heterogene partij de neuzen één kant op te krijgen, een waardengeoriënteerde integratiepolitiek is. Burgerschap zal een belangrijke rol spelen in zo'n politiek, daarover is men het eens. In de woorden van Paul Scheffer: ‘We moeten de stap van inburgering naar burgerschap

zetten. Dat betekent dat we mensen vragen te integreren in een aspiratie; niet in wat Nederland is, maar in wat Nederland zou kunnen zijn.'

LOKALE SUCCESSEN

Is er, ten slotte, nog goed nieuws omtrent de effectiviteit van sociaal-democratische politiek-bestuurlijke interventies op integratiegebied?

Op veiligheidsterrein laat de casus van het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart zien hoe belangrijk goede beleidsuitvoering is. Ahmed Marcouch: 'We weten wat we moeten doen bij strafbaar gedrag: uitrechercheren, oppakken en vervolgen. Waar het in Slotervaart op aankomt is de inzet van de beste politiemensen, de beste leerkrachten en de beste jongerenwerkers. Maar daarnaast moeten jongeren en hun ouders

Verschillende lokale politici spreken van een faseverschil tussen de nationale en de lokale politiek

op hun eigen verantwoordelijkheid worden aangesproken. Als je iets wilt bereiken in het leven, moet je het echt zelf doen. Je hoort niet te hangen.' Door deze gezamenlijke inspanning is de criminaliteit in Slotervaart sinds 2006 spectaculair gedaald — een trendbreuk, aldus politiecommissaris Erik van der Hulst, districts-chef van Amsterdam-West.

Maar veel lokale bestuurders en politici die wij spraken merkten op dat de sociale basis-infrastructuur tekortschiet. De publieke dienstverlening is uitgekleed. Dominic Schrijer, wethouder te Rotterdam: 'We hebben het in de PvdA al jaren over de herwaardering van onze frontlijnwerkers in de moeilijke wijken. Toch zijn extra opleiding, training en beloning voor deze beroepsgroepen nog steeds niet structureel geregeld.'

Veel Marokkaans-Nederlandse gesprekspartners benadrukken het belang van gemengd wonen, ook in hun eigen integratiegeschiedenis. 'Jongeren hebben rolmodellen nodig, mensen waar ze zich aan kunnen spiegelen en die hen kunnen motiveren', aldus het Utrechtse raadslid Bouchra Dibi. 'Je moet de kleine ontmoeting organiseren', aldus de Tilburgse wethouder Jan Hamming. 'Om dat te realiseren is het belangrijk om gebalanceerde wijken te creëren.' Maar lukt het om de segregatie op de woningmarkt te doorbreken? In de gesprekken was er nog geen consensus vast te stellen ten aanzien van gevoelige beleidsinstrumenten zoals gerichte woningtoedeling.

Er is een gedeelde zorg over een dreigende tweedeling tussen succesvolle en geïntegreerde migranten aan de ene kant, en migranten die het op verschillende fronten slecht doen aan de andere kant. Op het vmbo is de schooluitval onrustbarend hoog. 'Het onderwijs, met zijn competentiegericht leren en de nadruk op zelfstandigheid, sluit niet aan bij de problemen van allochtone scholieren', aldus Kamerlid Jeroen Dijsselbloem. 'Eigenlijk is een volwaardige ambachtelijke opleiding nodig.'

Lokale bestuurders, praktijkmensen en wetenschappers waarschuwen tegen een teveel aan nationaal beleid. Veeleer komt het erop aan om lokaal, met specifieke kennis van zaken, 'varkentjes te wassen', aldus Sadik Harchaoui, voorzitter van de raad van bestuur van FORUM. Wethouder Jan Hamming geeft in dit kader als voorbeeld de Tilburgse 'Antillianenaanpak'. Antillianen worden in Tilburg op een aantal terreinen (schooluitval, werkloosheid en criminaliteit) gemonitord. 'Door dit gerichte beleid is de oververtegenwoordiging van Antillianen op die terreinen in drie jaar tijd met maar liefst 40% afgenomen. Succesfactoren daarbij zijn: lokaal in plaats van nationaal beleid, een structurele in plaats van een incidentele aanpak, en de betreffende gemeenschap zelf het initiatief laten nemen in plaats van als overheid alles te initiëren.'

Tijdens onze rondgang door het land werden wij verrast door meer van deze klinkende

lokale successen. Tegelijkertijd wordt nog volop geëxperimenteerd met nieuwe manieren van *social engineering* en *community building*. Hoewel het publieke integratiedebat vandaag de dag grotendeels gaat over 'bovenbouwkwesities' (cultuur en religie), mag men verwachten dat in een integratieresolutie van de PvdA toch vooral ook is nagedacht over de 'onderbouw' (scholing, werk, et cetera).

EEN BETER VERHAAL

Verskillende, met name Rotterdamse, lokale politici spreken van een faseverschil tussen de nationale en de lokale politiek. Volgens hen passen de nationale politici de laatste tijd een correctie op de PvdA-integratiekoers toe, die op lokaal niveau al vijf jaar geleden plaatsvond. Inderdaad refereren de nationale politici en bewindslieden

veelvuldig aan 'het onbehagen', 'de autochtone pijn' en 'migranten met de verkeerde statistieken'. Op lokaal niveau daarentegen zegt men zich liever te richten op bijvoorbeeld 'wenkende perspectieven voor alle Rotterdammers'. Wet-houder Kriens waarschuwt dat wij ons niet louter moeten verdedigen tegen het Wildersspook, '... terwijl wij een veel beter verhaal hebben dat alle Nederlanders betreft'. Of in de woorden van de burgemeester van Amsterdam, Job Cohen: 'We kunnen niet zonder een eigen idioom.'

Met de integratieresolutie heeft het partijbestuur beide willen doen: de problemen en conflicten benoemen, maar ook een visie schetsen op 'Ons Nederland', een visie waar iedereen zich toe kan verhouden. Uit de bijdragen aan dit nummer van *seD* blijkt dat verschillend gedacht wordt over de accenten die daarbij gelegd moeten worden.

Noten

- 1 'De mensen herkenden hun stad niet meer'. Een gesprek met Henk van der Pols, in: F. Becker e.a. (red.), *Rotterdam. Het vijftienvintigste jaarboek voor het democratisch socialisme*. Amsterdam: Mets & Schilt/WBS, 2004, p. 191-192.
- 2 *De scherven opgeveegd. Rapport van de commissie-Vreeman*. Amsterdam: PvdA, 2007.
- 3 Vergelijk daarvoor de speciale uitgave over burgerschap en gezamenlijkheid in Nederland van *seD* 1994/6. Zie recentelijk: J. Bussemaker en E. Mastenbroek, 'De inhoudelijke vernieuwing van de PvdA. Terug naar gemeenschapsidealën', in: *seD* 2002/7-8, p. 22-30.
- 4 K. Voskuil, *Wiardi Beckman*, Amsterdam: De Arbeiderspers, 1946.
- 5 Vergelijk voor een sociaal-economische benadering van immigratie en integratie: P. de Beer, 'Heeft de sociaal-democratie nog bestaansrecht?', in: *seD* 2002/7-8, p. 44-56. De Beer wijst er overigens op dat solidariteit met de kansarmen in de rest van de wereld op gespannen voet staat met solidariteit met de kansarmen in eigen land. Voor dit 'duivelse dilemma' hebben sociaal-democraten nog geen bevredigende oplossing gevonden. Uiteindelijk, zo meent De Beer, 'is er voor sociaal-democraten geen andere keuze mogelijk dan handhaving van de verzorgingsstaat en de solidariteit met de kansarmen in eigen land boven solidariteit met de kansarmen in de derde wereld.' (p. 52)
- 6 E. van Thijn e.a., *Wisselwerking. Een visie van de PvdA op intercultureelheid*. Amsterdam: PvdA, 1998; E. van Thijn e.a., *Wisselwerking 2. De ambities van de PvdA voor een interculturele samenleving*. Amsterdam: PvdA, 2000. Overigens schenken de rapporten tegelijkertijd aandacht aan de noodzakelijke bestrijding van achterstelling en achterstand, benadrukken ze de onmisbaarheid van het beheersen van het Nederlands voor een goede integratie en bepleiten ze een restrictief toelatingsbeleid als voorwaarde voor succesvolle integratie.
- 7 Zie voor een kritische kanttekening daarbij: W. Gortzak, 'Sociaal-democratische overdenkingen in het rampjaar 2002', in: *seD* 2002/5-6, p. 21-33.
- 8 Zie voor een overzicht Ida Helbrekers, *De moeizame omgang van de PvdA met het integratievraagstuk (1980-2006)*. Verklaringen voor ambivalente visies over integratie en multiculturalisme, MA scriptie, Universiteit Leiden 2008.
- 9 P. Scheffer, 'Het multiculturele drama', in: *NRC Handelsblad*,

- 29 januari 2002; P. Scheffer, 'Het multiculturele drama: een repliek', in: *NRC Handelsblad*, 25 maart 2002.
- 10 A. van der Zwan, 'Het klas-sieke drama van een nieuwe maatschappelijke onderklasse. Over allochtone (onderwijs) achterstanden', in: *s&d* 2001/4, p. 131-147; A. van der Zwan, 'De zorgelijke integratie van minderheden', in: *s&d* 2001/9, p. 421-426.
- 11 A. Hirsi Ali, 'Schurende normen. Over integratie als inwijding in de moderniteit', in: F. Becker, e.a. (red.), *Transnationaal Nederland*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 2002, p. 160-181.
- 12 Een analyse van de ontwikkeling van het electoraat langs deze lijnen biedt H. J. Schoo, 'Klassenstrijd sluimert in de polder', in: *de Volkskrant*, 7 september 2002.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (2)

Naar een Nederlandse islam

AHMED MARCOUCH

De sociaal-democratie heeft zichzelf altijd opgevat als een hefboom voor de verheffing van de arbeider. Analoog daaraan laat 'integratie' zich begrijpen als de verheffing van de immigrant.

Het mooie van het begrip verheffing is dat daarin altijd al meer besloten lag dan een streven naar sociaal-economische vooruitgang of politieke machtstoename. Het ging altijd om 'de hele mens', om *personen* en hun familiebanden, hun gevoelens, hun aspiraties. In het begrip verheffing zit dus een dimensie van cultuur en identiteit ingebakken. Als we die dimensie uit het oog verliezen, dan zouden we geen recht doen aan de mensen om wie het gaat — noch aan onszelf.

Af en toe hebben sociaal-democraten verheffing paternalistisch opgevat. Dat was fout, het richtte schade aan. De verheffing van de arbeider was in wezen een proces van zelfverheffing. Beweging en partij waren van die zelfverheffing onderdeel, ze stonden er niet boven. Deze waarschuwing uit onze geschiedenis moeten we ter harte nemen. De immigrant integreert zichzelf. De inzet van ons denken moet zijn hoe de overheid en de samenleving daarbij ondersteuning kunnen bieden.

Deze beschouwing gaat over een specifiek aspect van integratie: cultuur en religie. Sociale, economische en politieke aspecten van integratie komen slechts zijdelings aan bod. Dat betekent niet dat ik die niet belangrijk

Over de auteur Ahmed Marcouch is voorzitter van het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart

Noten zie pagina 37

vind. Integendeel, onderwerpen als veiligheid, onderwijs en werk bepalen een groot deel van mijn agenda als voorzitter van een Amsterdams immigratiestadsdeel. Een wijs integratiebeleid is een allesomvattend integratiebeleid, waarvan de verschillende onderdelen logisch met elkaar samenhangen.

NEDERLANDSE ISLAMPOLITIEK

Onder de vlag van de multiculturele samenleving is de immigrant lange tijd wijsgemaakt dat hij de cultuur en de identiteit die hij meebracht niet hoefde te veranderen. Dat is een goedbedoeld misverstand, dat schadelijk is gebleken.

Van de weeromstuit hebben de eerste drie kabinetten-Balkenende aan de immigrant de boodschap verkondigd dat hij de identiteit die hij meebracht in haar geheel moest afleggen en vervangen door 'de Nederlandse'. Zo diende zich een nieuw misverstand aan, ondoordacht en gevaarlijk: dat van Nederland als monoculturele samenleving.

De werkelijkheid is anders. Iedere immigrant staat hier voor de opgave om de cultuur en de identiteit die hij meebrengt verder te ontwikkelen, te transformeren. Hij moet dat doen om in de moderne Nederlandse samenleving succesvol te kunnen zijn. Hij moet dat doen om in de moderne Nederlandse samenleving recht te kunnen doen aan anderen.

Wat voor de immigrant geldt, geldt overigens voor iedere burger — zij het in mindere mate. Nederland is geen multiculturele of monoculturele samenleving, maar een transcultu-

rele: cultuur en identiteit zijn continu aan verandering onderhevig. Het zijn de burgers zelf die de bron van die verandering zijn. Ze doen dat op geleide van hun streven naar vrijheid, rijkdom en geluk en de eis van gerechtigheid.

Heel vaak geldt: we hebben het over religie, maar we bedoelen de islam. De islam is een brok in de keel van de samenleving, een brok die de samenleving doet kuchen en rochelen en naar adem happen, een brok waarvan men niet weet of men hem moet uitspuwen of doorslikken.

Kunnen we zeggen dat iedereen hier moslim kan zijn op dezelfde manier als hij dat in pakweg Marokko of Turkije was? Nee, dat is niet waar. Is het terecht of zelfs maar haalbaar van elke moslim te vragen zich te veranderen in een (ex-)gereformeerde Hollander? Ik dacht het niet.

De moslimimmigrant staat voor de taak uit te zoeken wat de boodschap van de islam — velen zouden zeggen: de eeuwige boodschap van de islam — betekent voor het leven in een moderne samenleving als de Nederlandse. Zijn godsdienst verliest daarmee veel van de vanzelfsprekendheid die in de samenleving van herkomst gegeven was. Hij moet opnieuw uitzoeken en ontdekken wat de dienst aan god voor zijn leven betekent. De moslims in Nederland zijn in dat proces overigens al een aardig eind op weg. Ze beginnen voor zichzelf steeds betere antwoorden te vinden op de vraag hoe ze hun geloof met een succesvol en rechtvaardig burgerschap moeten verbinden.

34 We maken niet de islamisering van Nederland mee, maar de vernederlandsing van de moslims hier. Op 22 november 2008 hield ik een toespraak bij een bijeenkomst van de Banning Werkgemeenschap, getiteld *Mijn vader kwam te voet*¹, waarin ik aan de hand van zes punten een islampolitiek schetste die de vernederlandsing van moslims ondersteunt. Het uitgangspunt voor die politiek moet de godsdienstvrijheid zijn, maatgevend het inzicht dat de menselijke waardigheid van de gelovige en van de ongelovige op het spel staat. Die zes punten vat ik hier nog eens samen:

1. *Heet de islam welkom.* De islam heeft in Nederland dezelfde rechten als elke andere godsdienst. Godsdienstvrijheid ligt verankerd in de Grondwet. In de praktijk is het nodig dat het politieke gezag bij herhaling uitsprekt dat de islam erbij hoort. Alleen op die manier kan de fatale indruk worden weggenomen dat in de ogen van overheid en samenleving een goede moslim geen goede burger zou kunnen zijn — en dat Nederlandse moslims dus voor altijd veroordeeld zouden zijn tot tweederangs burgerschap. Wouter Bos heeft dat welkom heten van de islam al ondubbelzinnig voorgedaan. Hij moet zich op die manier blijven uitspreken en andere politieke gezagsdragers in en buiten de PvdA moeten hem dat gaan nadoen.

2. *Bestrijd religieus geweld.* De overheid moet met alle middelen die de rechtsstaat ter beschikking stelt religieus gemotiveerd geweld (of dreiging met geweld) bestrijden. Dat geldt uiteraard voor terreur, eerwraak en vrouwenmishandeling, maar het geldt ook voor gedwongen huwelijken, geweld tegen homo's en lesbiennes en geweld tegen afvalligen. We moeten de slachtoffers beschermen en de daders bestraffen.

Onderdeel van dat overheidsoptreden moet ook zijn dat er bij de moslimorganisaties keer op keer op wordt aangedrongen dat zij zich van die geweldspraktijken distantiëren. Een algemeen waarneembare afkeuring onder moslims doet de kans op dergelijk geweld afnemen en brengt de angst van niet-moslims tot reële proporties terug. Met mijn actieplan tegen radicalisering handel ik in die geest en ik merk dat het werkt.²

3. *Geef ruimte aan orthodoxie.* De islam welkom heten en gelijke rechten geven betekent ook de orthodox gelovige verdragen. Dat doet misschien pijn, maar die pijn hoort erbij. Juist ten overstaan van de orthodox gelovige bewijst de moderne samenleving wat de godsdienstvrijheid haar waard is. Ruimte geven aan orthodoxie betekent natuurlijk niet dat we het ermee eens zijn. Het is algemeen bekend wat ik vind

van de keuze tussen baard en baan, boerka en baan: ik prefereer de baan. Anders gezegd: 'Een slimme meid draagt geen boerka, een slimme jongen geen baard en jurk.'

In de praktijk moeten orthodoxe moslims en rest van de samenleving in een proces van onderhandeling uitzoeken hoe ver de verdraagzaamheid reikt en hoe de noodzakelijke compromissen eruitzien. De overheid moet dat soort onderhandelingen — tussen orthodoxe ambtenaren en overheidsorganisaties, tussen

Juist ten overstaan van de orthodox gelovige bewijst de moderne samenleving wat de godsdienstvrijheid haar waard is

orthodoxe werknemers en werkgevers, tussen scholen en orthodoxe ouders, tussen onderwijsinstellingen en orthodoxe studenten — stimuleren en waar nodig bewaken en begeleiden.

De verdraagzaamheid vindt natuurlijk in ieder geval haar grens waar de rechten van anderen geschonden worden.

4. *Steun de emancipatie van vrouwen, homo's en lesbiennes.* Binnen de Nederlandse moslimgemeenschap is de emancipatie van de vrouw goed op gang gekomen. Voor sommigen zal het een verrassing zijn, maar vaak zijn het teksten uit de Koran en uitspraken van de profeet die door moslima's in hun strijd voor gelijke rechten worden ingezet. Vrouwen als Fatima Elatik, de nieuwe stadsdeelvoorzitter van het Amsterdamse stadsdeel Zeeburg, fungeren als rolmodellen voor de geëmancipeerde moslima zonder of met hoofddoek. Van dat soort vrouwen ken ik er vele, bijvoorbeeld ook binnen mijn eigen stadsdeelorganisatie. De overheid moet de emancipatie van de moslima ondersteunen en steeds opnieuw de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen benadrukken.

De positie van homo's en lesbiennes binnen de moslimgemeenschap is de volgende uitdaging. Ook hen moeten we expliciet gaan steunen. Zelf heb ik dat gedaan door naar het Suikerfeest te gaan van de Arabische homobar Habibi Ana, met het televisieprogramma *EénVandaag* in mijn kielzog. Vervolgens gebeurde er iets moois. Ik kreeg twintig boze moslimmannen uit mijn stadsdeel langs op mijn kantoor, die mij ter verantwoording riepen. Zodoende hadden wij voor het eerst een gesprek over homo's. 'Wat nu als je zoon een homo is, is hij dan je zoon niet meer?', vroeg ik. De boosheid ebde weg, een eerste glimp van begrip ontstond.

5. *Bestrijd achterstelling van moslims.* De afgelopen jaren is het spuien van vooroordelen en het doen van stigmatiserende uitspraken over moslims flink toegenomen in Nederland. Zelfs haatdragende en opruiende uitspraken komen nu regelmatig voor. Geen wonder dat veel moslims het gevoel hebben dat niemand in Nederland discriminerend bejegend mag worden — behalve zij. De overheid moet daar ondubbelzinnig stelling tegen nemen en waar mogelijk ook tot vervolging overgaan.

Minstens zo erg zijn de duidelijke signalen dat moslims op de arbeidsmarkt worden achtergesteld. De overheid moet heel precies nagaan of dit het geval is. Daar waar het zich meer dan incidenteel voordoet moet de overheid niet alleen corrigerend optreden, maar ook compenserende maatregelen overwegen. We kunnen het ons als samenleving niet permitteren dat er een generatie ontstaat die gekwalificeerd is voor de arbeidsmarkt maar geen werk krijgt omdat ze wordt buitengesloten.

6. *Stimuleer dialoog en debat.* Niets doet de islam beter dan de vrijheid van meningsuiting in een land als Nederland. Het geeft de godsdienst ademruimte en de mogelijkheid zich tot de moderniteit te verhouden — iets wat de islam veel te lang heeft uitgesteld. De overheid moet de dialoog tussen de gezindten stimuleren, maar ook het interne debat in islamitische

kring. Islamitische theologische opleidingen zijn van wezenlijk belang, net als seculier onderzoek naar de modernisering van de islamitische beschaving. Debatten die lopen tussen vertegenwoordigers van verschillende stromingen moeten uit de achterkamertjes naar de openbaarheid verhuizen. Jonge moslims moeten de gelegenheid krijgen om zich breed op het eigen geloof te oriënteren, om met andere geloven in aanraking te komen en in debat te gaan met ongelovigen.

Mijn debat op televisie met imam Fawaz Jneid³ is een goed voorbeeld van wat er nodig is. Het was een positieve schok voor Nederlandse moslims om mee te maken dat er op de Nederlandse televisie een serieus gesprek tussen moslims kon plaatsvinden over de betekenis van de islam voor moslims die leven in het Westen. Uit de vele reacties die ik kreeg, heb ik kunnen opmaken dat dit de gesprekken binnen families en gemeenschappen enorm heeft gestimuleerd.

Overigens hoeft niemand in het openbare debat een blad voor de mond te nemen als het om de islam gaat. Die kan tegen een stootje. En zoals ik in mijn Banning-toespraak⁴ zei: Allah hoeft niet tegen de belediging beschermd te worden. Hij staat daarboven.

KRITISCH ZELFONDERZOEK

36 Aan het slot van mijn overwegingen wil ik uitzoomen, weg van de islam, terug naar het algemene vraagstuk van integratie, cultuur en identiteit. Eerder merkte ik al op dat de immigrant voor de opgave staat de cultuur en identiteit die hij meebrengt naar hier verder te ontwikkelen — en wel zo dat hij in Nederland succesvol kan zijn én recht doet aan anderen.

Ik geloof dat op dit moment de belangrijkste verantwoordelijkheid voor deze kwestie ligt bij de immigrantengemeenschappen en hun zelforganisaties. Ik geloof dat het tijd wordt voor kritisch zelfonderzoek. Ik geloof dat het tijd wordt dat mensen zonder valse schaamte en in alle openheid onderling in debat gaan over de zwakke punten van de eigen traditie.

Hoe komt dat veel creoolse jongemannen zelfmoord plegen? En zoveel Hindoestaanse meisjes? Waarom zijn veel Marokkaanse en Antilliaanse jongens crimineel? Waarom is er veel huiselijk geweld in Marokkaanse en Turkse gezinnen? Waarom zijn er zoveel alleenstaande Surinaamse moeders?

De immigrantengemeenschappen moeten zich buigen over de vraag of gekoesterde mores van vroeger nog wel passen, of ze de toets der kritiek nog wel kunnen doorstaan. Het gaat dan om gevoelige zaken als omgangsvormen, huwelijksmoraal, opvoeding van kinderen, verplichtingen naar ouders — en natuurlijk ook religiositeit. Tot nu toe hebben de meeste gemeenschappen een werkelijk zelfkritisch debat over deze kwesties vermeden. Dat kan zo niet langer.

Immigranten moeten zich afvragen of gekoesterde mores de toets der kritiek nog wel kunnen doorstaan

Ik geloof dat de zelfkritiek van de immigrantengemeenschappen weerklink zou vinden in de samenleving en zou kunnen aansluiten bij een breed gevoelde noodzaak om opnieuw stil te staan bij de manier waarop we als burgers met elkaar en met de overheid omgaan. Die noodzaak wordt ook wel als de noodzaak van een beschavingsoffensief benoemd, een begrip dat ook ik graag mag gebruiken.

Zo'n offensief begint bij de morele verontwaardiging over wat burgers elkaar aandoen, of over wat ze overheidsdienaren aandoen, of over overheidsdienaren die tekortschieten. Denk aan overlast en vandalisme, onveiligheid op straat, het bedreigen van ambulancepersoneel, het uitschelden van politieagenten, zinloos geweld. Denk ook aan docenten die te lage ambities hanteren voor hun leerlingen, werkbegeleiders die

mensen wegsturen met een uitkering, politici die de voedselbank niet meer als een schande ervaren.

Ik vermoed dat zo'n beschavingsoffensief onverwachte bondgenoten bij elkaar zou kunnen brengen. Werkgevers die last hebben van een zwakke arbeidsmoraal, artsen en andere hulpverleners die de schade zien die door onverantwoord gedrag wordt aangericht, handhavers die allang weten dat vervolging en straf alleen niet gaan helpen, buurtbewoners die willen leven in een kind- en mensvriendelijke wijk.

Misschien zal die coalitie mettertijd een beschavingsprogramma kunnen uitwerken dat op instemming en de vrijwillige medewerking van heel veel Nederlanders kan rekenen. De filosoof Gabriël van den Brink heeft daarover behartigenswaardige dingen gezegd en geschreven.

VADER(LANDS)LIEFDE

Mijn toespraak voor de Banning Werkgemeenschap begon met de zin: 'Mijn vader kwam te voet.' En ik besloot mijn verhaal met de woorden: 'Ik zet zijn reis voort.' Ik moet bekennen dat mijn vader over de richting die ik daarbij ben ingeslagen niet onverdeeld gelukkig was. Hij vond natuurlijk dat ik leren moest en werken, maar of het ook een goed idee was om met hart en ziel Nederlands burger te worden, daar was hij niet zeker van. Mijn vader vreesde name-

lijk dat mijn geloof erbij zou inschieten, dat ongelovigheid de prijs zou zijn die de Nederlandse samenleving van mij zou vragen. Ik weet beter. Ik weet dat in mij een goede moslim én een goede burger leven, die elkaar versterken. Inmiddels begint ook mijn vader daar langzaam maar zeker in te geloven.

Wie zichzelf integreert wordt een geëmancipeerd burger. Integratie is emancipatie. Dat is een proces van individualisering. Het betekent competent worden in het verwerven van en omgaan met vrijheid, rijkdom en geluk. Het is een proces dat hand in hand kan gaan — maar niet hoeft te gaan — met een intense persoonlijke religiositeit. Tegelijkertijd is het ook een proces waarin je een binding aangaat. Een binding met je medeburgers. Een binding die niet op een gedeelde afkomst gebaseerd is, maar op het feit dat je de morele verplichtingen op je neemt die uit de rechten van je medeburgers voortkomen. Ik noem die binding, dat vrijwillig op ons nemen van de verplichtingen die voortkomen uit de rechten van de ander, ook wel vaderlandsliefde. Ik hoop dat men mij die vrijpostigheid wil vergeven.

Dit artikel is een bewerking van de inleiding die Ahmed Marcouch hield op 13 december 2008 bij een besloten werkconferentie over integratie, georganiseerd door de wbs.

Noten

- 1 Zie www.waterlandstichting.nl.
- 2 In februari 2007 verscheen het *Actieplan Slotervaart: het tegengaan van radicalisering*. Daarin

wordt een aanpak ontvouwd waarmee het stadsdeel (moslim)jongeren wil bereiken die vatbaar zijn voor het radicale gedachtegoed: 'Het tijdig opsporen en signaleren van radicale

- opvattingen maakt het beïnvloeden en tegengaan van deze opvattingen nog kansrijk' (p. 1).
- 3 Pauw & Witteman, 24 april 2008.
- 4 Zie noot 1.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (3)

De rechtsstaat als anker voor integratie

SADIK HARCHAOUI

Een zondagmiddag in december 2008. Ik ben op bezoek geweest bij iemand die woont op de twaalfde verdieping van een flat in Buitenhof, een naoorlogse uitbreidingswijk van Delft. Zestig procent hoogbouw, tachtig procent huurwoningen, veel allochtone gezinnen. De lift maakt een eng geluid. Het stinkt er naar hondenpis. Het veiligheidskeurmerk blijkt onleesbaar. Eenmaal buiten stuit ik op een druk schrijvende agent, die vanaf verschillende etages met belangstelling wordt gadegeslagen. De achterruit van een autootje, geparkeerd op een invalidenparkeerplaats, is gesneuveld door een vuilniszak die kennelijk naar beneden is gegooid vanaf een galerij. De troep ligt op straat. Ik realiseer me dat het hier gaat om een levensgevaarlijk voorval en stel me voor dat de eigenaar van de auto ernstig gedupeerd is. Voor ik er erg in heb spreek ik de agent aan, als ware ik de vertegenwoordiger van de flatbewoners en de zaakwaarnemer van een leefbaar gebouw: 'Is dit niet iets voor een serieus opsporingsonderzoek?' De agent kijkt verstoord op en zegt: 'Daar kunnen we natuurlijk niet aan beginnen.'

38

Ik sta versteld. Wie hier een volle zak afval naar beneden gooit, weet dat die iemand kan

Over de auteur Sadik Harchaoui is voorzitter van de raad van bestuur van FORUM, Instituut voor Multi-culturele Ontwikkeling, en voorzitter van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.

Noten zie pagina 44

treffen. Dat is op zijn minst een poging tot het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel en een beetje officier van justitie zou poging tot doodslag ten laste leggen. Nu de ruit van de auto stuk is, zit een veroordeling voor vernieling er sowieso wel in. Op mijn vraag waarom hij geen onderzoek wil beginnen antwoordt de agent: 'Ja zeg, dan kunnen we wel aan de gang blijven in deze buurt.' 'Maar meneer,' werp ik tegen, 'dat zegt u toch ook niet als iemand een keukenmes naar beneden gooit? Of als er ergens een knokpartij plaatsvindt? Het gaat hier om poging tot doodslag. Dat is toch wel een prioriteit bij de politie Delft?' 'En hoe denkt u de dader te achterhalen?', vraagt de agent. 'U zou in de troep uit die zak kunnen snuffelen om te proberen iets met een naam of adres erop te achterhalen.' Omdat ik geen reactie krijg, ga ik door: 'Laat de technische recherche komen, meet de hoek van de inslag en beredeneer van hoe hoog de zak gegooid moet zijn. Bel aan bij bewoners, vraag of ze hun vuil al hebben weggebracht. Spreek getuigen aan.' Maar de agent is niet te vermurwen. Waar ik een strafbaar feit zie, ziet hij 'slechts' een leefbaarheidskwestie in een zwarte achterstandswijk. Hij vertrekt. Later die dag zal de flatcoördinator de rommel opruimen.

Leefbaarheid, het blijft een hot issue. Maar wat schieten de mensen in een flat als deze daarmee op? Jaren terug, in december 2002, presenteerde de bewonerscommissie een onderzoek

naar de leefbaarheid in hun complex. Het werd gehouden nadat de verhuurder zonder overleg het schoonmaakprogramma had veranderd. Op de klachtenlijst scoorden de pis, het vuil en de overlast hoog. Inmiddels hangen er camera's in de lift en de entree. De woningbouwvereniging hanteert een wooncode. Er zijn meldpunten, frontoffices en interventieteams. Maar de klachten blijven komen. De bewonerscommissie heeft huisregels opgesteld, waaronder deze: 'Gooi geen afval naar beneden vanaf een balkon of een galerij.' Ook in het buurtkrantje werd die oproep opgenomen. Kennelijk is een ernstig strafbaar feit sluipenderwijs gedegradeerd tot een punt in een gedragscode! Als bewoners zouden ondervinden dat men strafrechtelijk werd vervolgd voor dit soort zaken, zou dat ongetwijfeld heel wat meer gewicht in de schaal leggen. Een calculerende burger zou dan het risico op een veroordeling moeten afwegen tegen de moeite die het kost om even met zijn afval naar beneden te lopen.

De sleutel naar de oplossing van veel problemen ligt niet bij 'integratie', maar bij handhaving van de rechtsstaat en de publieke orde

Ik beschrijf dit voorval met opzet uitgebreid, omdat wat hier plaatsvindt illustratief is voor veel (beleids)handelingen in de publieke sector: de betekenissen die aan vraagstukken worden toegekend en de termen waarin erover wordt gesproken hebben onvoorziene en soms ongewenste gevolgen. In de casus van de vallende vuilniszak gaat het om een strafbaar feit dat wordt 'gereframed' tot een leefbaarheidsvraagstuk van verloedering en anonimiteit in een wijk met een gemengde bevolking en gebrekkige sociale cohesie. Het ene perspectief leidt tot

totaal andere interventies en wellicht ook weer andere reacties van betrokken burgers dan het andere. Framing is dus geen vrijblijvende bezigheid. Het is het kader waarbinnen wij de sociale werkelijkheid begrijpen, problemen agenderen en beleid ontwikkelen.

Iets soortgelijks zien we bij veel andere zaken die de verhoudingen betreffen tussen autochtone Nederlanders en migranten en hun nakomelingen: waar zich problemen voordoen worden die als integratiekwesties geduid, terwijl ze bij nadere beschouwing vaak een kwestie blijken te zijn van stafrechtelijke normen die niet worden nageleefd, noch gehandhaafd. Een rechtsstatelijk frame zou daarom veel meer van toepassing zijn.

PROCES VAN HERIJKEN

De afgelopen decennia is de Nederlandse samenleving in hoog tempo van samenstelling veranderd. Niet alleen de *vorm* van de diversiteit werd anders — bijvoorbeeld door de komst van grote groepen migranten uit niet-westerse culturen — maar ook de *aard* ervan. In alle geledingen van de samenleving hebben processen van individualisering, globalisering, groeiende keuzevrijheid, mobiliteit en informatie-uitwisseling geleid tot een diversiteit aan nieuwe, vloeibare vormen van identiteit, denken en gedrag. Was in 1972 het leven van een Turkse vrouw in Nederland misschien nog vrij eenduidig te beschrijven, nu is dat niet meer zo. Ze kan academicus zijn of analfabeet, wel of niet of soms buitenshuis werken, wel of niet of voor een tijdje om verschillende redenen een hoofddoek dragen, uiterst moderne opvattingen combineren met elementen van een traditionele levensstijl — en dit alles volgens een eigen en veranderlijk recept. Andersom was het in de jaren zestig voor migranten mogelijk om een tamelijk helder beeld te krijgen van de buurt waarin ze integreerden, terwijl er nu talloze levensstijlen zijn met complexe codes waaraan ze zich moeten aanpassen.

De gevolgen van dit langdurige, bijzonder dynamische en tamelijk onoverzichtelijke proces

worden pas de laatste jaren goed waarneembaar.¹ Niet alleen de levensomstandigheden van mensen zijn wezenlijk veranderd, ook hun perceptie van wat zijzelf, de samenleving en de politiek aankunnen. Onder invloed van immigratie (gastarbeiders, gezinsmigranten, vluchtelingen, nieuwe arbeidsmigranten, huwelijksmigranten) heeft zich een ingrijpende demografische verschuiving voorgedaan waar de samenleving mentaal en organisatorisch nog 'achteraan hinkt'. Dit diep ingrijpende veranderingsproces is nog niet ten einde. Dat betekent dat ons voorstellingsvermogen over de haalbaarheid en inhoud van een gezamenlijke toekomst op de proef wordt gesteld. We worstelen met fundamentele vragen waar nog geen bevredigende antwoorden op te geven zijn: wat staat ons land te wachten, hoe maakbaar is de samenleving eigenlijk, hoeveel sturend vermogen bezitten de overheid en de kerninstituties van de samenleving nog? Hoeveel verschillende levensstijlen kunnen we aan?

40 De oude manieren van kijken naar politiek en maatschappij zijn behoorlijk onder druk komen te staan. We zitten midden in een proces van *reframing*, van het fundamenteel herijken van denkbeelden. De multiculturele samenleving is gaandeweg een kwestie van de samenleving als geheel geworden, van alle burgers. Zij is niet langer een zaak van een paar specifieke groepen die een maatschappelijke achterstand hebben in te lopen. Het oude integratieparadigma, gebaseerd op de gedachte dat het mogelijk is om de positie en participatie van allochtonen via specifieke maatregelen wezenlijk te bevorderen, is aan het verdampen. En inderdaad: het begrip integratie doet nogal iel aan als je het afzet tegen de ingrijpende ontwikkelingen van globalisering en de 'low trust society'.²

Het is onmiskenbaar zo dat autochtone Nederlanders tegenwoordig, door de bank genomen, minder positief tegenover migranten staan dan tien of vijftien jaar geleden. Een grote meerderheid van de bevolking onderschrijft weliswaar het ideaal van de multiculturele samenleving (en onderliggende waarden als tole-

rantie, solidariteit en individuele vrijheid), maar tegelijkertijd is een flink deel van de autochtone burgers van mening dat allochtonen zich te weinig inspannen om te integreren. Zeker na de moord op Theo van Gogh, op 2 november 2004, zijn verschillende groepen burgers harder over elkaar gaan oordelen. De laatste jaren zijn deze oordelen wel iets minder negatief geworden. Zo meldt het SCP in zijn rapport *De sociale staat van Nederland* een daling van het aantal autochtonen dat geen allochtone buur zou willen hebben. Lag dat percentage in 2002 boven op 57, in 2006 is het 40. Dat wijst nog altijd op een aanzienlijke mate van 'contactvrees', maar zolang zich geen heftige, voor de sociale cohesie disfunctionele incidenten of ontwikkelingen voordoen, is er een goede kans dat het percentage verder daalt — langzaam, maar wel structureel.³

Alle Nederlanders — of ze nu 'gewoon burger' zijn, ambtsdragers of leiders — worden om de haverklap geconfronteerd met veranderlijke en verrassende, aangename maar ook onplezierige verschillen. Het is vaak lastig om die onaangename aspecten te duiden, laat staan dat vaststaat wat goede manieren zijn om ermee om te gaan. In de praktijk ontwikkelen burgers en instellingen een heel repertoire aan omgangsvormen: van vermijden, negeren en gelaten tolereren tot kringgesprekken, harde debatten en fysieke agressie. De vraag is nu of burgers erin slagen manieren te ontwikkelen die de bestaande verschillen niet ontkennen of simplificeren, die de dynamiek in de samenleving niet bevriezen en geen valse zekerheden opleggen. De vraag is, met andere woorden, welke strategieën voor het hanteren van pluraliteit, verandering en onzekerheid ervoor kunnen zorgen dat burgerschap in een multiculturele omgeving ons voldoende vertrouwen geeft in elkaar en in de toekomst.

DE KRACHT VAN DE RECHTSSTAAT

Het lijkt erop dat met alle maatschappelijke en politieke drukte en last als gevolg van de diversificatie van de samenleving het rechts-

statelijke denken en handelen in het verdomhoekje is geraakt, uit het zicht is verdwenen. Daarom is het grote winst dat de Partij van de Arbeid de rechtsstaat centraal stelt in haar nieuwe concept-resolutie over integratie. Dat biedt mogelijkheden voor het ontwikkelen van een nieuw beleidsframe om de conflicten die zich voordoen in de samenleving daadwerkelijk op te lossen in plaats van ze gemakzuchtig te labelen als 'integratiekwesaties', met alle verwarring van dien.

De rechtsstaat is het bindende en verbindende principe van onze samenleving. Het is niet gestoeld op een specifieke religie, levensovertuiging of politieke voorkeur, noch op een publieke moraliteit van een meerderheid. Nee, het is de vrucht van een eeuwenlang beschavingsproces en berust op het uitgangspunt dat burgers als autonome, kritische en naar de wet gelijke individuen hun publieke belangen geordend, fatsoenlijk en met verantwoordelijkheidszin regelen. In de rechtsstaat is niet alleen de burger, maar ook de overheid aan het recht gebonden — of zoals Kees Schuyt het heeft verwoord: 'De rechtsstaat bindt de macht aan maat en regel.'⁴

De rechtsstaat biedt burgers een gemeenschappelijke grond waarop zij allen hun vrijheden kunnen beleven en hun belangen kunnen verwoorden — een voorwaarde voor democratie. Het legaliteitsbeginsel, de onafhankelijke rechter, het discriminatieverbod, de vrijheid van onderwijs, godsdienst, vergadering en vereniging en de scheiding van kerk en staat zijn fundamentele voorwaarden voor de pluriformiteit van waarden. Via die gedeelde normen die de rechtsstaat ons biedt wordt verschil georganiseerd, gerespecteerd en aanvaard als wezenlijk voor diezelfde rechtsstaat. Die creëert die pluriformiteit niet, legt haar niet dwingend op, maar maakt haar wel mogelijk en beschermt haar. Dankzij de beschermende werking van de rechtsstaat kan volwaardig burgerschap gestalte krijgen, doordat de burger in vrijheid kan deelnemen aan het democratische proces en meningen kan verkondigen die anderen onwel-

gevallig zijn. De rechtsstaat maakt emancipatie, autonomie en zelfontplooiing mogelijk. In die zin beschermt hij ook de zo veelbesproken 'polarisatie' als debatvariant om meningsverschillen te articuleren.

Om een gezamenlijke toekomst binnen bereik te brengen dient dit rechtsstatelijk denken geïnternaliseerd te worden als hét frame dat ons handelen stuurt, ook dat van de overheid. Alleen op die manier kan de rechtsstaat werkelijk dienen als bindmiddel in de samenleving, ondanks maar ook dankzij de diversiteit aan waarden.

Een consequent volgehouden rechtsstatelijke benadering heeft vele voordelen. Het eerste is de neutrale werking van het *gelijkheidsprincipe*. In een rechtsstaat hebben alle burgers gelijke rechten en gelijke plichten. Zij kunnen enkel worden aangesproken op hun gedrag en niet op — bijvoorbeeld — hun etnische herkomst, iets wat in politieke en maatschappelijke discussies over de multiculturele samenleving evengoed maar al te vaak gebeurt. Reeds hierom zouden voorstellen tot etnische registratie van wetsovertreders — zoals ook opgenomen in de concept-resolutie van de PvdA — afgewezen moeten worden.⁵ Ook het voorstel inzake 'statusverlagend straffen' is nogal ondoordacht en kwetsieus. Dat is terug te voeren op opvattingen over een vermeende 'schaamtecultuur' onder migranten. Nog los van het feit dat schaamte en schuld uiterst complexe fenomenen zijn, is duidelijk dat dit concept niet zal werken als het wordt toegepast op jongens die bij uitstek schaamteloos gedrag vertonen. Bovendien is het zo dat wie strenger dan anderen wordt gestraft voor hetzelfde feit dat als onrechtvaardig zal ervaren, waardoor de bereidheid om het gezag te erkennen van diegenen die de sanctie oplegden en de bereidheid om de regels voortaan wel na te leven eerder zullen slinken dan groeien. Kort gezegd, selectiviteit in de toepassing van wetten en regels ondergraaft de legitimiteit van het rechtsstelsel.⁶

Het *diversiteitsprincipe* is eveneens van groot belang. Enerzijds garandeert de rechtsstaat allerlei individuele en collectieve vrijheden, waar-

onder het recht op vrije culturele expressie en (collectieve) uitoefening van godsdienstvrijheid. Anderzijds geeft de rechtsstaat ook de grenzen aan waarbinnen deze diversiteit of pluriformiteit haar beslag kan krijgen.

Een derde voordeel is het feit dat de rechtsstaat kan fungeren als een *moreel bindmiddel* voor alle burgers. De principes waarop de rechtsstaat is gebaseerd en de onderliggende democratische kernwaarden die hij symboliseert, gelden voor alle burgers. Als de overheid en de burgers actief met dit gegeven omgaan, kan de democratische cultuur een stevig fundament vormen, ook in de context van de multi-etnische samenleving. De basisprincipes en spelregels van de rechtsstaat moeten door alle burgers worden gekend. Veel meer dan tot nu toe is gebeurd moeten zij door de overheid worden geëxpliciteerd en uitgedragen (verbindend leiderschap!), zeker ook gezien het feit dat andere, traditionele verbanden — kerken, zuilen, vakbonden, politieke partijen — een functioneel verlies aan bindend vermogen hebben laten zien. Het centraal stellen van de rechtsstatelijke benadering is, tot slot, ook relevant bij de *regulering van maatschappelijke conflicten*. Niet alle geschillen hoeven binnen een juridisch kader te worden opgelost, maar bij de beslechting ervan kunnen rechtsstatelijke procedures wel degelijk een belangrijke rol vervullen.

BURGERSCHAP

42 Het is mijn vaste overtuiging dat maatschappelijke vraagstukken waarin migranten of hun kinderen een hoofdrol spelen niet primair met integratie, maar met de democratische rechtsstaat moeten worden verbonden. In een goed functionerende vitale rechtsstaat en bruisende democratie gedijen vrijheid, burgerschap, zelfredzaamheid, sociale samenhang en solidariteit het best. Op strafbare handelingen kan vanuit dit denken consistent worden gereageerd. Geweld plegen tegen homo's? Strafbbaar. Discriminatie op welke grond dan ook? Strafbbaar. Oproepen tot haat? Ook dat is strafbaar volgens

de regels van de rechtsstaat. Conflicten oplossen met geweld of via eigenrichting? Ontoelaatbaar, want dat staat haaks op het rechtsstatelijke principe van het geweldsmonopolie van de staat. In al dit soort gevallen van (on)burgerlijk gedrag ligt de sleutel naar de oplossing niet bij integratie, maar bij het handhaven van de rechtsstaat en de publieke orde, zonder aanzien des persoons en over etnische en religieuze grenzen heen.

Stop die rituele dans rond de totempalen van 'zacht' en 'hard' integratiebeleid

Daar waar zich in een multiculturele context fricties en problemen voordoen die geen strafbare handelingen behelzen, is een heel palet aan reacties denkbaar — een verzameling die in hoge mate is gebaseerd op de ethiek die met rechtsstaat en democratie verbonden is. Het gaat dan om strategieën als tolereren, confronteren, debatteren, politiseren, agenderen, apaiseren, ontideologiseren. Uit dat handelingsrepertoire kunnen politici, beleidsmakers en burgers instrumenten kiezen die aansluiten bij hun persoonlijke voorkeuren.

Rechtsstatelijk denken gaat verder dan het oproepen en verdedigen van de rechtsstatelijke ordening. Het is onlosmakelijk verbonden met een democratische oriëntatie, een publieke moraal over het goede en het wijze.⁷ Rechtsstatelijk *denken* constitueert staatsburgerschap als bron én doel van rechtsstatelijk *handelen*. Het stoelt niet op een specifieke godsdienst of levensovertuiging die het feitelijke bestaan van de rechtsstaat rechtvaardigt en legitimeert. Het kent en bevordert zijn eigen endogene bestaansgronden, die echter wel in de koppen van burgers verankerd moeten worden om tot wasdom te komen. De rechtsstaat vereist, kortom, een rechtsstatelijke gezindheid die hem consolideert. Alle afgeleide vormen van staatsburger-

schap die de laatste jaren in zwang zijn — actief burgerschap, verbindend burgerschap, gedeeld burgerschap, verantwoord burgerschap — al deze derivaten van burgerschap vinden hun bron in het staatsburgerschap dat één-op-één verbonden is met de rechtsstaat. Dat beseffen en uitdragen vormt negentig procent van integratiebeleid, althans zo zou het moeten zijn.

Een rechtsstatelijke, democratische levenshouding vindt haar oorsprong in opvoeding en onderwijs. Of nieuwe burgers nu van buiten komen of hier geboren worden, ze komen terecht in een rechtsstatelijke omgeving die de nieuwelingen met gepaste trots de principes en regelingen van rechtsstaat en democratie hoort bij te brengen. Het is al vaker gezegd: burgerschap dient een essentieel onderdeel van het onderwijscurriculum te zijn. In feite gaat het bij wat men integratieproblematiek noemt ook om een verbale, sociale, educatieve strijd tussen democratisch gezinde burgers en burgers die niet democratisch zijn of willen zijn. Die zich niet aan de wet willen houden. Die de stelling ‘deze rechtsorde is de mijne niet’ niet alleen verkondigen, maar ook in praktijk brengen. Die hun eigen koninkrijkes willen, hun eigen religieuze erven, hun eigen wetten en regelingen — en die dat alles pogen te legitimeren onder verwijzing naar een geschiedenis, een god, een bron van gezag of een innerlijke overtuiging die haaks staat op democratisch-rechtsstatelijk denken.

De rechtsstaat wordt bevorderd door — alweer in de woorden van Schuyt — ‘kleine deugden’ die ons in staat stellen de ‘grote waarden’ ervan te beleven, vitaliseren en promoten. Een rechtsstaat zonder burgers met deugden die van een democratische gezindheid getuigen, is een stervende rechtsstaat. Het betreft hier deugden als waarheidsgetrouwheid, empathie, verantwoordelijkheidszin en flexibiliteit. Al even cruciaal, in een multiculturele context, is het vermogen om over etnische en religieuze grenzen heen andere burgers te durven en willen ontmoeten. Onverschilligheid is geen optie, om de rapporttitel van de Commissie Kernwaarden maar eens te citeren.⁸ Zelf heb ik het ook

wel de noodzaak van het aan de dag leggen van ‘sociale diplomatie’ genoemd: ‘Een diplomatieke levenswijze betekent intrinsieke nieuwsgierigheid en openheid naar anderen en het beschikken over zelfcontrole op de primaire reflex. Het betekent ook redelijk en billijk zijn, tactvol kunnen opereren, gericht zijn op oplossingen en daarom bereid tot dialoog en als het moet tot confrontatie, maar altijd grenzenstellend zonder de ander van zich te vervreemden. En als het kan met humor. Met diplomatie krijgen ouders een tijdelijk onhandelbare puber weer in het gareel of weten ze zich te verhouden tot het ‘verkeerde vriendje’ van hun dochter. Door een diplomatieke gezindheid slaagt de docent erin taboes in een multiculturele klas te bespreken. Door tactvol optreden van de agent loopt de burenruzie niet uit de hand. Conflicten als deze vragen om wellevendheid, redelijkheid en de competentie om verschillen te overbruggen.’⁹

OPEN EINDE

We zijn gewend om integratie te zien als een benoembaar einddoel, niet als een open proces waarbij voortdurend discussie is over de haalbaarheid en de invulling van de doelen. Met die gewoonte moeten we breken, ook al omdat de omstandigheden constant fluctueren: het beeld is nooit definitief. Er kan vooruitgang zijn, maar ook terugval of achteruitgang. Telkens dienen zich weer nieuwe groepen en nieuwe integratiekwesties aan. De wegen waarlangs individuen in ons land integreren en zich emanciperen zullen variëren, al naar gelang hun leeftijd, sekse en sociale klasse en de etnische groep waartoe ze behoren.

Bovenop dit alles komt een bont cluster van factoren die, hoewel niet direct verbonden met integratieprocessen, er een positief of negatief effect op kunnen hebben: transnationale invloeden, geconstrueerde verzuiling, de aard van het publieke debat, opkomende sekse-emancipatie, sociale stijging, opbouw van rechtse of terroristische netwerken, schuivende machtsverhoudingen op het wereldtoneel. Ontwikkelingen op

al dit soort vlakken kunnen, zeker in een open samenleving als de onze, op een bepaald moment zo dominant zijn dat zij een sterk stempel drukken op het verloop van de integratie van mensen in Nederland. Hoe dat de komende decennia zal uitpakken valt uiteraard niet te voorspellen.

Door ook de komende tien, twintig jaar allerlei sociale problemen die met migratie samenhangen 'integratieproblemen' te blijven noemen, zouden we een beleidsframe hanteleren dat effectief noch consistent ingezet kan worden. Het is veel verstandiger om ons geld te besteden aan een goede uitbouw van de rechtsstaat en strakkere handhaving van wetten en regels dan om het te laten verdampen in

een permanente multiculti-strijd die niet veel méér inhoudt dan een rituele dans van politieke partijen rond de totempalen van 'zacht' en 'hard' integratiebeleid. Laat Justitia onze leidsvrouw zijn. Alleen door de democratische rechtsstaat te verdedigen, te onderwijzen, te propageren en toe te passen kunnen we een effectieve bijdrage leveren aan de oplossing van kleine en grote sociale problemen die nu nog te vaak als integratieproblemen worden geëtiketteerd. Ook op zomaar een zondag in Delft.

Dit artikel is een bewerking van de inleiding die Sadik Harchaoui hield op 29 november 2008 bij een besloten werkconferentie over integratie, georganiseerd door de wvbs.

Noten

- 1 P. Scheffer, *Het land van aankomst*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2007; H. Obdeijn en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550*, Amsterdam: Bert Bakker, 2008.
- 2 Over vertrouwen, diversiteit en sociale cohesie, zie: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008*, Den Haag: scp (i.h.b. hfst. 12).
- 3 Volgens het scp moet de periode 2002-2004 — economische malaise, verlies van vertrouwen in de politiek, terreuraanslagen op New York, terreurdaden in Londen en Madrid, de moorden op Fortuyn en van Gogh, de verharding van het minderheden-debat — '... gezien worden als een korte periode van politieke en economische malaise waar Nederland langzaam weer uit begint te komen.' scp, *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: scp, 2007 (p. 303).
- 4 C. J. M. Schuyt, *Steunberen van de samenleving. Sociologische essays*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007 (p. 129).
- 5 Het praktische argument dat etnische registratie leidt tot meer zicht op specifieke problemen en dus specifieke oplossingen is de afgelopen decennia niet bewaarheid — zie de criminaliteitsstatistieken. We weten al jaren welke groepen oververtegenwoordigd zijn, maar de hardnekkigheid van het probleem is gebleven.
- 6 Zie hierover M. Komen en E. van Schooten, Allochtone jongeren zitten langer vast, in: M. Komen (red.), *Straatkwaad en jeugdcriminaliteit. Naar een algemene of een etnisch-specifieke aanpak?*, Apeldoorn/Antwerpen: Uitgeverij Het Spinhuis, 2006, p. 24-47. En: A. M. van der Laan, L. Vervoorn, C. A. van der Schans en S. Bogearts, *Ik zit vast. Een exploratieve studie naar emotionele verwerking van justitiële vrijheidsbeneming door jongeren*, wvbc/Boom Juridische Uitgevers, 2008.
- 7 Zie bijvoorbeeld rmo, *Eenheid, verscheidenheid en binding. Over concentratie en integratie van minderheden in Nederland (2005) en het latere rapport Vormen van democratie. Een advies over democratische gezindheid*, Amsterdam: swp, 2007.
- 8 *Onverschilligheid is geen optie. De rechtsstaat maken we samen. Advies van de maatschappelijke commissie 'Uitdragen kernwaarden van de rechtsstaat'*. Den Haag: februari 2008.
- 9 S. Harchaoui, *A diplomatic way of life. Over de betekenis van de Vrede van Utrecht voor de multiculturele samenleving*. Column uitgesproken op 30 mei 2008 in de Domkerk te Utrecht, ter gelegenheid van de viering van de Vrede van Utrecht.

Na de woorden, de daden

DOMINIC SCHRIJER

De integratie-resolutie van het partijbestuur is een geslaagde poging om het denken en het debat binnen de PvdA over de Nederlandse integratie-opgave op een hoger niveau te brengen. Vooral de wijze waarop gebruik is gemaakt van de inzichten van Kees Schuyt en Paul Scheffer biedt veel aanknopingspunten. In navolging van Schuyt neemt het partijbestuur het oude ideaal van verheffing en emancipatie als uitgangspunt, aansluiting zoekend bij de wortels van de sociaal-democratie. Internationaal onderzoek laat zien dat geslaagde integratie en verheffing in belangrijke mate verlopen langs de lijnen van taalbeheersing, goed onderwijs en actieve arbeidsdeelname (in dit licht spreekt men wel van 'soft assimilation'). Het historisch verankerde drie-fasenmodel van Scheffer laat zien dat integratie in de tijd via drie fasen verloopt: van ontkenning via conflict naar acceptatie. Ofschoon in de inleiding van de resolutie wordt gesuggereerd dat ons land zich reeds in de fase van acceptatie bevindt, zal het grootste deel van de bevolking nog volop in de fase van conflict zitten. De door Schuyt ontwikkelde strategieën — handhaven, confronteren en tolereren — bieden houvast in de fase waarin er sprake is van de nodige conflicten.

Het in de resolutie geschetste kader is uitermate relevant en bruikbaar voor zowel landelijke als lokale politici en volksvertegenwoordigers. Het betoog biedt in potentie gedeelde

Over de auteur Dominic Schrijer is wethouder werk, sociale zaken en grotestedenbeleid in Rotterdam

Noot zie pagina 46

uitgangspunten, een basis om met elkaar in gesprek te gaan over deze ingewikkelde en vaak emotionele materie — de Babylonische spraakverwarring voorbij. Naar mijn oordeel volgen er in ieder geval twee grote uitdagingen uit het geschetste kader: het maken van een vertaalslag naar de lokale praktijk en het vaststellen van de implicaties voor het nationale migratiebeleid.

Om met het laatste te beginnen: er is al door velen op gewezen dat falend nationaal migratiebeleid de facto wordt afgewenteld op de lokale overheid. Een ongecontroleerde toestroom van on- en laaggeschoolde migranten die tijdelijk of permanent in Nederland willen wonen, vergroot de opgave in kwetsbare wijken. Deze groepen migranten zijn immers vooral aangewezen op de goedkoopste segmenten van de nationale woningvoorraad. Reeds in 2004 is door de commissie-Patijn gepleit voor een selectiever nationaal migratiebeleid.¹ Dat wil zeggen dat Nederland bewuste keuzes maakt — mede op basis van overwegingen rond arbeidsdeelname — voor wat betreft de toelating van migranten (politiek vluchtelingen uitgezonderd). De gedachte is dat Nederland zich ten aanzien van huwelijks- en arbeidsmigratie van on- en laaggeschoolden strenger moet opstellen. Mensen mogen zich dan enkel in ons land vestigen als zij 1) kunnen voorzien in eigen inkomen door betaalde arbeid met een normaal arbeidscontract; 2) beschikken over reguliere huisvesting met een officiële woonvergunning; 3) de taal voldoende beheersen, althans als zij hier permanent willen verblijven. Ook een meer geleidelijke opbouw van rechten in het kader

van de sociale zekerheid maakt onderdeel uit van deze visie. Mijns inziens verschuilen we ons op dit punt tot nu toe te gemakkelijk achter allerlei ingewikkelde internationale verdragen. Het kan een hoop werk en lokale ellende schelen als de PvdA deze complexe en gevoelige materie wel bij de horens vat. De resolutie laat op dit punt te wensen over.

In de media en de politieke arena worden problemen die met migratie en integratie samenhangen uitgebreid bediscussieerd. Beleefd worden ze echter op buurt- en wijkniveau, met name daar waar de sociale onderklasse van migranten woont. Omgaan met conflicten rond diversiteit — in religie, etniciteit en/of klasse — vraagt veel van mensen: inlevingsvermogen, taalbeheersing, cognitief begrip, flexibiliteit en tact, om maar wat te noemen. Feit is echter dat in de wijken waar de verschillen tussen mensen het grootst zijn, de competenties van burgers op dit soort terreinen het geringst zijn.

Om integratiebeleid tot een succes te maken moet het gebaseerd zijn op een grotere aandacht voor taalbeheersing, voor beter onderwijs en voor verhoging van de arbeidsdeelname in een specifiek aantal wijken. Wij hebben het in de PvdA al jaren over de herwaardering van ‘onze’ frontlijnwerkers in deze wijken: onderwijzers, huisartsen, verpleegkundigen, politieagenten. Toch zijn extra opleiding, training en beloning voor deze beroepsgroepen nog steeds niet structureel geregeld. In het onderwijs aan kinderen die kampen met achterstanden valt vaak niet te ontkomen aan begeleiding één-op-één en het werken in kleine groepen, maar de financieringsmethodieken zijn hier niet op toegesneden.

Succesvol integratiebeleid vraagt daarnaast om grote extra inspanningen om de segregatie op de woningmarkt te doorbreken. Het laten voortbestaan van concentraties van kansarmoede is voor sociaal-democraten een doodzonde. Het is nodig om veel vaker bepaalde instrumenten in te zetten die binnen de PvdA gevoelig liggen, zoals methoden voor gerichte woningtoedeling, grootschalige herstructurering en het

met voorrang plegen van grote investeringen in (publieke) voorzieningen zoals parken, scholen en zorgcentra in achterstandswijken.

De wijkaanpak die minister Vogelaar opzette en die haar opvolger Van der Laan heeft opgepakt is een eerste bescheiden stap in de goede richting. Maar willen we echt succesvol zijn, dan is veel meer nodig. Als we doorgaan in het huidige tempo zal het slechts in een beperkt aantal buurten lukken om uit de negatieve spiraal te

De resolutie biedt een goed denkkader, maar mist een beleidsmatige uitwerking

komen van een middenklasse die wegtrekt en een onderklasse die achterblijft. Het tempo moet dus fors omhoog en dat heeft flinke consequenties voor de verdeling van aandacht, menskracht en middelen: er moet daarin veel meer veranderen dan tot nu toe is gebeurd. Het is teleurstellend om te merken dat op dit punt het idee van ‘de sterkste schouders, de zwaarste lasten’ en het basisbeginsel van solidariteit de afgelopen jaren zo weinig gehoor hebben gekregen, ook binnen de PvdA. Ik hoop dat de nieuwe resolutie hierin een wending teweeg kan brengen.

Samengevat: de resolutie biedt een goed denkkader, maar laten we na vaststelling ervan op het partijcongres in maart niet tevreden achteroverleunen. Urgent is een praktische en beleidsmatige uitwerking op lokaal en internationaal terrein. Daarbij zullen ook heikele thema's aan de orde moeten komen: van een selectief migratiebeleid tot de (her)verdeling van middelen ten behoeve van sociale verheffing en het met volle kracht tegengaan van segregatie op de woningmarkt.

Noot

- 1 Commissie-Patijn, *Integratie en immigratie: aan het werk!*, Amsterdam: PvdA, 2004.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (5)

Pleidooi voor keiharde preventie

FATIMA ELATIK

Integratie is een onderwerp waarover ik vanuit mijn perspectief als politica kan schrijven, maar ook vanuit mijn perspectief als allochtone, Marokkaanse, Nederlandse, Amsterdamse, islamitische tweede-generatie migrant. Het feit dat ik in één zin zoveel labels moet opschrijven om u mijn perspectief te schetsen, illustreert weer eens hoe lastig het debat over integratie kan zijn. Ook in onze partij hebben we daarmee te maken. De integratie-resolutie van het partijbestuur zie ik vooral als een aanzet om tot een vruchtbaar debat te komen — over ons land en de verworvenheden daarvan, die we hoog in het vaandel moeten dragen.

Ik geloof niet meer in al die labels die op mensen zoals ik geplakt worden. Die kunnen als excuus gebruikt worden om niets met deze geweldige samenleving te willen doen: 'Als ik toch als uitheems wordt bekeken, kan ik me de moeite besparen ook inheems te zijn.' Als je mensen blijft aanspreken als migrant of moslim dan zullen zij zich zelf ook met die etiketten blijven identificeren. In Zeeburg, waar ik stadsdeelvoorzitter ben, spreek ik over alle mensen als bewoners. Migrantenbeleid of integratiebeleid kennen we niet in ons stadsdeel. Hier spreken we over participatie, onderwijs en veiligheid.

In Nederland wordt al veertig jaar met integratiebeleid geëxperimenteerd. Het debat

hierover wordt voornamelijk — en soms terecht — gedomineerd door de problemen, de bedreigingen en de excessen. Het is aan onze partij om ook steeds de andere kant te laten zien, namelijk dat het zo slecht nog niet gegaan is. In de veertig jaar dat mensen uit allerlei landen hier zijn komen wonen, zijn ons parlement, ons kabinet, onze universiteiten, onze voetbalteams, onze bedrijven, onze ambtelijke organisaties, onze literaire wereld vervuld geraakt van de diversiteit van de samenleving. Dat is geen geringe prestatie, een die voor een flink deel te danken is aan de inspanningen van de eerste generatie, die van mijn ouders, van wie velen hier als analfaabte arriveerden. Mijn eerbied voor hen is groot.

Pleit ik hier voor het ontwijken van het debat over integratie en voor het op z'n beloop laten van zaken? Geenszins! In mijn werk zie ik dagelijks dat de overheid — en een politieke beweging als de onze — nog een taak te vervullen heeft. Het gaat lang niet overal goed. De werkloosheid onder de diverse groepen is groot, de jeugdgevangenis puilen uit van de jonge Marokkaanse Nederlanders. Moeten we het feit negeren dat het voornamelijk jongens zijn van Marokkaanse origine? Of moeten we hun situatie juist voornamelijk toeschrijven aan hun Marokkaan-zijn? Geen van beide. Het zijn onze jongens en dit is ons gezamenlijke probleem.

Het motto van de afgelopen jaren 'we moeten de problemen benoemen' is uitgemond in pogingen om met z'n allen ergens de schuld te

47

plaatsen, met name binnen de gemeenschappen zelf. Erkennen en benoemen is de eerste fase van herstel; in de politiek zijn we daarin blijven hangen, met stoere taal over ‘keihard aanpakken’. Bij nadere analyse blijkt dat we tot nu toe veel hebben geroepen, maar dat er feitelijk weinig is veranderd. Dat had alles te maken met het feit dat de analyse van de problemen beperkt bleef tot etnische aspecten, sinds kort ook religieuze. Onze partij, die wortelt in de arbeidersbeweging, zou beter moeten weten.

Partijgenoten, terug naar onze beginselen! Neem het voortouw. Zoek en versterk de verbondenheid

Ik pleit (ook in stoere taal) voor keiharde preventie — via ons onderwijs, via ons sociale beleid. Maak mensen bewust van hun rechten en hun plichten. Meer wetgeving is niet nodig, wel een betere handhaving van de bestaande wetten. Investeer in onze basisscholen, doe op dat vlak geen concessies. In mijn wijk staan veel basisscholen die gebaat zijn bij extra geld voor maatschappelijk werk, remedial teaching en extra taallessen. We schrapen alle centen bij elkaar om deze arbeiderskinderen een kans te geven. Via taal- en activeringslessen proberen we de moeders te laten participeren. Met microkredieten bieden we die moeders een kans om het gezinsinkomen met honderd euro per maand te verhogen. Ook al is dat een druppel op een gloeiende plaat, het betekent in ieder geval dat er iets meer pindakaas op de boterham kan.

Investeer in goede huisvesting, zorg ervoor dat we met onze stedelijke vernieuwing kansen creëren voor mensen uit alle sociaal-economische lagen van de bevolking om een vruchtbaar en gelukkig leven op te bouwen. Stop mensen niet in wijken die voor tachtig procent uit sociale woningbouw bestaan, want zo beperk je hun kansen. Schoon verloederde wijken op, zorg

voor voldoende recreatiemogelijkheden voor kinderen en ouders. Geef mensen het werk en het onderwijs dat ze verdienen, ruime kansen om zich te ontwikkelen, zodat ze een hogere levensstandaard kunnen bereiken en uiteindelijk bijvoorbeeld zelf hun woning kunnen bezitten. Als mensen klimmen op de maatschappelijke ladder, zullen ze ook bewuste keuzes maken met betrekking tot hun identiteit en religie.

Voor mij als stadsdeelvoorzitter maakt het niet uit of de klanten van de voedselbank Marokkaans of Hollands zijn. Voor die mensen zelf is dat al helemaal niet relevant als ze hun pakket komen ophalen. Zij kampen met het probleem dat ze met hun inkomen het einde van de maand niet halen. Wat heb ik in zo'n geval aan integratiebeleid? Niets. Armoedebeleid is wel zinvol, of beter nog: een succesvol werkgelegenheidsbeleid.

De Nederlandse samenleving is de meest barmhartige samenleving die ik ken. Onze rechtsstaat en onze verzorgingsstaat, hoewel nu enigszins afgebrokkeld, garanderen een leven in voorspoed en gelijkheid. Maar zo profileren we ons niet naar de nieuwkomers in ons midden. Openheid en tolerantie zijn een mooie woorden, maar het is eerlijker om ons eigen belang ook scherp voor ogen te houden. Ons belang is het beschermen, hooghouden en uitdragen van onze verworvenheden.

Iedere burger van dit land heeft rechten. Dat daar plichten tegenover staan blijkt niet voor iedereen vanzelfsprekend te zijn. In Zeeburg zetten we ons ervoor in om kinderen al op jonge leeftijd, op de basisschool, de kracht en de schoonheid van onze rechten en plichten mee te geven.

Dit is het land waarin je mag denken wat je wilt, waarin je mag zijn wie je wilt zijn, waarin je je leven mag leiden met God en zonder God. Dat zijn de normen die wij moeten propageren — niet vanuit angst om ze kwijt te raken maar vanuit trots, omdat deze verworvenheden alle burgers met elkaar verbinden. Voor al diegenen die namens de PvdA in het openbaar bestuur actief zijn is de opdracht dus: ga het debat aan met die

moslimmannen die vrouwen geen hand geven, bespreek de wens van ouders om meisjes en jongens apart te laten zwemmen met die ouders zelf. En probeer gezamenlijk een oplossing te vinden. Als die er niet is, geef dan duidelijk de grenzen van onze mogelijkheden aan. Maak de mensen deelgenoot en geen doelgroep van het beleid. *Empower* ze, geef ze de ruimte om hun leven in te richten zoals ze dat waardig achten voor zichzelf, hun omgeving en de samenleving. In staat zijn je eigen keuzen te maken: dat is pas echte verheffing. Vraag het maar aan onze partijgenoten op leeftijd die zelf uit arbeidersmilieus komen.

Mijn ervaring is dat mensen je versteld doen staan als je hen werkelijk als partner tegemoet treedt en hun inzicht geeft in je mogelijkheden, je dilemma's en je beperkingen. Voor mij zijn alle inwoners van Zeeburg gelijk. Allemaal krijg je mijn oprechte aandacht. Ik geef aan wat ik voor ze kan betekenen, maar ook wat ik niet kan doen. Daar komen mooie samenwerkingsverbanden uit voort. Kom maar eens kijken in mijn stadsdeel, dan vertel ik u meer.

Ik droom van een Nederland waar het niet van belang is wat voor religie of etnische achtergrond je hebt, maar waar het enige dat telt de reikwijdte is van je daden en de verantwoordelijkheid die je neemt in de samenleving. Ik droom van een inclusieve samenleving waaraan

iedereen zijn steentje kan en mag bijdragen. Een samenleving waarin hard gestreden wordt om alle mensen de kans te geven te excelleren. Daarom zeg ik: partijgenoten, terug naar onze wortels en beginselen! Wij weten hoe de samenleving gerevitaliseerd kan worden. Verkondig dat luid en duidelijk, neem het voortouw. Laat rechts dit onderwerp niet kapen, maar houd op met slogans en oneliners. Handel uit trots en hoop, niet uit angst. Zoek en versterk de verbondenheid. Dat zal ons allen ten goede komen.

Mijn lieve Berberse moeder is een vrome moslima. Ze bidt vijf keer per dag. Elk gebed sluit ze af met een smeekbede voor Nederland. Ze vraagt Allah (god) om Nederland te beschermen en te verrijken, omdat dit land haar en haar gezin zoveel moois en zoveel vrijheid heeft gegeven. Ze is trots op ons land. En nee, ze heeft geen Nederlands paspoort, maar gewoon haar Marokkaanse. En nee, de taal spreekt ze niet vloeiend, want in haar tijd waren er geen taallessen al was ze er wel naarstig naar op zoek. Als zij geen icoon is van integratie en loyaliteit, dan weet ik het ook niet meer. En zolang zij en mijn vader leven zal ik mijn Marokkaanse paspoort blijven verlengen — uit loyaliteit aan hen, niet uit loyaliteit aan de Marokkaanse staat. Ben ik daarom minder loyaal aan Nederland? Het oordeel is aan u, baseer het op mijn daden.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (6)

‘Wordt zoals wij’

Integratie en haar valkuilen

KEES GROENENDIJK, PAUL KALMA & PAULINE MEURS

De recente notitie van het PvdA-bestuur over integratie en integratiebeleid *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* formuleert een aantal belangrijke, met overtuiging te onderschrijven uitgangspunten. Het betreft de nadruk op emancipatie en participatie als kern van het integratieproces, de verdediging van de rechtsstaat als een voor alle betrokkenen bindend kader en het pleidooi voor dialoog en confrontatie — daar waar wettelijke regels niet mogelijk of niet op hun plaats zijn.

Nieuw zijn deze uitgangspunten overigens niet. Zij zijn — vaak zelfs letterlijk — terug te vinden in de nota *Integratie en immigratie: aan het werk!* van de commissie-Patijn uit 2004, die het jaar daarop door het PvdA-congres integraal en met enkele toevoegingen (over de internationale dimensie en over de verplichtingen van de ontvangende samenleving) werd overgenomen. De normen van de Nederlandse rechtsstaat, schreven Patijn c.s., moeten voor migranten het

richtsnoer zijn. Net als de daaraan ten grondslag liggende waarden ‘zoals die naar voren komen in de vele in de loop der tijd gemaakte afspraken en maatschappelijke codes’. De commissie vervolgt: ‘Sommige zaken zijn daarom toegestaan (bijvoorbeeld het dragen van hoofddoekjes in het klaslokaal of het oprichten van moskeeën en islamitische scholen), andere zijn nadrukkelijk verboden (zoals vrouwenbesnijdenis) en weer andere zullen als maatschappelijk ongewenst worden beschouwd (bijvoorbeeld bepaalde omgangsvormen tussen mannen en vrouwen of de eenzijdige oriëntatie op het wereldnieuws met behulp van schotelantennes) maar kunnen zelden inzet zijn van gebod of verbod, veeleer van maatschappelijk debat en onderlinge dialoog.’

Het partijbestuur herhaalt die boodschap uit 2004 en bouwt er, met aandacht voor uiteenlopende beleidsterreinen, op voort. Dat is op zichzelf een goede zaak. Maar de notitie blijft in veel opzichten ook ten achter bij het rapport van de commissie-Patijn en bevat een aantal aanvullingen die zeer betwistbaar zijn. Onze kritiek betreft vooral:

- > de onderbelichting van de politieke en maatschappelijke schade die het extreem-rechtse populisme vooral in Nederland, maar ook elders in Europa, aanricht — in de vorm van groeiende onverdraagzaamheid en immigratie-vijandigheid;
- > de spanning tussen de uitgesproken voorkeur van de auteurs voor meer ‘drang en dwang’ (van etnisch registreren door de politie tot het

50

Over de auteurs Kees Groenendijk is emeritus hoogleraar rechtssociologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen en voorzitter van het Centrum voor Migratierecht. Paul Kalma is lid van de Tweede Kamer voor de PvdA. Pauline Meurs is lid van de Eerste Kamer voor de PvdA en als hoogleraar Bestuur van de Gezondheidszorg verbonden aan het instituut Beleid en Management Gezondheidszorg (iBMG) van de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Noten zie pagina 55

afpakken van de kinderbijslag van onwillige ouders) en hun lofzang op de rechtsstaat;
> de tegendraadse effecten van de in de notitie bepleite nadruk op culturele homogeniteit en nationale identiteit ('Nederlanderschap', 'ons Nederland'). Wat integrerend bedoeld is, kan wel eens segregerend uitpakken — en afleiden van de internationale dimensie van het integratievraagstuk.

De notitie van het partijbestuur betekent op deze en andere punten een stap terug ten opzichte van de congresresolutie van 2005. Ze vormt daarom geen goede basis voor de beoogde besluitvorming op het PvdA-congres van maart 2009.

VERDRAAGZAAMHEID IN EEN IMMIGRATIE-SAMENLEVING

Verdeeld verleden, gedeelde toekomst wijst terecht op het onbehagen dat immigratie met zich meebrengt, zowel bij 'oude' als bij 'nieuwe' Nederlanders. Maar de nota heeft voor de balans tussen problemen en successen op integratiegebied weinig oog. En ze laat het gepolariseerde maatschappelijke en politieke klimaat in Nederland geheel buiten beschouwing. Dat er (in de woorden van de commissie-Patijn) 'domweg veel meer afkeer van vreemdelingen en racisme is dan we na de Tweede Wereldoorlog ooit hebben gehad', blijft onbenoemd.

Ook de twee belangrijkste wapens waarmee de sociaal-democratie dat extreem-rechtse populisme zou moeten bestrijden, worden eigenlijk niet ingezet. Het eerste is het opkomen voor verdraagzaamheid. Dat was in Nederland in de praktijk soms minder sterk dan het officieel werd voorgesteld, maar is het verdedigen daarom niet minder waard — tegen het dedain en de hufterigheid die Wilders en anderen jegens minderheidsgroepen aan de dag leggen. De notitie van het partijbestuur is in dat opzicht te onuitgesproken. 'Krenken mag, maar dat wil niet zeggen dat het ook moet', zo wordt gesteld. En wie zich gekwetst voelt 'kan altijd naar de rechter gaan'.

Daarmee wordt onvoldoende onderkend

wat er op het spel staat. Ook de verwijzing naar de eigen verantwoordelijkheid voor wat men zegt schiet tekort. Het systematisch beledigen van anderen maakt het publieke debat kapot en doet het maatschappelijk vertrouwen afnemen. Verdraagzaamheid en tolerantie (de eerste term komt in de notitie niet voor, de tweede alleen als het om het 'tolereren' van hoofddoekjes e.d. gaat) zijn basiswaarden die consequent verdedigd moeten worden. Het gaat om de principiële bereidheid om het gedrag en de opvattingen van anderen te respecteren. Die impliceert dat er wel degelijk bepaalde grenzen aan de vrijheid van meningsuiting zijn.

Het tweede wapen tegen het populisme is de verdediging van de immigratiesamenleving. Zo'n samenleving zijn we inmiddels (opnieuw) geworden, zoals de commissie-Patijn expliciet vaststelde. Ze heeft ons aanzienlijke problemen bezorgd, die de sociaal-democratie aanvankelijk onvoldoende heeft onderkend. Maar ze had en heeft ook grote voordelen. Waar vroeger de negatieve kanten van de immigratiesamenleving soms onderbelicht werden, geldt dat nu voor de positieve kanten. Zonder migranten zou onze economie direct tot stilstand komen. Net zoals immigratie een stempel op onze geschiedenis heeft gezet, blijven we hier in de toekomst ook op aangewezen.¹

De belangrijkste wapens waarmee de sociaal-democratie extreem-rechts populisme moet bestrijden worden niet ingezet

In zijn nieuwjaarstoespraak 2009 verwees burgemeester Cohen naar de stroom vluchtelingen die vanaf 1585 vanuit Antwerpen, Spanje en Portugal naar de stad vloeide. Ze profiteerden van het relatief vrije en verdraagzame Amsterdam en van de nieuwe economische kansen van de stad. 'Al die migratie', aldus Cohen, 'veroor-

zaakte een toevloed van nieuw kapitaal, nieuwe kennis [...] en vele, vele handen om al het werk te doen. Ook werden nieuwe ideeën [en] gebruiken in kunst en cultuur geïntroduceerd. Die ontwikkelingen staan aan de basis van het huidige Amsterdam en de diverse samenstelling ervan.'

Het zijn inzichten die in een integratienota van de PvdA niet zouden mogen ontbreken.

INBREUKEN OP DE RECHTSSTAAT

Een belangrijk kenmerk van *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* is de nadruk die op het belang, zo niet de onaantastbaarheid van de rechtsstaat wordt gelegd. De term valt maar liefst 31 keer. 'We nemen onze rechtsstaat vaak voor lief', aldus het partijbestuur, 'we staan zelden stil bij de ongekende verworvenheden die erin besloten liggen.' En: 'Voor de Partij van de Arbeid zijn rechtsstatelijke beginselen en verworvenheden de ultieme toetssteen. Ze zijn van iedereen en gelden voor iedereen. Onze rechtsstaat moet voor allen door allen worden verdedigd.'

Dat kan alleen maar onderschreven worden. Datzelfde geldt voor de uitwerking die er in de notitie aan gegeven wordt — van de bestrijding van eerwraak tot een actief anti-discriminatiebeleid. Alleen: daarmee is nog maar de helft van het verhaal over de rechtsstaat verteld. De andere helft — namelijk dat de rechtsstaat niet alleen de burgers aan bepaalde regels, principes en procedures bindt, maar vooral ook de overheid — komt in het geheel niet ter sprake. Dat is des te problematischer omdat in de vorige kabinetsperiode de spanning tussen rechtsstaat en integratiebeleid duidelijk zichtbaar werd, getuige bijvoorbeeld enkele door het huidige kabinet ingetrokken wetsontwerpen. De notitie trekt daar geen lering uit en bevat tal van aanbevelingen waarbij uit rechtsstatelijk oogpunt kleine tot zeer grote vraagtekens te zetten zijn.²

Dat geldt voor het pleidooi voor een grotere doorzettingsmacht voor burgemeesters 'achter de voordeur', net zo goed als voor het voorstel om 'falende' ouders de beschikking over hun kinderbijslag af te nemen. Het is van toepas-

sing op de steun die wordt uitgesproken voor het huidige restrictieve huwelijks- en gezinsmigratiebeleid (dat bijvoorbeeld Nederlanders in eigen land achterstelt bij anders EU-burgers), maar ook op het bepleite ingroei-model voor migranten in de sociale zekerheid. Dat klinkt flink, maar eerdere pleidooien voor dit model liepen op niets uit omdat de bestaande wetgeving nieuwkomers al uitsluit tot de grenzen die het gelijkheidsbeginsel en internationale verdragen toelaten. Moet de PvdA pleiten voor ongelijke behandeling van werknemers?

Op de drie meest problematische voorstellen uit de nota willen we nader ingaan. Ten eerste de registratie van probleemjongeren op etniciteit. Zo'n registratie, aldus het partijbestuur, '(kan) zowel in het kader van politiewerk als ten behoeve van hulpverlening noodzakelijk zijn'. Dat nut is overigens omstreden, maar wat vooral verbaast is dat de auteurs de rechtsstatelijke kant van zo'n maatregel geen blik waardig keuren. Het voeren van een principiële discussie is echter wel het minste wat zou moeten gebeuren.³ Dat geldt al helemaal voor de etnische registratie van delinquenten voor politieke doeleinden, zoals door het huidige kabinet wordt voorgesteld. De voorzitter van de Eerste Kamerfractie van de PvdA, Han Noten, noemde dit plan terecht onaanvaardbaar.

De resolutie vertelt slechts de helft van het verhaal over de rechtsstaat

De verplichte inburgering van bepaalde groepen immigranten is een tweede voorstel dat wij als problematisch beschouwen. De notitie stelt krachtige sancties in het vooruitzicht 'voor wie geen volwaardige burger wil zijn en nalaat te investeren in het leren van de taal'. De PvdA zou zich echter moeten afvragen of de selectie van inburgeringsplichtigen (immigranten uit rijke landen buiten de EU hoeven niet mee te doen aan het inburgeringsexamen in het buitenland),

in combinatie met een chaotische uitvoeringspraktijk en een onvoldoende gevarieerd aanbod (avondcursussen voor wie werkt, bijvoorbeeld), dergelijk sancties wel rechtvaardigt. En niet in de laatste plaats: of het huidige inburgeringsregime, dat een permanente verblijfvergunning en natu-

gend, lees: vernederend) die men doorgaans toch vooral met onderontwikkelde rechtsstaten in verband brengt. Het voorstel staat haaks op het principe dat het strafrecht op individueel gedrag betrekking heeft, niet op het gegeven of iemand behoort tot een bepaalde groep. En dat terwijl de opstellers zelf juist het individu hoog in het vaandel dragen.

Het effect van straffen op delinquenten is een zaak van criminologisch onderzoek. Dat politici zich daar incidenteel over uitlaten, hoeft geen probleem te zijn. Maar als een partij cultuurgericht straffen in haar programma opneemt, worden de grenzen van de rechtsstaat ruimschoots overschreden en naderen we het schandpaal-socialisme.

Overschatting van wat de overheid met inburgeringsbeleid vermag gaat samen met onderschatting van wat het kapot kan maken

realisatie aan het slagen voor een examen bindt, niet eerder uitsluitend dan insluitend werkt.

Het niveau van het inburgeringsexamen — voor laag- en hogeschoolden identiek — is zodanig dat veel mensen met een vmbo-scholingsniveau niet zullen slagen en dus eeuwig in een zwakke rechtspositie blijven verkeren (tijdelijke verblijfsvergunning, geen uitzicht op het Nederlanderschap en de kans op uitzetting bij langdurige werkloosheid). Wil de PvdA echt dat de wat betreft inkomen en opleiding ‘onderste helft’ van de migranten geen vrije partnerkeuze krijgt en jarenlang in onzekerheid blijft leven over hun verblijfsrecht? Beseffen de opstellers dat het hier ook mensen betreft die onder het moeizaam bevochten ‘generaal pardon’ van 2006 vallen? Hier gaat overschatting van wat de overheid met het inburgeringsbeleid vermag samen met onderschatting van wat het kapot kan maken.

Een derde probleem zien wij in het statusverlagend straffen van (Marokkaanse en Antilliaanse) criminele jongeren. ‘De macho-cultuur doorbreken we’, aldus de notitie, ‘door te bevorderen dat straffen worden ingezet die statusverlagend werken (in plaats van statusverhogend, zoals nu soms geldt voor gevangenisstraf)’. Hier worden voor de vorm en uitvoering van de straf etnisch-culturele criteria aangelegd en doelstellingen geformuleerd (statusverla-

‘VOLWAARDIG BURGERSCHAP’ — MAAR VOOR WIE?’

Problematisch aan de notitie is, meer in het algemeen ten slotte, de verregaande aanpassing aan ‘ons Nederland’ die van immigranten wordt gevraagd. Zeker, betrokkenen moeten zich houden aan de wettelijke regels die hier gelden. Ze dienen de waarden die daaraan ten grondslag liggen te respecteren en de taal te leren spreken. Van hen mag ook participatie worden verwacht en betrokkenheid bij wat zich in Nederland afspeelt. Maar de notitie gaat veel verder. De oproep tot inburgering krijgt de bijklank van ‘wordt zoals wij!’.

‘Nieuwkomers’, zo menen de schrijvers, ‘hun kinderen en kleinkinderen moeten zonder voorbehoud voor de Nederlandse samenleving kiezen.’ Ze dienen als volwaardige burgers mee te bouwen ‘aan ons gezamenlijk Nederlanderschap’. ‘Hij of zij koestert, beschermt, verdedigt en bevraagt dat Nederlanderschap. [...] Dat delen we met elkaar en dat dragen we samen uit.’ En voor de zekerheid wordt daar verderop aan toegevoegd: ‘Zo geven we samen vorm aan óns Nederland. Een land waarin ieder volwaardig burger is en niemand allochtoon of autochtoon. Óns Nederland waarover al die volwaardige burgers zeggen: “dit is ons land. En wij zijn van dit land.”’

Hier worden de culturele eisen wel erg hoog opgeschroefd. Ze doen onvoldoende recht aan de probleemstelling waarmee de notitie zelf begint (die van een wederzijdse, duurzame worsteling met immigratie). En ze schuiven al degenen terzijde die niet uitsluitend, of maar tijdelijk, of alleen voor zichzelf voor het Nederlanderschap kiezen. Dan was de nota-Patijn realistischer en ook opener. Blijvende betrokkenheid met het herkomstland, aldus Patijn c.s., hoeft geen belemmering te vormen voor integratie. 'Burgers kunnen met meerdere samenlevingen een binding hebben, zonder dat dit de volwaardige deelname, met alle rechten en plichten, aan de Nederlandse samenleving in de weg hoeft te staan.' Het kan zelfs een voordeel zijn, zoals ervaringen in veel Europese landen leren.

Dat inzicht is in *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* echter niet terug te vinden. De opstellers suggereren met hun herhaalde eis van 'volwaardig burgerschap' bovendien dat veel Nederlanders met een migrantenachtergrond (nog) geen volwaardige burgers zijn. Die suggestie wordt versterkt door de geselecteerde 'stof voor conflict'. Daaronder is geen enkel probleem waarmee grote aantallen immigranten worden geconfronteerd. Marokkaanse 'rotjochies' en haatzaaiende imams passeren de revue, maar over brandstich-

leidt aldus de aandacht af van al degenen die tijdelijk in Nederland zijn, jaren op toestemming moeten wachten om er te komen – of nooit toegelaten worden. Van afgewezen asielzoekers bijvoorbeeld, die in ons land, zoals het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (in het arrest-Sheekh) heeft vastgesteld, geen volledige rechtsbescherming genieten. Of van tijdelijke arbeidsimmigranten, legaal of illegaal, die in ons land soms onder mensonterende omstandigheden te werk gesteld en gehuisvest worden.

Ook om hen moet de sociaal-democratie zich blijven bekommeren. Daar biedt de notitie echter geen aanknopingspunten voor — zoals ze ook in het algemeen nauwelijks aandacht besteedt aan de wereld om Nederland heen.

TOT SLOT: EMANCIPATIE VAN BOVENAF

Het waardevolle van de notitie over integratie, zo hebben we duidelijk willen maken, is al eerder (en vaak beter) verwoord in het rapport van de commissie-Patijn en de daarbij aansluitende congresresolutie uit 2005. En het nieuwe is betwistbaar en mager onderbouwd.

De effectiviteit van het integratiebeleid krijgt opvallend weinig aandacht. De notitie gaat voorbij aan de wisselwerking tussen integratie- en immigratiebeleid en is over asiel-, gezins- en arbeidsmigratie uiterst summier. Ook het sloganeske en soms reclameachtige taalgebruik waarmee complexe vraagstukken worden benaderd, doet de tekst geen goed ('compromisloos handhaven dus', 'we spreken allemaal Nederlands' en 'landsgrenzen mogen voor de liefde geen obstakel vormen' — terwijl bedoeld wordt dat Turkse, Marokkaanse en Hollandse Nederlanders zonder havo-, hbo- of hogere opleiding maar een partner in Nederland moeten kiezen).

De PvdA zou gebaat zijn bij een andere, grondiger en evenwichtiger nota over immigratie en integratie. Het debat dat ze tot en met het partijcongres van 14 en 15 maart gaat voeren, zou daarvoor bouwstenen moeten aandragen. Daarbij zou ook het emancipatiebegrip dat de partij wil hanteren, betrokken moeten worden.

De PvdA zou gebaat zijn bij een andere, meer evenwichtige nota over immigratie en integratie

54

tingen in moskeeën en haatzaaiende politici (op één passage over *Fitna* na) geen woord. Incidenten met handen schudden e.d. worden zwaar aangezet.⁴ 'Volwaardig burgerschap' is, aldus gebruikt, een wollig en riskant begrip, dat eerder tot uitsluiting dan tot insluiting leidt.

Daar komt nog een ander probleem bij. Een preoccupatie met volledig en permanent Nederlanderschap verliest de onderlinge verbondenheid van immigratie en integratie uit het oog. Ze

De gegroeide populariteit in beleidsmakend Nederland van 'verheffing', in combinatie met een overspannen beleids- en strafrechtsactivisme, heeft een top-down emancipatiedenken gevoed, dat ook in de notitie doorklinkt. Maar emancipatie, zo weet de sociaal-democratie uit haar eigen verleden, is voor een belangrijk deel een zaak van de betrokken groepen zelf. Van geloof in eigen kracht — individueel en collectief — van onderlinge organisatie en van het veroveren van rechten op de gevestigde orde.

Er komt een tijd dat Marokkaanse jongeren, naast het 'klieren' op hangplekken, hun sociale en culturele rechten zullen gaan opeisen en zich ook anderszins intensief met de politiek zullen gaan bemoeien. In vergaderzalen en op straat, door dialoog en door machtsvorming. Dat is een teken van emancipatie. De PvdA moet die zich die bredere opvatting weer eigen maken en ook in dat opzicht op migranten aantrekkingskracht blijven uitoefenen.

Noten

- 1 Zie voor een poging om de integratiepolitiek vanuit dit gezichtspunt opnieuw te formuleren: P. Nieuwenhuijsen en J. Beerenhout, 'Nederland immigratieland', in: *se-D* 2007/10, p. 31-40.
- 2 Zie voor een kritiek op de verwaarlozing door de PvdA van rechtsstatelijke aspecten in de parlementaire besluitvorming over terrorismebestrijding en integratiepolitiek in de periode 2002-2006 H. Fernandes Mendes e.a., *De bedreigde rechtsstaat. Sociaal-democratie, terrorismebestrijding en burgerschap*, Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting, 2007.
- 3 In Frankrijk is de registratie naar etnische herkomst verboden. In Duitsland heeft het Bundesverfassungsgericht in 2006 het gebruik van etnische kenmerken bij grootschalige dataverzameling en onderzoek voor terrorismebestrijding als ongrondwettig aangemerkt, o.a. vanwege het stigmatiserende effect.
- 4 Opvallend is ook dat de notitie, anders dan het rapport van de commissie-Patijn, erg veel nadruk legt op symbolische kwesties als 'de boerka', 'aparte inburgeringscursussen voor mannen en vrouwen' en 'onafgeronde' respectievelijk 'onbeslechte' discussies over moslimmannen die vrouwen de hand weigeren te schudden. Ze worden als kwesties betiteld 'die raken aan de kernwaarden van onze rechtsstaat'. Dat is wel juist, maar hoeft een zeker pragmatisme niet in de weg te staan. Zo is in de PvdA een zeer brede consensus gegroeid over de wenselijkheid van handen schudden als regel, waarop in uitzonderlijke gevallen (zoals vorig jaar in Slotervaart) inbreuk getolereerd wordt. Hoezo 'onafgeronde, onbeslechte discussies'?

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (7)

Confrontatie als politiek instrument

HANS BOUTELLIER

Ik vind er geen doekjes om: *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* is een kordaat werkstuk. Het geeft heldere antwoorden op een aantal cruciale dilemma's van de multi-etnische samenleving. Dat is wel even wennen. In de resolutie staan sterke uitspraken over wat er moet, hoe het is of dient te zijn, en wat we van een en ander moeten vinden. Aan de aard van dit nieuwe zelfbewustzijn wijd ik mijn betoog. Een keuze uit drie opties biedt de resolutie: normeren, confronteren of tolereren. De cruciale passage hierover luidt als volgt:

'De afgelopen jaren leek het wel of we alleen de keuze hadden tussen passief tolereren enerzijds en keihard verbieden anderzijds: je accepteerde bepaald gedrag en dan mocht je er eigenlijk niets meer van zeggen of je vond het maar niks en dan moest het ook maar direct hard, keihard worden aangepakt. Deze onverstandige tweedeling doet afbreuk aan de meest krachtige instrumenten voor emancipatie en integratie: debat en dialoog, onderwijs en opvoeding. Juist in een democratische rechtsstaat vragen tal van gedragingen, gewoonten en opvattingen niet om een wet of een verbod, maar om een debat dat op het scherp van de snede wordt gevoerd,

56

Over de auteur Hans Boutellier is algemeen directeur van het Verwey-Jonker Instituut en bijzonder hoogleraar Veiligheid en burgerschap aan de Sociale Faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Noten zie pagina 58

om een normatieve opvoeding, om een prikkelende dialoog — confrontatie. Dat betekent dat we er iets van mogen en moeten vinden, dat we een standpunt moeten innemen en kleur mogen bekennen. Dit is de enige manier waarop een vrije samenleving ook normatief kan zijn.'

De voorgestelde driedeling — hoe voor de hand liggend ook — beschouw ik als de belangrijkste bijdrage van deze resolutie aan het integratiedebat. Sterker nog, ik vind de geciteerde passage een verademing, omdat hier het zelfstandige belang van een normatieve positie wordt onderkend. Tussen verbod en 'ga je gang maar' ligt een enorm speelveld waarop een politieke partij zich dient uit te spreken. Publieke moraal kan niet gereduceerd worden tot wet- en regelgeving en 'verder gaat iedereen zijn gang maar'. Precies dat is gedurende lange tijd de positie van de Partij van de Arbeid geweest in cultureel-normatieve zaken. Een samenleving behoeft ook een civiele mores, die politiek gevoed moet worden.

Op scholen, in het welzijnswork, in bedrijven, op de televisie, in de horeca en op straat bevindt zich een domein dat sterk bepalend is voor het welbevinden van burgers, maar dat niet zonder meer gereguleerd moet worden door de staat. De politiek kan zich er wel mee bemoeien door zich erover uit te spreken, door actief het debat te zoeken en positieve inbreng te stimuleren. Dat gaat overigens veel verder dan 'de integratieproblematiek'. In de concept-

resolutie wordt gewezen op het onbehagen dat voortvloeit uit de migratie. Maar dit onbehagen heeft meer bronnen: de sociaal-economische onzekerheid, de sociale eenzaamheid, het verarmde gezinsleven, de harde omgangsvormen.

Het is niet vreemd als de Partij van de Arbeid het dragen van boerka's, het weigeren om handen te schudden of het aanbieden van islamitisch onderwijs ter discussie stelt, zónder te pleiten voor ge- of verboden (algemene dan wel specifieke, geldig in bepaalde situaties). Een dergelijke gedifferentieerde opstelling ten aanzien van culturele kwesties geldt ook andere uitingen zoals alcoholgebruik, pornificatie in de media of commercialisering van de stedelijke cultuur. Debat en confrontatie zijn onderdeel van een gezonde politieke cultuur die uitstijgt boven reflexmatige keuzes tussen verbod en onverschilligheid.

Kortom, met de introductie van de driedeling in normeren, confronteren en tolereren wordt naar mijn mening een belangrijke stap vooruit gezet in het instrumentarium van de Partij van de Arbeid. Maar biedt de resolutie van het partijbestuur voldoende aanknopingspunten voor een keuze tussen de genoemde strategieën in concrete gevallen? Dat is de vraag. In de behandelde voorbeelden komen de opstellers er aardig uit. Vrouwenbesnijdenis moet worden verboden; alle ambtenaren, ook streng christelijke, moeten homohuwelijken afsluiten; een film als *Fitna* mag de overheid niet verbieden, maar debat daarover is wel geboden; een inburgeringscursus enkel voor vrouwen kan, mits de positie van vrouwen in de Nederlandse samenleving in de eerste les aan de orde komt. Maar op grond waarvan komt men nu precies tot deze keuzes?

De nota zegt daarover: 'De PvdA hanteert de volgende vraag als leidraad: welke optie — normeren en handhaven, confronteren of tolereren — levert de grootste bijdrage aan emancipatie en gelijke kansen voor ons allemaal en daarmee aan sociale integratie?' Naar mijn mening is dit een te smal uitgangspunt voor cultureel-normatief beleid. Emancipatie is binnen de sociaal-democratie altijd verbonden geweest met respect

voor bestaande condities. De SDAP ontleende er haar bestaansrecht aan. Eerder heb ik er in dit verband voor gepleit¹ om integratiebeleid — en normatief beleid in het algemeen — te plaatsen binnen het belang van de continuïteit van de samenleving. Continuïteit niet door stil te blijven staan, of te buigen voor bestaande machtsver-

Continuïteit en emancipatie vormen in combinatie een duidelijk richtsnoer voor integratievragen; in de resolutie blijft dat nu wel erg impliciet

houdingen, maar wel door verantwoorde verandering, *piecemeal engineering* en het benutten van de smalle marges van de democratie. Deze dubbele erkenning van het belang van zowel emancipatie als stabiliteit klinkt ook door in het begrip verheffing, dat naar mijn mening terecht een herwaardering ondergaat (zie onder andere het WRR-rapport *De verzorgingsstaat herwogen*).²

Tegen de achtergrond van globalisering en migratiebewegingen is er in Nederland in het algemeen en binnen de Partij van de Arbeid in het bijzonder weinig voeling geweest met het belang van stabiliteit voor burgers op het werk, in de thuissituatie, in de publieke dienstverlening en op straat. Een dergelijke bestaanszekerheid wijst niet op burgermansfatsoen, maar vormt de conditie voor solidaire verhoudingen en de vrije ontplooiing van individuele talenten. De SP heeft dit belang beter gevoeld; GroenLinks is ervan vervreemd. Continuïteit en emancipatie vormen in combinatie een duidelijk richtsnoer voor integratievragen, dat in de resolutie nu wel erg impliciet blijft.

Op het vlak van de rechtsstaat en de rechtsorde valt er niet veel te onderhandelen; daar is de term assimilatie gerechtvaardigd. De Nederlandse samenleving veronderstelt in-

stemming (bij voorkeur actieve) met de legale uitgangspunten. Maar ook op het vlak van werk, scholing en inkomen kunnen vanuit een oogpunt van stabiliteit en continuïteit verregaande eisen worden gesteld aan burgers — eisen die veronderstellen dat burgers met publieke middelen gefaciliteerd worden om eraan te voldoen. Het gaat dan om een goed onderwijsaanbod, een goed gereguleerde arbeidsmarkt, actief anti-discriminatiebeleid, goede gezondheidszorg, een activerend vangnet voor uitvallers. Hier geldt een eis van participatie, die voortvloeit uit het streven naar emancipatie en die daarnaast een dominante sociaal-culturele mores veronderstelt. Die mores omvat kernelementen als het belang van face-to-face contact (dus geen boerka's), handen schudden en de bereidheid van patiënten om behandeld te worden door medici van de andere sekse.

Naast deze twee integratielagen van recht en economie is er nog een derde laag, die van identiteitsbeleving. Op het vlak van cultuur, religie en identiteit bestaat de grootst mogelijke vrijheid, zolang deze zich verdraagt met de eisen van de rechtsstaat en de rechtsorde en de eis van participatie aan de samenleving. De resolutie behoeft op dit terrein nadere argumentatie onder de heldere meningen die worden verkondigd. Daarbij dient naar mijn idee een beroep te worden gedaan op zoiets als het algemeen

maatschappelijk belang in termen van continuïteit en stabiliteit.

Mij moet, tot slot, dit nog van het hart: wanneer stoppen we nu eens met het spreken over 'rotjochies' wanneer het om personen gaat die serieuze criminele activiteiten plegen? Het woord bagatelliseert en vernedert tegelijkertijd. Ernstig probleemgedrag behoeft een volwassen aanspreking. Over de vermeende tegenstelling tussen repressie en preventie wil ik opmerken dat dit clichématige duo de relatie mystificeert tussen verschillende beleidsopties. In strafrechtelijke interventies liggen van oudsher ook preventieve pretenties besloten: resocialisatie en normbevestiging voor derden. Belangrijker is dat ook andere instituties dan het strafrecht corrigerend, dus repressief, kunnen optreden. Te lang is voor de correctie van probleemgedrag een beroep gedaan op politie en justitie, met als gevolg dat situaties eerst escaleren voordat ze worden aangepakt. (En nog steeds wordt door Paul Scheffer 'rechtshandhaving' genoemd als het ei van Columbus.)

Een stevig normatief beleid behoeft een actief corrigerend vermogen in de samenleving. De onderkenning van confrontatie — tussen wetgeving en vrijlaten — als politiek instrument is ook in die zin een belangrijke bijdrage aan het Nederlandse debat, die past in de traditie van de sociaal-democratie.

- 58
Noten	(red.), <i>Stigma: Marokkaan. Over afstoten en insluiten van een ingebeelde bevolkingsgroep</i> . Utrecht: Forum, 2003.	voor het Regeringsbeleid, <i>De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden</i> . Den Haag: WRR, 2006 (nr. 76).
1	Boutellier, H. (2003), 'De gekleurde veiligheidsutopie', in S. Harchaoui en Chr. Huinder	2

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (8)

Niet alle achterstand is allochtoon

ANITA ENGBERS

Toen Wim Cornelis in 2001 burgemeester werd van Gouda, trof hij er veel burgers die zich boos of moedeloos afvroegen of de criminaliteit en de overlast nu werkelijk onstuitbaar waren. Cornelis is voortvarend aan de slag gegaan en heeft een omslag bewerkstelligd: zowel in objectieve als subjectieve zin is de veiligheid verbeterd. Dat de burgemeester enige maanden vóór september 2008, toen Marokkaanse straatschoffies uit Oosterwei landelijk in de belangstelling kwamen, er samen met wijkbewoners de geboekte vooruitgang vierde mag voor de buitenwacht verbazingwekkend zijn, voor ons in Gouda is dat goed te bevatten.

Dit alles voltrok zich zonder noemenswaardige hulp van het Rijk. In het jaar dat Cornelis aantrad, eindigde de artikel-12 status¹ van Gouda en daarmee ook de intensieve bemoeienis van Den Haag. Gouda is immers geen GSB-stad² en heeft geen Vogelaarwijk. Weliswaar plegen we stedelijke vernieuwing in de wijken Oosterwei en Korte Akkeren, maar dat gebeurt met inzet van provinciale middelen. Oosterwei staat bekend als Marokkaanse flatwijk. Het aanzicht van Korte Akkeren wordt bepaald door de vooroorlogse architectuur. Ofschoon ook hier veel Marokkaanse migranten zijn beland, hebben oorspronkelijke Gouwenaars er nog altijd

een sterke binding mee. Het is onze enige echte volkswijk.

In Gouda wilde Geert Wilders na de lancering van de film *Fitna* zijn landelijke discussieronde beginnen. Dat is begrijpelijk: het is makkelijker om tegenstellingen scherp aan te zetten in een stad met één grote Marokkaanse minderheid dan in bijvoorbeeld Rotterdam waar meerdere grote minderheden het samenleven complex maken. Bovendien raakt Wilders ook in Gouda een snaar die wij van de Partij van de Arbeid liever onberoerd laten omdat we de klank ervan zo lelijk vinden: die van het autochtone ongenoegen. Jammer is dat. De woedende en verdrietige woorden die ons bij de PvdA-kraam naar het hoofd geslingerd worden, verraden een gevoel van verlatenheid. Mensen keren ons de rug toe omdat wij hen in de steek gelaten hebben.

Neem Yvonne uit de Korte Akkeren. Ze verdient haar brood met het runnen van een bedrijfskantine. Daarnaast zet ze zich als vrijwilliger in voor aantrekkelijke en goed ingerichte speelplekken in de buurt. Daarbij organiseert ze de betrokkenheid van omwonenden als ware ze een geboren opbouwwerker. Korte Akkeren is háár wijk en toch ook niet meer. Toen ik een keer vroeg wat haar dan het meest dwars zat, was haar antwoord: 'In mijn straat woont een losgeslagen gezin van buitenlandse afkomst. Allerlei hulpverleners komen daar over de vloer. Prima, het is nodig. Maar intussen kan mijn

59

Over de auteur Anita Engbers is lid van de PvdA-fractie in de gemeenteraad van Gouda

Noten zie pagina 61

jongste zoon nog steeds niet rustig buiten spelen. Voor de oudste twee is het te laat. Die zijn geen kind meer.’

Niet alleen in Gouda, maar ook in andere Nederlandse steden vragen wij, PvdA'ers, vele Yvones en hun families sinds jaar en dag om geduld te oefenen en lijdzaam af te wachten totdat wij klaar zijn met het integratieproject. Klachten over overlast zwakken we vaak af of we zien ze als aansporing om nog harder ons best te doen. In plaats daarvan zouden we ook gewoon een luisterend oor kunnen bieden en erkenning. De oorspronkelijke bewoners van probleemwijken behandelen we als omstanders, terwijl zij het hebben over hun eigen woonomgeving. We zouden veel meer waardering kunnen tonen voor degenen die de verkleuring van hun wijk inmiddels als *fait accompli* beschouwen en die zelf actie ondernemen om de leefbaarheid te bevorderen. In plaats daarvan richten we bijna al onze aandacht op de achterstand bij migranten. Dat geeft jaloezische reacties en doet trouwens aan beide zijden individuen tekort. Niet alle achterstand is allochtoon, niet alle allochtonen hebben achterstand. Waarom houden we vast aan de oude koers? Het samaritanengedrag van de PvdA wekt net zoveel toorn als slachtoffergedrag van allochtonen.

Die slachtofferrol is al flinke tijd onderhevig aan de weinig zachtzinnige kritiek van het grote publiek. Bij ons in Gouda heb ik geconstateerd dat de Marokkaanse migranten pas bakzeil haalden na de moord op Theo van Gogh door Mohammed B. Het was overduidelijk dat die laatste in geen enkel opzicht een 'slachtoffer' was, maar een dader. Dat harde feit verbrijzelde bij veel Marokkanen het gekoesterde zelfbeeld van zielenpoot. Verpakt in rouwbeklag over de hardvochtige sfeer in Nederland gaf menigeen toen tegenover mij, in mijn rol van raadslid, blijk van inzicht in de onontkoombare betekenis van deze historische gebeurtenis: het werd tijd om op eigen benen te staan.

De buschauffeurs die in september niet meer door Oosterwei wilden rijden, hebben in dit opzicht goede nieuwe ontwikkelingen op

gang gebracht. De Marokkaanse migranten in Gouda nemen hun verantwoordelijkheid. Zo worden opvoedingsvraagstukken en problematische gezinsrelaties niet langer binnenskamers gehouden of vergoelikt, maar openhartig en in het openbaar besproken.³ Evengoed blijkt de houding van slachtoffer soms taai: regelmatig

Slachtoffergedrag blokkeert emancipatie. Ook bij politici die zich als samaritanen opstellen heeft niemand iets te winnen

beluister ik nu de wens van bewoners om de flats in Oosterwei te slopen en te vervangen door grotere woningen (passend bij de grote gezinnen of bij de naar seksen gescheiden huishoudens?). Die wens hoeft heus niet vervuld te worden om een betere opvoeding van kinderen te bewerkstelligen. Door zo'n verzoek zwaar aan te zetten leggen ouders opnieuw de verantwoordelijkheid elders, ditmaal bij de woningcorporaties.

Slachtoffergedrag blokkeert daadwerkelijke emancipatie en ook bij politici die zich als samaritanen opstellen heeft niemand iets te winnen. Voor de PvdA is een grondig partijdebat rondom integratie een kans om zichzelf te bevrijden van die oude rol. Om dat te bewerkstelligen behoeft de concept-resolutie van het partijbestuur *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* nadere uitwerking, vooral van het tweede deel van de titel: hoe ziet die gedeelde toekomst eruit? Hoe leven wij samen als de acute integratieperikelen die nu zo in de schijnwerper staan, zijn opgelost?

Ik stel mij voor dat specifiek beleid voor etnische doelgroepen dan niet meer bestaat en dat we gemengd wonen, werken, leren, sporten, spelen. Uit dit eindbeeld volgen vanzelf de tussenstappen die we moeten zetten: geleidelijke afschaffing van gescheiden activiteiten (inclusief de aparte inburgeringscursussen voor

mannen en vrouwen — een scheiding die in de resolutie nog positief wordt beoordeeld) en tegelijkertijd uitbreiding van gemengde activiteiten. Integratie is niet iets om mee te eindigen maar iets om mee te beginnen.

Op dit moment heeft onze partij, zoals gezegd, te weinig aandacht voor de 'doeners' in allerlei buurten. Neem de witte ouders die bewust hun kinderen naar zwarte scholen sturen of — een voorbeeld uit mijn eigen woonbuurtje — de spelleider die samen met bewoners het

gemengd spelen van kinderen van de grond heeft gekregen. Het gebeurt omdat de burgers er rijp voor zijn, niet als resultaat van enig beleid dat we hieromtrent geformuleerd hebben. We kunnen het beter wél omarmen met beleid, steun geven, op de voorgrond plaatsen en zo de toekomst naar ons toe halen.

Als dat gebeurt, heb ik een verhaal dat alle bewoners van Oosterwei en de Korte Akkeren goed in de oren klinkt.

Noten

1 Een gemeente met een artikel 12-status is door het Rijk onder financiële curatele gesteld vanwege een structureel slechte financiële situatie: tegenover ex-	tra geld staat streng financieel toezicht. Gouda heeft vanwege de hoge onderhoudskosten, die voortvloeien uit de slechte bodemgesteldheid, veertig jaar lang onafgebroken de artikel 12-status gehad.	2 GSB: grotestedenbeleid.
3 Voor een haarscherpe bespreking, zie de open brief aan Marokkaanse ouders van Rabiaa Bouhalhoul in de bijlage 'Onder Marokkanen' van <i>de Volkskrant</i> , 10 december 2008. |
|--|---|--|

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (9)

Lilianne, maak ons vrij!

MARCEL DUYVESTIJN, EDDY TERSTALL & JOB VAN AMERONGEN

In de grote historische collectie socialistische strijdliederen bevinden zich pareltjes: het *Mariannelied* bijvoorbeeld, qua revolutionair elan onovertroffen. Bij het horen van de uitvoering daarvan door De Stem des Volks heft men haast automatisch de gebalde vuist. Het lied gaat zo:

*Ga, ga, Marianne!
Voer ons aan,
verlos de maatschappij
van de tirannen.
En maak ons vrij!
En maak ons vrij!*

Met het uitbrengen van de concept-congresresolutie *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* toont Lilianne (Ploumen) zich een waardige nazaat van Marianne. Haar tekst breekt op radicale wijze met dertig jaar denken over integratie binnen de Partij van de Arbeid. Om maar meteen de toon te zetten: wat ons betreft is dat een zeer wenselijke breuk.

62 In 2004 waagde de partij, daartoe aangezet door de Fortuyn-revolutie en het electorale echec van mei 2002, al eens een poging om het denken over de belangrijkste sociale kwestie van deze tijd te ordenen. Onder de energieke titel *Integratie en immigratie: aan het werk!* wandelde de commissie-Patijn in vijfendertig stellingen door de wereld van allochtonen en

Over de auteurs Marcel Duyvestijn (publicist), Eddy Terstall (filmmaker) en Job van Amerongen (politico-loog) zijn allen 'liefdevol lid' van de PvdA.

Noot zie pagina 64

autochtonen. De uitkomst stelde teleur — ons althans wel. Hier stond nog eens neergeschreven wat 'wij van de PvdA' eigenlijk altijd al hadden gevonden. De discussie, voor zover daarvan al sprake was, werd beheerst door de gestaalde multiculti-kaders binnen de partij.

Wat nooit goed over het voetlicht kwam was dat de PvdA haar eigen traditie van emancipatie en feminisme aan het verloochenen was. De vrijheden van Dolle Mina bleken niet te mogen gelden voor Rebelse Fatima. De imams keken mee en zagen dat het goed was. In ruil lieten zij het PvdA-stemadvies uit hun (al dan niet orthodoxe) gebedshuizen schallen. Kortom, wij sociaal-democraten waren 'goed en aardig' voor onze nieuwe medelanders. Dat gevoel hielp niet bij het bewaken van onze traditie.

Al staat het er niet met zoveel woorden, in *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* wordt de notie van de multiculturele samenleving stevig ter discussie gesteld. De passages over een vitale rechtsstaat, volwaardig burgerschap, emancipatie, loyaliteit en nationaliteit mogen op het eerste gezicht volstrekt overbodige theoretische beschouwingen lijken voor een sociaal-democratische partij, gezien onze recente geschiedenis zijn ze dat natuurlijk geenszins. Die passages zijn noodzakelijk om de breuk met het cultuurrelativisme te markeren. Er worden kernwaarden geformuleerd, met de rechtsstaat — en niet Onze Lieve Heer — alsultieme toetssteen. Die rechtsstaat moet voor allen en door allen worden verdedigd, schrijft Ploumen. Er moet wetgeving komen om de 'dwingende bemoeienis' van herkomstlanden

met hun emigranten en onze immigranten te laten verdwijnen. Boerka's staan de emancipatie van vrouwen in de weg. Confrontatie heeft positieve kanten. De ongeschreven partijregel 'gij zult godsdiensten niet bekritisieren' gaat overboord. Dat en nog veel meer staat er, in glashelder proza.

Er wordt niet langer de schijn opgehouden dat er in Nederland sprake is — of zou moeten zijn — van wederzijdse culturele beïnvloeding tussen autochtonen en allochtonen. De resolutie ademt in alles de sfeer van een aangenaam 'hup, Holland, hup!' en een niet arrogant 'wij zijn de beste'. En laten we eerlijk zijn: welke verkondiger van het multiculturele ideaal heeft zich in de afgelopen decennia nou echt diepgaand laten beïnvloeden door de cultuur van Anatolië of het Rifgebergte?

Wat in *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* nog slechts ontbreekt is het formeel en principieel ten grave dragen van het multiculturalisme als grote sta-in-de-weg voor het met trots verkondigen van bepaalde basiswaarden van de Nederlandse samenleving. Vrijheid van meningsuiting, ook als het om geloofskritiek gaat. Gelijkheid tussen man en vrouw. Geen verschil in waardering van hetero- en homo-seksuele relaties. En natuurlijk de scheiding van kerk en staat. De Nederlandse samenleving kun je multi-etnisch noemen. Divers. Desnoods veelkleurig. Maar multicultureel moet ze niet willen zijn. Daar komen ongelukken van.

In Nederland lijkt de schade nog wel te repareren. Op een steenworp afstand hiervandaan, in Brussel en Londen, zijn onder de vrolijke noemer van het multiculturalisme geheel geïslamiseerde wijken ontstaan, met Molenbeke en Finsbury Park als de meest afschrikwekkende voorbeelden. Daar tiert het islamisme welig, voor de vrije samenleving een aanmerkelijk groter gevaar dan Wilders en zijn bekrompen nationalisme. Iedereen, jong en oud, wordt er in de eerste plaats als moslim gezien, niet als persoon. Begrippen als rechtsstaat, integratie en emancipatie zijn er misschien niet onbekend, maar wel taboe. De PvdA heeft met *Verdeeld*

verleden, gedeelde toekomst het signaal afgegeven dat dit ons voorland niet mag zijn. Nooit.

Wat ook positief is: nergens in de notitie kom je de zinsnede tegen dat integratie 'nou eenmaal van twee kanten moet komen'. Natuurlijk wordt het belang van de dialoog tussen verschillende mensen en bevolkingsgroepen benadrukt. Daar kan ook geen zinnig mens tegen zijn. Maar — en ook dat is in onze partij nooit de vanzelfsprekendheid geweest die het wel zou moeten wezen — de grootste inspanning mag van de migrant worden verwacht. Die moet 'erbij' willen horen en zich daarvoor inspannen. Niet alleen kan dankzij Ploumen cum suis de progressieve mensheid zich in de komende jaren weer zonder schuldgevoel aan de cursussen Berbers, Turks en Arabisch in het buurthuis onttrekken, ook zal de gewenste grote(re) inspanning van de migrant zeker gepaard gaan met een verminderd overnemen van verantwoordelijkheden door de overheid. Op termijn is dat een zegen voor de emancipatie van minderheden.

Verdeeld verleden, gedeelde toekomst schrijft op wat de PvdA vindt, overigens zonder ook maar een moment in plat populisme te vervallen. Ook dat is een trendbreuk. Als 'we' de afgelopen wonderlijke jaren werden bevroegd op onze mening over boerka's of islamitische scholen, dan staken we niet zelden ellenlange betogen af over waarom iets niet verboden kon of mocht worden. Het voor politieke partijen toch essentiële waardeoordeel ontbrak volkomen. In de resolutie staat dat waardeoordeel helemaal achteraan — wat ons betreft is dat een te weinig prominente plek, maar het staat er tenminste. De boerka zet een rem op de emancipatie van de vrouw. Aan het bestaan van islamitische scholen zijn grote nadelen verbonden. Dat weten we dan in ieder geval. De PvdA bekennt kleur en ook nog eens de juiste: de waarachtig sociaal-democratische, de emancipatoire, de feministische, de solidaire! Dat laatste wil in deze context zeggen: solidair met degenen die zich emanciperen.

Ook ten aanzien van een ander pijnpunt lijkt de angst over wat het partij kader er wel

niet van zal vinden verdwenen. Waar vier jaar geleden in *Aan het werk* nog iedere passage over het toelatingsbeleid ontbrak, spreekt Ploumen zich nu onomwonden uit tegen de komst van economische vluchtelingen en voor een streng (maar rechtvaardig) migratiebeleid. Dat is niet hard of onbarmhartig, maar wel noodzakelijk om de voor de sociaal-democratie zo belangrijke solidariteit ook in moeilijke economische tijden overeind te houden. In de praktijk functioneert dat beleid allang, met als architect de voormalige staatssecretaris van Justitie en de huidige burgemeester van Amsterdam, Job Cohen. De impliciete boodschap van de resolutie, namelijk dat onze partij dit beleid met trots en overtuiging moet uitdragen in plaats van duikgedrag te vertonen, ondersteunen wij van harte. Was het niet Ien Dales die eens zei dat het lastig soep koken is als iemand er steeds koud water bij gooit? Nu al hebben restricties op huwelijksmigratie het effect dat meer Marokkaanse jongeren hun wederhelft niet uit Marokko halen, met alle positieve gevolgen voor de inburgering van dien. Denk alleen al aan hun toekomstige kinderen, die hun schoolcarrière niet met een taalachterstand beginnen.

64 Dat wij *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* juichend hebben ontvangen neemt niet weg dat we ook kritiek hebben. We betreuren het dat er nergens verantwoording wordt afgelegd voor het weinig glorieuze verleden van de PvdA op de beleidsterreinen integratie en immigratie. Een te ruimhartig immigratiebeleid en een te sterke nadruk op 'het komt allemaal wel goed met het samenleven van mensen uit alle windstreken', hebben Nederland schade berokkend. De PvdA is in belangrijke mate — zij het zeker niet als enige partij — verantwoordelijk te houden voor dit beleid. Partijgenoten die jarenlang tégen de officiële partijlijn in hun kritisch geluid hebben laten horen, worden in de resolutie niet gerehabiliteerd. Dat zijn partijgenoten die hun stellingname vaak met harde verwijten moesten bekopen: dat zij visten in troebel water of, erger nog, racisten waren. De partij is juist deze mensen dank verschuldigd en moet hun dat laten

weten. Dat geldt trouwens ook voor mensen buiten de partij die we, om het maar voorzichtig te stellen, niet altijd de waardering gaven die ze toekwam. Denk aan Frits Bolkestein, Pim Fortuyn, Ayaan Hirsi Ali.

Hier en daar zou het waardeoordeel wat scherper mogen, bijvoorbeeld waar het over de boerka gaat. Die staat immers niet alleen, zoals de resolutie stelt, de emancipatie in de weg. Dit kledingstuk staat voor de meest extreme vorm van seksisme en de totale depersonalificatie van de vrouw. In een beschaafde samenleving is het niet aan de vrouw om zich zedig te kleden, maar aan de man om zijn poten thuis te houden.

Ons grootste — want meest principiële — bezwaarpunt betreft het propageren van koranlessen op openbare scholen. We begrijpen de missie van partijgenoot Ahmed Marcouch. Koranscholen, waar lijfstraffen veelvuldig worden gehanteerd, moet de wind uit de zeilen worden genomen. Wij vinden het echter een te groot offer om het openbare karakter van een school te grabbel te gooien door koranlessen toe te staan. Het liefst zouden wij zien dat de tere kinderziel binnen het onderwijs niet aan godsdienst wordt blootgesteld, of in elk geval niet op een dwingende manier.

En toch. Wij sluiten ons graag aan bij 'Ploumen's Army'. Dat haar resolutie op het partijcongres in maart 2009 integraal moge worden aangenomen! Te vrezen valt echter dat bij vele van de geachte afgevaardigden de emotie (opnieuw) zal zegevieren over de ratio. Met argumenten alleen zal de resolutie het einde van het congres niet ongeschonden halen. De kans is aanzienlijk dat de tekst wordt stukgeamendeerd. Als er voor elk wat wils in komt te staan, is de dappere mis-sie van Ploumen mislukt.

Dan zijn, om nog maar eens een passage uit een ánder socialistisch strijdlid aan te halen, 'oude vormen en gedachten' niet gestorven.

Noot

- 1 Ontleend aan Jaffe Vink, geciteerd in 'De Tien Geboden', in: *Trouw*, 15 juni 2002.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (10)

Tegen de aanpassingsprofeten

ED VAN THIJN

Het is verfrissend dat in de concept-resolutie over integratie een serieuze poging wordt gedaan alle gevoelens van onbehagen, zowel bij oorspronkelijke buurtbewoners als bij nieuwkomers, te benoemen. Conflicten worden daarbij niet uit de weg gegaan. Confronteren gaat vooraf aan tolereren. Ook hier geldt: eerst het zuur en dan het zoet.

Als kernwaarden in het geding zijn is confrontatie inderdaad onvermijdelijk. De resolutie noemt de scheiding tussen kerk en staat, gelijkheid tussen man en vrouw, tussen homo en hetero, loyaliteit en burgerzin. Het is een bekend rijtje. Ik ken geen partijdocument uit de afgelopen decennia waarin deze kernwaarden niet zijn aangeduid als 'ononderhandelbaar'.

Een confrontatie is ook onafwendbaar als het gaat om het wangedrag van Marokkaanse probleemjongeren dat hier en daar de spuigaten uitloopt. Een harde (maar vooral effectieve) aanpak als door Jeroen Dijsselbloem bepleit, is helaas noodzakelijk. Hier rijst echter al meteen de vraag met wie die confrontatie zich dan moet voltrekken? Met die jongeren die de straat onveilig maken, zoveel is zeker. Maar de resolutie suggereert ten onrechte dat het om een confrontatie tussen verschillende culturen gaat en dat doet onrecht aan het feit dat de meeste

moslims in dit land de uitgangspunten van onze rechtsstaat respecteren.

Die vitale rechtsstaat krijgt terecht een centrale plaats in de resolutie. Dat is de verankering van de nationale en internationale regelgeving die onze samenleving, hoe divers ook, bijeenhoudt: de regels die een samenleving tot een gemeenschap maken. Elke burger, ongeacht herkomst, etniciteit, religie of overtuiging, wordt geacht zich aan dit gemeenschapsrecht te houden. Omgekeerd staan deze regels ook borg voor een gelijke behandeling van burgers en het tegengaan van discriminatie. Een win-winsituatie die wij moeten koesteren. Een parallelle samenleving is, nu en later, uit den boze.

Maar daarmee is niet alles gezegd. Er is meer in het leven dan de rechtsstaat alleen. Ook culturele en religieuze diversiteit is van grote waarde. Sterker nog: in diverse internationale verdragen, die mede dragers zijn van onze rechtsstaat, wordt diversiteit erkend als een universeel grondrecht.¹ Daarom is het van groot belang dat wij helder zijn in onze definitie van wat integratie zou moeten zijn. Sinds jaar en dag en in tal van landen wordt een verschil gemaakt tussen integratie en (gedwongen) assimilatie. Onder het paraplubegrip integratie gaat vaak een felle strijd schuil tussen diversiteitdenkers en aanpassingsprofeten.

Gelukkig bevinden de meeste sociaal-democraten in Europa zich vanwege hun emancipatoire beginselen in het eerste kamp. Het is voor

65

Over de auteur Ed van Thijn is lid van de Partij van de Arbeid

Noten zie pagina 66

Mantra wordt stigma

HERMAN OBDEIJN & MARLOU SCHROVER

Als migratiehistorici hebben wij met belangstelling kennis genomen van de concept-resolutie *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* waarin het partijbestuur van de PvdA zijn visie op de hedendaagse integratie van nieuwkomers presenteert. In dit commentaar vestigen wij de aandacht op drie punten: het benoemen van problemen, loyaliteit en nationaliteit, en de rol van de overheid.

PROBLEMEN BENOEMEN

In de nota hebben een aantal positief bedoelde opmerkingen impliciet een negatieve lading: 'Huwelijken zijn steeds vaker het resultaat van vrije partnerkeuze', impliceert dat dat in het verleden niet het geval was. 'Volwaardig burgerschap betekent meer dan meedoen en je aan de regels houden' suggereert dat sommige migranten zich niet aan de regels houden en niet leuk meedoen. Het effect van dit soort zinnen is dat er een tegenstelling wordt gecreëerd tussen de vrije, moderne geëmancipeerde Nederlander en de nieuwkomer, die dat allemaal niet is, en dus wel erg vreemd.

Deze insteek is typerend voor het recente politieke en publieke debat. In de laatste decennia is het mode problemen te benoemen en verschil te benadrukken. Daarbij is sprake van een islamisering van het debat: het gaat niet

Over de auteurs Herman Obdeijn & Marlou Schrover (Universiteit Leiden) publiceerden onlangs 'Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550' (Bert Bakker, Amsterdam 2008).

Noten zie pagina 70

zozeer om verschillen tussen migranten en niet-migrant, maar vooral om vermeende verschillen tussen moslims en niet-moslims. Kenmerkend hiervoor is paragraaf 3.1.1 van de nota, waar zeven voorbeelden worden genoemd die (grotendeels) moslims betreffen.

Zijn er dan geen problemen? Soms wel en voor sommige mensen zeker, maar nu wordt er door het benoemen van 'problemen' ten onterechte een beeld gecreëerd alsof deze gelden voor een groot deel van de migranten en hun nakomelingen. Zo hebben debatten over een boerkaverbod geleid tot een overschatting van het aantal vrouwen in Nederland dat er een draagt. Nederlanders denken dat het om 10.000 tot 20.000 vrouwen gaat, terwijl het er in werkelijkheid slechts een handvol zijn.¹ Bovendien zijn veel van de draagsters Nederlandse vrouwen, die zich hebben bekeerd tot de islam. Soms ook zijn het journalisten en wetenschappers die de reacties van het publiek willen testen.

Iets vergelijkbaars geldt voor de islamitische scholen. Sinds 1917 bestaat in Nederland het recht om bijzondere scholen te stichten op bijvoorbeeld katholieke, bevindelijk gereformeerde, joodse of islamitische grondslag. Slechts 0,6% van het totaal aantal basisscholen in Nederland is islamitisch. Van de allochtone leerlingen gaat iets minder dan 4% naar een islamitische school; de rest gaat naar een openbare, katholieke of protestantse school.² Aan de islamitische scholen wordt onevenredig veel aandacht besteed.³ Tot driemaal toe gelaste de overheid een onderzoek naar islamitische scholen (1999, 2001, 2002) en elke keer werd

geconstateerd dat het onderwijs niet in strijd was met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, dat de scholen de integratie bevorderden, en dat de kansen voor leerlingen gelijk of beter waren dat op vergelijkbare scholen.⁴ Desondanks worden de islamitische scholen in beleidsnota's en debatten steevast als een probleem opgevoerd.

Ook verplichte voornaamkeuze wordt als een probleem gepresenteerd, waarbij voor het gemak wordt vergeten dat Nederland tot 1971 eveneens een dwingende namenlijst kende en dat aan Nederlandse emigranten geadviseerd werd hun kinderen vooral Nederlandse namen te geven. Nederlanders van Marokkaanse komaf zijn vrij om bij aangifte in Nederland een naam voor hun kind te kiezen. Het zijn vaak Nederlandse ambtenaren van de burgerlijke stand die Marokkaanse ouders (nogal dwingend) wijzen op de namenlijst van de Marokkaanse ambassade en suggereren dat het een verplichting is daaruit te kiezen. Ouders die geen naam uit de lijst kiezen kunnen problemen krijgen wanneer ze voor hun kinderen een Marokkaans paspoort willen, maar dat is een keuze die zij kunnen maken.

En dan is er het schudden van handen, in het negentiende-eeuwse Nederland aangemerkt als een verwijfde gewoonte die was overgewaaid uit Frankrijk. Er zijn zo weinig moslims die weigeren handen te schudden dat het niet zinnig is om dit punt een belangrijke plaats te geven in een beleidsnota over integratie. In versterkte mate geldt dat voor de 'weigerambtenaren'. De honderd 'weigerambtenaren', die geen homo-huwelijken willen voltrekken, worden, zo leert de kaart die het COC maakte, vooral aangetroffen in gemeentes met een streng christelijke bevolking.⁵ Misschien zijn 'weigerambtenaren' een probleem, maar ze zijn geen migratie- of integratieprobleem.

Verder is er vrouwenbesnijdenis, die gebruikelijk is in onder meer Somalië. Het is geen islamitisch gebruik en het wordt door hoge islamitische geestelijken afgekeurd. De Commissie Bestrijding Vrouwelijke Genitale Verminking schat — op basis van extrapolaties — dat er

jaarlijks vijftig meisjes, die in Nederland wonen, worden besneden.⁶ Het is waarschijnlijk een te hoge schatting. Natuurlijk is dit vijftig maal een ernstige wetsovertreding, maar het is een probleem dat slechts speelt voor een klein deel van de migrantenpopulatie.

Als laatste is er de band tussen migranten en hun land van herkomst. Dat die bestaat is niets nieuws. Voor migranten in het verleden (Nederlandse emigranten inclusief) gold dat evenzo. Voor sommige landen is het geld dat hun (voormalige) onderdanen overmaken naar

Een voortdurende nadruk op het 'falen' van migranten en hun nakomelingen bevordert de integratie niet

het moederland een zeer belangrijke bron van inkomsten en reden om banden toch vooral in stand te houden. Opvallend is dat in de nota enerzijds de banden als probleem worden aangemerkt, terwijl er anderzijds wordt gepleit voor het bevorderen van het overmaken van geld en dus het behoud van een band.

De 'problemen' die migranten of hun nakomelingen zouden hebben worden gepresenteerd als een gevolg van cultureel verschil. Veel van de vermeende problemen zijn echter klasseproblemen. De migrantenpopulatie bestaat voor een deel uit mensen die als ongeschoolde arbeider naar Nederland kwamen. Hoe de kinderen van migranten het doen moet worden vergeleken met hoe de kinderen van hun voormalige collega's uit de (inmiddels veelal gesloten) fabrieken het doen. De uitzonderlijk snelle demografische aanpassing (daling van het kindertal), de grote vooruitgang in het onderwijs, de participatie in de politiek — Nederland is koploper als het gaat om 'allochtone' parlementsleden of gemeenteraadsleden — en de bewonderenswaardige beheersing van de

Nederlandse taal door schrijvers en cabaretiers zijn tekenen van een succesvolle integratie. De voortdurende en hardnekkige nadruk op falen is een boodschap die klaarblijkelijk in het hedendaagse debat liever gehoord wordt. Het verklaart de — onterechte — focus op problemen. De integratie wordt er niet door bevorderd.

LOYALITEIT EN NATIONALITEIT

In de nota wordt nationaliteit gelijkgesteld aan identiteit. Daarmee wordt ontkend dat mensen niet één identiteit hebben, maar meerdere identiteiten tegelijk. Ze kunnen Nederlander en Brabander zijn, of Nederlander en hervormd, maar dat is klaarblijkelijk minder een probleem dan wanneer ze Nederlander en Marokkaan zijn, of Nederlander en moslim. Islam en loyaliteit aan Nederland worden als elkaar uitsluitend gepresenteerd. Vergeten wordt dat er in het verleden op grote schaal getwijfeld werd aan de loyaliteit van lutherse, katholieke en joodse migranten. Er wordt in de nota (evenals in het publieke debat) veel nadruk gelegd op dubbele nationaliteit. Redenen om vast te houden aan de oorspronkelijke nationaliteit zijn echter vaak eerder pragmatisch dan emotioneel van aard en hebben onder meer te maken met het verwerven en erven van bezit in het land van herkomst.

Op 1 januari 2006 telde Nederland een miljoen mensen met de Nederlandse en ten minste één andere nationaliteit. Voor achttien landen — waaronder Argentinië, Griekenland, Mexico en Tunesië — geldt dat onderdanen hun oorspronkelijke nationaliteit bij naturalisatie tot Nederlander niet kunnen opgeven. Fransen en Italianen mogen onder bepaalde voorwaarden hun nationaliteit behouden naast de Nederlandse. Tussen 1 januari 1992 en 1 oktober 1997 konden mensen bij naturalisatie tot Nederlander hun oorspronkelijke nationaliteit behouden. Daarvan is op grote schaal gebruikgemaakt, vooral door mensen met de Turkse nationaliteit. Van de 341.000 mensen van Turkse origine in Nederland bezitten er nu ongeveer 200.000 een dubbele nationaliteit. Het feit dat zoveel

mensen van de mogelijkheid gebruik hebben gemaakt — en bereid waren hier geld, tijd en moeite in te steken — is een positief teken en het geeft aan dat ze zich verbonden voelen met de Nederlandse samenleving. Sinds 1 oktober 1997 geldt de regel dat mensen slechts één nationaliteit mogen hebben. Hiermee is een barrière opgeworpen voor mensen die zich willen laten naturaliseren tot Nederlander.

In de nota wordt gesteld dat dwingende bemoeienis van herkomstlanden met hun emigranten moet worden tegengegaan. Nederland kan echter maar heel beperkte invloed uitoefenen op bijvoorbeeld de nationaliteitswetgeving van andere landen, zoals Marokko, zeker als dat gebeurt zonder steun van andere Europese landen waar ook veel Marokkanen wonen (zoals België, Frankrijk en Spanje) maar waar van dubbele nationaliteit geen enkel probleem wordt gemaakt.

ROL VAN DE OVERHEID

In de nota komen heel veel punten voor die belangrijk zijn, maar waarbij het de vraag is of er voor migranten en hun kinderen een beleid moet zijn afzonderlijk van dat voor andere Nederlanders. Ouders die hun kind verwaarlozen hebben hulp nodig. Kinderen hebben baat bij vroegtijdige educatie. Jongeren die zich misdragen op straat moeten worden aangepakt, of het nu Marokkaanse rotjochies zijn, comazuipende Limburgers of Rotterdamse voetbalhoofligans. Decennialang heeft de Nederlandse overheid een apart beleid gevoerd voor specifieke etnische groepen. Dat beleid heeft zelden het effect gehad dat werd beoogd.

De Nederlandse overheid heeft ook decennialang de eigenheid van groepen migranten — het anders-zijn van migranten — benadrukt, institutioneel verankerd en financieel ondersteund. Terwijl het door de overheid gestimuleerde proces van versterking van eigenheid en emancipatie in eigen kring nog volop aan de gang was, werd er vrij plotseling een ander idee van integratie bepleit. De weg naar integratie

liep nu niet langer via de versterking van de eigenheid, maar via aanpassing, en dat liefst reeds vóór migratie. De infrastructuur (in de vorm van de veelheid aan door de overheid gesubsidieerde zelforganisaties en inspraakorganen) die verschil in stand hield, bleef echter bestaan. In het algemeen geldt dat overheden de integratie van migranten wel tot op zekere hoogte kunnen beïnvloeden, maar actuele discussies die het falende Nederlandse beleid centraal zetten overschatten die invloed. Overheden kunnen integratie moeilijk afdwingen, net zo min als ze integratie kunnen tegengaan, zo leert de geschiedenis.

De laatste jaren is in het debat over integratie de nadruk komen te liggen op het proces van identificatie met Nederland. Echter, die Nederlandse identiteit kent vele aspecten, evolueert en wordt door ieder individu op een eigen manier beleefd. In het verleden hebben veranderingen in de Nederlandse samenleving — zoals de eenwording in de negentiende eeuw — geleid tot debatten over wat de Nederlandse identiteit is. Noch in het verleden, noch in het heden kon op die vraag een antwoord worden gegeven waarin alle inwoners van Nederland zich herkenden. De Nederlandse identiteit, of de angst dat die verloren gaat, is echter wel een makkelijke noemer om mensen op te verenigen en frustratie te kanaliseren over een gebrek aan macht over ontwikkelingen die moeilijk

te beïnvloeden zijn, zoals globalisering en europeanisering of een slechte aansluiting van vraag naar en aanbod van arbeid. Dat uit zich in de vorm van extreem moralisme waarbij de eigen vrijheid wordt gepresenteerd in de vorm van beperking van de vrijheid van anderen. Een verscherping van tegenstellingen binnen de samenleving wordt daarbij genoemd als oorzaak, maar is feitelijk een gevolg.

Uit de bestudering van de geschiedenis van de migratie en van de integratie van migranten in hun nieuwe omgeving is duidelijk dat mensen nooit als groep integreren. Integendeel, de groep zal altijd haar eigenheid benadrukken. In een nieuwe omgeving kunnen de eigen kerk of moskee, de eigen taal, of de eigen verenigingen houvast bieden. Naarmate nieuwkomers zich onzekerder, onveiliger en meer bedreigd voelen in de nieuwe omgeving zal het proces van benadrukking van het eigene sterker zijn. Een ontvangende samenleving die dit niet begrijpt en nieuwkomers als een gesloten blok benadert — als dé Molukkers, dé Marokkanen, de moslims of algemener als de allochtonen — riskeert de anderen te stigmatiseren en het proces van groepsvorming te versterken.

Migranten en hun nakomelingen worden in Nederland voortdurend als groep aangesproken. De geschiedenis laat zien dat dit nooit positief was, noch voor de migranten noch voor de samenleving als geheel.

- 70
- 1 *Het Parool*, 12 oktober 2005; 'Jeugd voor Boerkaverbod; ook moslimjongere wil op school geen gezichtsbedekking', in: *Spits*, 12 september 2008; Annelies Moors, "'Burka" in parliament and on the catwalk', *ISIM-Review* 19:5.
- 2 *Onderwijsstatistieken*, CBS 2004.
- 3 Rath, J., R. Penninx, K. Groenendijk en A. Meyer, 'De Nederlandse samenleving en zijn islam. Reacties op de opbouw van islamitische instituties', in: *Migrantenstudies*, 13 (2) (1997) 70.
- 4 *Islamitische scholen nader onderzocht*. Inspectierapport, 2003-17 (Utrecht oktober 2003).
- 5 *de Volkskrant*, 16 februari 2007.
- 6 *Bestrijding vrouwelijke genitale verminking. Beleidsadvies*, Advies uitgebracht door de Commissie bestrijding Vrouwelijke Genitale Verminking aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Zoetermeer 2005.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (12)

De angst om voor zwak versleten te worden

MENNO HURENKAMP

Ik zit al een tijdje in het buitenland en het Nederlandse nieuws komt in brokken op me af. Dat het koud is laat men me dagelijks weten via de mail. Meestal met als ondertoon: je denkt dat je wat voorstelt met je winters in Moskou, maar de ijspegels hangen hier aan de bedstee. Dat Rotterdam een nieuwe burgemeester krijgt en wat daar voor wonderlijke dingen over gezegd worden krijg ik ook vanzelf mee. Soms ontgaan me ook zaken. Een integratieresolutie van het PvdA-bestuur, bijvoorbeeld. Ik beken dat ik door toeval eerst vluchtig een paar van de reacties heb gelezen die in dit s&D-nummer staan, en daarna pas de resolutie. Van onbevangingheid is weer geen sprake. Ik vraag me af voor wie dat eigenlijk nog wel geldt bij dit thema.

Met de deur in huis: het viel me niet mee, die resolutie. In één zin: de PvdA vraagt te veel van de mensen, te veel van de instrumenten en te weinig van zichzelf. De tekst had ook wat geïnspireerder gekund. Het eerbetoon aan Fortuyn op pagina 1 gaf even het gevoel een archiefstuk onder ogen te hebben.¹ En op pagina 2 volgt al de macro die Microsoft Word sinds 2002 gratis en voor niks in alle tekstdocumenten van politieke partijen doet landen: ‘nieuwkomers, hun kinderen en kleinkinderen moeten zonder voorbehoud kiezen voor de Nederlandse

samenleving’. Ach. De ironie van het ‘moeten kiezen’ voor één optie... Wat de PvdA wil, geldt in deze formulering ook voor mij en ik kan vanuit Moskou maar één ding terugzeggen: ik heb het lekker niet gedaan. Ik denk dat ook de rest van Nederland zo verstandig is om alleen in het aangezicht van dood en liefde zonder voorbehoud te kiezen en dat men zelfs dan meestal nog wat te sjacheren ziet.

Ter zake. De nota staat vol goede punten en er is maar weinig waar ik zonder meer tegen ben. Strengere wetshandhaving op het terrein van vrijheid van meningsuiting en discriminatie, zuinig aan met boerka’s, weg met eerwraak, wie wil het niet? Straffe opvoedingsondersteuning, meer en beter praktijkonderwijs, getrapt burgerschap (eerst geld verdienen, dan pas sociale zekerheid): je kunt de resolutie ook lezen als codificatie van de harde bestuurlijke hand van de afgelopen jaren. En voor zover de overheid meer op haar strepen gaat staan omdat ze haar eigen ambities serieus neemt is daar genoeg voor te zeggen. Maar nu wordt dit streven uitdrukkelijk gegrondvest in een Nederlandse context. Ik denk tenminste niet dat een linkse (‘liberal’) Amerikaan Sint en Piet zo zou verdedigen als de PvdA doet op pagina 8. (‘Hier past een open houding.’) Die specifieke Nederlandse context zou niet zo’n punt zijn, ware het niet dat de toon van het document tamelijk revanchistisch is. Althans, in mijn denkraam is een koortsthermometer nodig voor auteurs die in een verhaal

71

Over de auteur *Menno Hurenkamp is politicoloog te Moskou*

Noot zie pagina 75

over de 'gedeelde toekomst van Nederland' de zin opnemen: 'Op straat is de politie de baas, niemand anders.' Ongetwijfeld met goede bedoelingen richting ploeterende agenten en getergde burgers. Maar op een toekomstvisioen zet je een opgewekte editor.

De toon, verzuchten nu de cultuurcritici, daar heb je die vermaledijde toon weer. Laten we het toch eens over de feiten hebben in plaats van dat politiek correcte socio's zeuren over de toon. Prima. De feiten, we gaan het elkaar gewoon dui-

De verbeelde of echte gemeenschap Nederland verdwijnt eerder onder water dan onder moslims

delijk zeggen. Hoezo klagen over 'onafgeronde discussies over moslimmannen die vrouwen de hand weigeren te schudden' (pagina 7) wanneer elke talkshow al een verbod heeft uitgevaardigd om nog één randdebiel tevens geflipte korangleerde hierover met Rita 'u moet nog veel leren' Verdonk in debat te laten gaan? Feit is dat die discussies onafgerond zijn omdat halfsterke islamkenners maanden doorzeuren over een praktijk die zeloten van allerlei slag er wereldwijd al eeuwen op na houden. Net wanneer je denkt dat het af is, komt de PvdA met een nota.

Ik vlieg er stevig in omdat het verlichte nationalisme waar nu op links hardnekkig naar gezocht wordt meer inhoud nodig heeft om zich staande te houden tegenover *the real thing* op rechts. Als je het vaderland wil prijzen of gebruiken — waar geen principiële bezwaren tegen zijn, integendeel — dan moet je je eigen verhaal vertellen. Je moet niet de agenda van Wilders fluiten in een opgewektere toonsoort. De verbeelde of echte gemeenschap Nederland bestaat al een tijdje en zal ook nog wel even blijven bestaan: ze verdwijnt eerder onder water dan onder moslims. Dat is geen mening maar een feit. Het is zinvol om te blijven praten over

de gevolgen van immigratie. Maar hoe het aanhoudende gejeremieer dat migranten de bijl aan de wortel van het land leggen te verklaren, dat zal een van de cruciale taken voor historici van over een paar decennia zijn.

Herlees bij wijze van voorschot daarop de universeel citeerbare studie over de Amerikaanse democratie van Alexis de Tocqueville. Dit keer niet over de civil society, maar over de extreme zelfvoldaanheid die het óók het product kan zijn van democratische besluitvorming. (*Democracy in America*, Penguin-uitgave van 2003, pagina 287-305.) Er is geen land, zo verbaast De Tocqueville zich, waar men meer zweigt in zelffelicitaties en waar minder onafhankelijk gedacht wordt dan in het democratische Amerika. Niet dat er altijd tirannie van de meerderheid heerst in Amerika, zegt de Franse aristocraat. Maar je bent als minderheid afhankelijk van de goede wil en de luimen van de regering. Aan de wet en de officiële instanties heb je niks. De meerderheid dwingt de regering deze in haar voordeel aan te wenden, met het wegsturen van die regering als stok achter de deur. De wetten kunnen nog zo liberaal zijn, wanneer een bestuurder niet daadwerkelijk zelf in actie komt voor de minderheden, dan kunnen ze hun rechten op hun buik schrijven.

De energie waarmee Nederland zich de afgelopen jaren rond de vlag verzamelt doet hier sterk aan denken. Kuddegewijs hijst de natie zich op het schild waaraan ze *en passant* tevreden haar rug schuiert. 'We verschillen steeds meer van elkaar, qua herkomst en afkomst maar ook qua levensstijl en gezinnsamenstelling', heet het al in de eerste alinea van de PvdA resolutie. Maar het is alleen al gezien de bandbreedte van de politieke meningen over integratie de vraag of daar iets van klopt. En wie te beroerd is dat toe te geven, steke zijn licht 's ochtends of 's avonds op in de buurt van de A12, om daar te kijken hoe we met zijn allen verschillen 'qua levensstijl'. Het kan zijn dat dit land in verwarring is, maar dan wel met z'n allen tegelijk over hetzelfde onderwerp, met min of meer dezelfde oplossingen. Is dat verwarring of blikvernauwung?

In het najaar brachten lastige jongeren in Gouda het hele land in rep en roer, maar vanmorgen trof ik de stad nog op Google Earth. Vaandelvlucht onder risicogroepen is universeel: niet goed en misschien ook niet goed te praten. Maar het zou ook problematisch zijn wanneer het anders zat. Neem de 'Marokkaans-Nederlandse en Nederlands-Antilliaanse rotjochies' uit de resolutie. (Achter dat denigrerende 'rotjochies' gaat een wereld van minachting schuil. Ooit komt er een historisch onderzoeker die zich over déze woordkeus op déze plek gaat verbazen en zij zal publiceren onder titel 'Oudkerk en toen. Links schelden'.) Het valt te voorspellen dat het ook niemand zou bevallen wanneer ze wél trots op Nederland zouden zijn. 'Ik zit in de heerlijke goot van mijn heerlijke land.'

Vanuit beleidsmatig perspectief is het onzin dat religieuze fanaten, jonge lastpakken, voortijdige schoolverlaters en buitengesloten vrouwen zo rigoureuze onder één noemer worden geschaard als de resolutie doet. Ze beheersen allemaal wel een deel van het verlangde burgerschapsrepertoire, zoals de meeste Nederlanders daar ook vaker een deel van beheersen dan dat ze het verschil tussen actief en passief kiesrecht kennen. Maar het debat is zo sterk 'geculturaliseerd' dat een beetje burgerschap nu ook de PvdA niet meer genoeg is. Veel politieke strijd is teruggebracht tot vraagstukken van moraal en fatsoen, van geschiedenis en herinnering, van kleding en houding. Zo kunnen telkens andere tekorten aan burgerschap worden geïdentificeerd. Het traditionele 'zelf je broek ophouden' is vervangen door 'zelf je boerka afdoen'. Het zijn niet dezelfde dingen. Voldoen aan een aantal culturele verwachtingen mag wel gevraagd worden, makkelijk is anders. Mondigheid is soms goed, zorgzaamheid is soms goed, kerkgang is soms goed. Maar zeker moslims kunnen er maar beter mee uitkijken. Je hebt zo een nota aan je broeka hangen.

Die nota draait steevast om onbehagen en dat is volgens de onheilszeggers altijd een teken van anomie, afkeer van de staat en van de maatschappij. Weimar is nooit ver weg en

waakzaamheid is dus geboden! Maar ook de verzorgingsstaat werd op basis van onbehagen gemaakt, en nu dus de multiculturele staat: onbehagen is een duurzaam maatschappelijk verschijnsel en werkverschaffend bovendien. Laten we dus niet te paniekerig doen. Men wil in de oude wijken — of elders — niet meer contact met wie dan ook, zoals de PvdA resolutie wel herhaaldelijk veronderstelt, clichés uit het sociale beleid herkauwend. Men wil een comfortabel leven leiden en voorspelbaarheid speelt daar een grotere rol in dan hand-in-hand met de hele buurt de straat door op elke mooie zomeravond. Mensen moeten ongeveer weten wat hun burens bezighoudt, zodat ze hen verder met een gerust hart kunnen negeren.

De resolutie reikt daartoe een heldere driedeling 'normeren, confronteren en tolereren' aan, waarbij vooral 'confronteren en bespreekbaar maken' cruciaal kan zijn. Wanneer we dan toch via de cultuur aan een gedeelde toekomst willen werken, is 'confronteren en bespreken' een handig element van 'de Nederlandse cultuur' met bestaansrecht in de ogen van huidige en voorgaande generaties. Relatief makkelijk uit te leggen aan nieuwkomers bovendien. Het biedt ruimte voor wat eerder in het WRR-rapport over nationale identificatie wel benoemd werd als procesmatige identificatie. De kunst is om via het dagelijks leven deel uit te maken van de gedeelde gemeenschap, niet via opdrachten als 'aanbid Willem van Oranje' of 'schmink je zwart en bedreig een kind met een bos takken', maar door de wisselwerking met andere mensen op de werkvloer of op school of in de buurt. Het onderhouden van een dialoog over verschillende culturele (maar ook economische en politieke) praktijken kan in dat perspectief met recht een belangrijk deel van de Nederlandse geschiedenis genoemd worden. Het is geen nieuws, maar dat is niet erg.

Het nieuwe zou in het 'hoe' van het 'confronteren en bespreken' schuilen. Door daarop in te gaan zou het PvdA-bestuur een nieuwe stap kunnen zetten in het debat over immigratie. Wat gebeurt er precies, of wat zou er moeten ge-

beuren, wanneer je bepaalde gemeenschappen confronteert met ongewenste praktijken: *wie* zegt *wanneer* en *met welke verwachtingen* tegen imam huppeldepup dat vrouwen uit Rotterdam-Zuid naar Nederlandse standaarden meer buitenlucht nodig hebben? En *wie* doet *wat* wanneer de man zich niets van de confrontatie aantrekt, of de vrouwen niet van de imam? En wat hoop je dat de man terugzegt tegen anderen, zoals grootverdienende bankiers of een slechts in een veter geklede scholiere van vijftien? Helaas gaat

Het traditionele ‘zelfje broek ophouden’ is vervangen door ‘zelfje boerka afdoen’

de resolutie niet veel verder dan dat confronteren en bespreken belangrijk is. De nauwelijks impliciete suggestie blijft dat na ‘confrontatie en bespreken’ de nieuwkomer zijn fratsen moet staken. Dat is te dun.

Het is natuurlijk minder sexy om je docenten, jeugdwerkers, politieagenten en ook je burgers zelf te willen scholen in geven en nemen, dan om gewichtige stellingen over de juiste verhouding tussen emancipatie en rechtsstaat te betrekken. Goed, zoek het dan in een andere richting, mogelijkheden genoeg. Alleen, wanneer in het land van Arend Lijpharts ‘pacificatiedemocratie’ en Abraham Kuypers ‘sovereiniteit in eigen kring’ iedereen te hoop loopt tegen ‘parallele gemeenschappen’ — *whatever those may be*, het PvdA-bestuur schrijft erover op pagina 10, 13 en 17 — dan moet je alleen al om strategische redenen een ander uitgangspunt zoeken dan verlangen naar meer uniformiteit. Soevereiniteit, wanneer geen recht voor groepen burgers, dan toch op zijn minst een plicht voor een politieke partij?

Maar wie het aan ruggengraat ontbreekt om na de — volkomen terechte — constatering dat de Nederlandse taal van groot belang is voor deel-

name aan de maatschappij, direct op te merken dat Engels (of Chinees) in toenemende mate ook onmisbaar wordt, is gewoon bang voor Geert Wilders. De laatste merkte ergens vorig jaar op dat Aboutaleb als burgemeester van Rotterdam net zo gek was als een Nederlander als burgemeester van Mekka. Nu zou Mekka best profiteren van een paar jaartjes Opstelten of Dales, maar waar het om gaat is dat in de resolutie geen spoor van trots op deze burgemeester te bekennen is of trots op wat dan ook. Men blijft dicht bij de uit de media bekende probleemdefinities van oververtegenwoordiging van allochtonen in de verkeerde rijtjes. Daarmee wordt het zicht ophouden op elke andere visie op Nederland dan als een land waarin migranten eindelijk ophouden met opduiken als sociale kwestie.

Neem de invulling van burgerschap. Burgerschap is niet meer dan een instrument. Het is geen doel om, zoals burgerschap in de definitie van de Britse socioloog T.H. Marshall heet, ‘volwaardig lid te zijn van de gemeenschap’. Het is een nogal handig *middel* om een beter leven te organiseren, voor jezelf of voor anderen. En dat lukte de afgelopen eeuwen ook met horten en stoten. Maar het ‘volwaardige burgerschap’ van de resolutie is een *doel* dat alle nieuwkomers zich moeten stellen: ze moeten een kerstboom van normen en waarden onderschrijven en activiteiten ontplooiën waar amper één Nederlander gedurende langere opeenvolgende tijd aan voldoet. Ze moeten ‘anderen ontmoeten en waarderen’. Nu heb je aan sociaal contact inderdaad in allerlei opzichten veel, maar het laat zich slecht voorschrijven, en het geven of krijgen van waardering al helemaal. (Voetganger tikt andere voetganger op de schouder: ‘Jij gaat mij aardig vinden, mannetje.’ Hm.) De PvdA maakt van burgerschap een credo in plaats van een kruiwagen.

Vanuit het perspectief van een progressieve partij is dat te mager. Burgerschap platslaan tot loyaliteit aan zogenaamd robuuste en liberale instituties als de Grondwet en het parlement doet ons emancipatie uit het oog verliezen. Zie De Tocqueville: dit soort mooie democratische

erfenissen biedt geen garanties voor de toekomst van andersdenkenden. Progressieven of sociaal-democraten moeten hardnekkig zoeken naar de manieren om individuele en groeps-emancipatie te bewerkstelligen *tegen heersende machten in*. Wat ben je voor linkse partij als je alleen nog maar op de (aspirant) burgers moppert? Die heersende machten kunnen allerlei zijn. Belangrijk is om er in dit verband niet alleen de zwakke kanten van de islam van te maken. De resolutie suggereert dat de kwaal overwegend daar ligt, door te wijzen op een gebrek aan 'thuiscultuur', een overschot aan 'machocultuur', 'zelf aangemeten slachtofferschap'.

Maar waar is de analyse van de zelfgenoegzaamheid waarmee de overheid scholen en buurthuizen afscheept met de uitvoering van huizenhoge ambities over allemaal samen meedoen met elkaar in dezelfde taal met dezelfde ideeën over eten, drinken, mannen en vrouwen; de zelfgenoegzaamheid waarmee, 'foutje bedankt', de politieke elite nu collectief te hoop loopt tegen drie decennia succesvol en minder succesvol integratiebeleid, overigens zonder dat dit merkbare invloed heeft op de nieuwe ambities; de zelfgenoegzaamheid waarmee allerlei 'echte' Nederlanders (Duitsers, Fransen, Britten) het doen voorkomen alsof de vesting Holland (Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië) geen zakelijk, sociaal en cultureel deel uitmaakt van een tamelijk omvangrijke wereld? Iets over de zelfgenoegzaamheid van Rijkman Groenink die thuis zijn geld zit te tellen terwijl wij zijn failliete bank overeind houden, dat is wat mij betreft ook altijd aardig, alleen mogelijk *off topic*.

Je kunt mensen voorhouden dat er een serie boze krachten in de wereld is waar je met steun van de kiezers een eind aan wilt maken. Daarmee begin je natuurlijk in Nederland want anders schiet het niet op, echter altijd vanuit het bewustzijn dat macht zich niks van grenzen aantrekt. Een spoortje scepsis jegens nationalisme mag ook van post-2001 progressieven verwacht worden: Nederland als misschien wel het belangrijkste kader om het gevecht te voeren tegen achterlijkheid, hebbigheid,

vrouwenonderdrukking, rassenhaat, ongelijkheid en oh ja, zelfgenoegzaamheid. En bij dat gevecht helpen politieke en sociale vaardigheid goed ('confronteren en bespreekbaar maken'): dat is burgerschap. In plaats daarvan betreft de PvdA de stelling dat het onderschrijven van een reeds bestaande verzameling praktijken recht geeft op een plek in 'ons land'. Die deun is te bekend. Uit de resolutie spreekt veel angst om voor zwak versleten te worden. Maar de veronderstelling dat er slechts één manier bestaat om sterk te zijn wordt dagelijks gelogenstraf in de economie, de sport, de media, in alle werelden waar concurrentie heerst. Wanneer niet ook om ideeën geconcurrereerd wordt, ja, dan rest de puntsgewijze PvdA-visie op een 'gedeelde toekomst' waar onbehagen het eerste en emancipatie het laatste liggende streepje is.

Ik weet wel dat je, 'als wethouder zijnde', 'met je poten in de modder van het bluswater' nauwelijks de boer op kunt met al te grote ideeën over onrecht. Grotestadproblematiek is geen kinderspel. Je bent al blij wanneer je kiezers merken dat er geen brommers meer gepikt worden — en terecht. En al die nieuwkomers werken ook niet makkelijk mee. Dus als wat gastjes een paar petsen moeten hebben om vooruitgang te boeken, hopla. *Give us the tools and we'll finish the job*. Maar retoriek doet ertoe, niet voor niets constateert ook de resolutie een paar keer dat het eigenlijk niet de bedoeling is dat mensen op hun achternaam afgerekend worden. Wanneer het bij tijd en wijle onvermijdelijke pragmatisme niet terug te leiden is tot een paar autonome idealen, waarin menselijk geluk niet gereduceerd wordt tot landsgrenzen, waarom zou je het dan opschrijven?

Noot

- 1 De paginanummering in dit artikel is gebaseerd op de pdf-versie van de concept-resolutie zoals die te vinden is op www.pvda.nl (red.).

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (13)

Ons land is zoveel beter

NAUSICAA MARBE

Hoeveel mensen zouden *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* — op de PvdA-site pas na tig keer klikken vindbaar — eigenlijk hebben gelezen? Vast niet zoveel als zij die de afgelopen tijd uit de media vernamen dat de PvdA daarin een flirtage begon met het populisme of leentjebuurspeelde bij extreem-rechts. Treurig. Zo ontstaat bij een breed publiek het beeld van de 'draaipartij' die ongegeneerd tegen die vermaledijde Pvv aanschurkt. Met deze resolutie zou de PvdA alles verloochenen waar ze ooit voor stond — een nieuw dieptepunt.

Malle aantijgingen. Het is juist de vaagheid ten opzichte van schrijnende problemen, de politieke correctheid die altijd averechts werkt, de angst voor confrontaties die er de afgelopen jaren voor zorgden dat de sociaal-democratische idealen zijn verwaarloosd. Nu lijkt de PvdA eindelijk afscheid te nemen van dit purgatorium van besluiteloosheid.

De resolutie heeft geen boodschap aan politieke of culturele tegenstellingen. Haar uitgangspunten blijven — of blijken, nadat iedereen zich afvroeg waar de PvdA in godsnaam voor stond — de klassieke sociaal-democratische idealen van emancipatie, verheffing en gelijke kansen. Dat instrumentarium moet in ere hersteld, lijkt de boodschap, want het is bij uitstek geschikt om aan multicultureel Nederland te sleutelen.

Als columnist die de PvdA vaak verweten heeft met te veel monden — en daarbij ook nog met dubbele, demagogische en zelfs meervou-

dige, zoniet ernstig verstrengelde tong — te spreken, ben ik in m'n nopjes dat dit duidelijke, kritische en vastberaden geluid weerklinkt. Maar daarmee zijn we er nog niet.

De vijanden van de sociaal-democratische idealen zijn tegenwoordig allesbehalve eenvoudig aan te spreken en te bestrijden. Het gaat niet 'enkel' om armoede, verpaupering, ongeletterdheid, gebrek aan gezondheidszorg, werk of sociaal perspectief. Dat alleen al was en is geen makkelijke klus om te klaren, laat staan de ernstige problemen rond de multiculturele samenleving, die wel avontuurlijk bont is, maar daardoor nog niet vanzelfsprekend leefbaar.

Waar het op neerkomt: geconfronteerd met islamisme, jihad en terrorisme — ook hier, dichtbij huis — hebben we het ineens over overleven, voordat het over samenleven gaat. Op de dag dat ik dit opschrijf, hebben de Taliban in Pakistan scholen opgeblazen uit protest tegen onderwijs aan meisjes. Dat is geen ver-van-mijn-bed-show, maar een bekend extremistisch geluid. Gematigde moslims kunnen zichzelf en de rest van de wereld niet beschermen tegen deze waanzin. Beschaving legt het af tegen zulke barbarij. We hebben in Nederland ordediensten die scholen kunnen bewaken en legio moslims die hun dochters liefst op de universiteit zien, maar ook soortgelijke haatpredikers als in een schurkenstaat als Pakistan. En ze winnen vooral jonge harten en zielen, met succes. We kennen in Nederland de vrijheid van meningsuiting, desalniettemin kunnen veel — altijd te veel — politici en opiniemakers niet zonder lijfwachten van huis. De enige rem op de vrijheid van

76

Over de auteur Nausicaa Marbe is schrijver

meningsuiting zou, naast de grens van het strafbare feit, een incidentele keuze moeten zijn om iets of iemand te ontzien. Nu zitten we opgescheept met de permanente rem van de zelfcensuur uit angst voor bloedvergieten — in Néderland nota bene. Alle hoopvolle ontwikkelingen rond de integratie van moslims in Néderland ten spijt, tegen islamisme en religieus geïnspireerd geweld staan we machteloos.

Oog in oog met dit probleem spreekt de resolutie van de PvdA zich uit tegen de tolerantie van zulk extremisme. En terecht. Als iets fnuikend is voor de sociale cohesie, voor wederzijdse acceptatie, voor de godsdienstvrijheid in Néderland en voor de groeikansen van de liberale islam, dan is dat de psychologische terreur van radicalen en de permanente geweldsdreiging. De angst die dit inboezemt is fictief noch overdreven. Mensen ruiken onraad, herkennen een fenomeen dat hun wereld misvormt en keren zich daartegen met gevoelens van machteloosheid: wantrouwen, afgrijzen, afstand. Die kun je niet afdoen als multiculturele groeipijnen. Beter is het ze te benoemen als terecht verzet.

De resolutie pretendeert niet over wondermiddelen te beschikken, maar erkent de noodzaak van een ideologisch offensief tegen de haat gericht op het Westen. Zwart op wit staat dat er niet, maar hoe moet ik anders het pragmatische patriottisme verstaan, dat gedurig in de tekst resonanceert?

Naast een strenge wetshandhaving en criminaliteitsbestrijding pleit de resolutie voor normbesef en bewustwording. Versterking van de rechtsstaat, confrontaties en — waar het kan — tolerantie. Vrijheid en veiligheid van een ieder staan voorop.

Je kunt het daar moeilijk níet mee eens zijn. Toch bevat het voorstel voor zo'n aanpak passages die omstreden zouden kunnen worden. Dat geldt vooral voor hoofdstuk twee, getiteld 'Ons Néderland'. Daarin wordt de visie op nationaliteit en loyaliteit uiteen gezet. (Ik omzeil hier grotendeels de ingewikkelde kwestie van de dubbele nationaliteit versus loyaliteit: daar kleven te veel — juridische — nuances aan om

die in vogelvlucht te schetsen. Alleen dit: er zijn uitstekende juridische mogelijkheden om het fenomeen in te perken vanaf de tweede of derde migrantengeneratie. Daarbij vraag ik begrip voor de eerste generatie, die nog sterke banden heeft met het land van herkomst. Niet iedere migrant komt uit Marokko of Turkije, met hun

Al staat het er niet zwart op wit, de resolutie erkent de noodzaak van een ideologisch offensief tegen de haat gericht op het Westen

dwingende overheden. Menig migrant echter stamt uit landen met hoogst andersoortige vormen van wetgeving en bureaucratie. Familiezaken zijn vaak beter en soms uitsluitend te regelen met dat niet-Nederlandse paspoort. Onze wet houdt gelukkig rekening met zulke uitzonderlijkheden.)

Wie 'Ons Néderland' leest, huivert in eerste instantie bij de bombastische frases, de gladde formuleringen als in zo'n op Amerikaanse leest geschoeide verkiezingscampagne. Wie daar doorheen prikt, krijgt te verstaan dat we onze democratie niet meer voor lief moeten nemen, maar haar ontstaan moeten kennen, begrijpen, waarderen en verdedigen. Dat doen we door een nieuw idee van volwaardig burgerschap te verkondigen dat alle kinderen met de paplepel op school zal worden ingegoten. Op prille leeftijd reeds krijgen ze voor de kiezen wat onze democratie zo bijzonder en waardevol maakt. Dit alles bewaken we in een maatschappij, gesausd met solidariteit en wederzijds respect, waarin discriminatie driest bestreden wordt en alle talenten maximale kansen krijgen. 'Een volwaardige burger bouwt mee aan een gezamenlijk Néderlanderschap.'

Verhip. Dat hoor je toch zelden in weldenkende kringen, zulke ferme patriottische praat. Maar de waarheid is: er staat niks dat mensen

pijn of onrecht doet, ze armer of dommer maakt, ze in onvrijheid en onveiligheid laat leven. Het is een volstrekt legitiem ideaal, al klinkt het nog zo gelikt. Desondanks is het zeer de vraag of dit collectivistische elan daadwerkelijk aanslaat bij de zo eigenzinnige Nederlanders, oude en nieuwe. Hier gaat het allang niet meer over de boel bij elkaar houden, maar over de boel aaneensmeden — met alle neuzen dezelfde kant op. Er zijn historische momenten die om zo'n aanpak vragen, wellicht is het onrustige decennium na 11 september 2001 er zo een.

De soep wordt bovendien lang niet zo heet gegeten als de resolutie die opdient. In de praktijk zal natuurlijk blijken dat je als volwaardig burger de staketsels van de rechtstaat kunt koesteren, maar dat je zo'n cascowoning zult moeten inrichten naar eigen signatuur — voor zover je de ander daarmee niet schaadt. Ik geloof niet dat de PvdA met deze resolutie een staatsdoctrine wil inluiden of nieuwe vormen van nationalisme beoogt aan te wakkeren. Ook loyaliteit aan Nederland lijkt een idiote eis als daaronder klakkeloze vereenzelviging met de Nederlandse staat of vaderlandse 'ziel' wordt verstaan. Maar als het gevaar bestaat dat de samenleving van binnenuit gesloopt wordt door haat, discriminatie, godsdienstwaanzin en on-aangepastheid, dan is zo'n beroep op solidariteit met het grotere geheel dat goed voor ons allen is, misschien kansloos, maar wel legitiem.

78 Nieuw en wat bevreedend is de bombarie waarmee hier vanzelfsprekende dingen worden gebracht. Autochtonen weten maar al te goed waar ze aan toe zijn met hun democratie, wat ze kunnen saboteren en wat niet, wat ze nooit te grabbel zullen gooien en hoe we het hier vooral gezellig met elkaar kunnen houden. Want daar gaat het in Nederland nog steeds om, alle internationale winden die er waaien ten spijt. Dat dit gedachtegoed nu afgestoft weer opgediend wordt, is geen opfriscursus voor Jan met de Pet. Het is een stevige spoedcursus democratie voor nieuwkomers. In het bijzonder voor hen die geen trek hebben in de uitdagingen en verantwoordelijkheden van de westerse vrijheid. Met

als pluspunt dat oude en nieuwe Nederlanders in dit burgerschapsmodel volstrekt elkanders gelijken zijn.

De kracht van zo'n saamhorigheidsmodel kan tevens de zwakte zijn. De vanzelfsprekendheid van wat mensen in een democratie bindt, wordt potsierlijk als het ineens gedrukte letter wordt. En die potsierlijkheid kan schadelijk werken als die mikpunt van spot en kritiek wordt: wat niemand serieus neemt, kan geen gemeenschap smeden en vormgeven. Constant hameren op gedeeld burgerschap kan iets geforceerds krijgen, iets machinaals. Men prevelt de correcte leuzen, maar er verandert niks.

Het gaat in Nederland allang niet meer over de boel bij elkaar houden, maar over de boel aaneensmeden

En toch lijkt dit een goede weg. De anti-westerse agitatie is immers ook niet mis. Migratie laat sommigen zwakker aankomen in hun nieuwe thuishaven dan ze uit hun oude land vertrokken zijn. Religieuze orthodoxie en islamisme bieden instant houvast. Het zou mooi zijn als we erop konden vertrouwen dat het laissez-faire van de democratie zal zegevieren, dat bewustwording tot vreedzame keuzes leidt, dat verleiding altijd beter werkt dan dwang. Soms gaat het ook zo. Maar dat betekent niet dat er geen strategie moet zijn om te voorkomen dat het misgaat.

Daarom mag een leraar zijn klas bijbrengen wat de westerse democratie bijzonder en verkieslijk maakt. Ja, dat leest u goed: hij brengt zijn leerlingen bij dat onze staatsvorm zoveel beter is dan zoveel andere, en dat zulks in direct verband staat met de westerse cultuur. Dat houdt uiteraard niet in dat mensen uit andere contreien minderwaardig zijn of dat hun cultuur niet deugt. Maar het totaalpakket

dat we hier bieden is beter, in zoveel opzichten. Natuurlijk mag dit geen doctrine zijn, maar niemand wordt slechter van enig vertoon van gezond verstand.

De beschaafde menselijke natuur leert dat we altijd redenen bedenken om drastische veranderingen niet door te voeren, uit angst dat het middel erger dan de kwaal is. *Maar*. Op de gelijkheid van man en vrouw — een ander punt in de resolutie — mag nooit worden beknipt. Als vrouwen tot huisdieren dreigen te worden gemaakt, is rigide wetshandhaving gewenst. Waarom mogen in die schimmige Vogelaarwijken misogyne mannen hun ongunstige gang gaan? Het is bekend dat de blijf-van-mijn-lijf-huizen bevolkt worden door moslima's, gevlucht voor hun eigen familie. Iedere dag dat Den Haag, voor mijn part Europa, niet hun kant kiest door met een structurele oplossing te komen, is verloren tijd. Aparte inburgeringcursussen voor vrouwen om te voorkomen dat niemand komt opdagen zijn een zwakgebod. Een op verheffing gerichte overheid zou juist creatief moeten zijn in het verkopen van onze *way of life*. Het gaat hier niet om folklore, maar om essentialia teneinde in Nederland te kunnen functioneren. Wie bij iedere stap differentieert naar sekse, geaardheid of religieuze overtuiging moet beteugeld worden in deze misconceptie van de realiteit.

Ook religieonderwijs op openbare scholen is een heikel punt. Om lijfstraffen op zondagscholen te voorkomen wordt segregatie en wellicht zelfs orthodoxie of radicalisering in de hand gewerkt. Er is niks mis met een overheid die géén islamlessen aanbiedt, zolang zij die lessen elders wel toelaat. Niet alles wat misgaat in de moslimgemeenschap, moet door de overheid worden gecompenseerd. Pak die lijfstraffen aan en houd als overheid je seculiere rug recht. Ahmed Marcouch zei onlangs terecht dat tolerantie jegens orthodoxie de ware proeve van democratie is. Maar verwar tolerantie niet met privileges, schadelijke coulantie en gebrek aan waakzaamheid.

Tot slot: de integratieresolutie benadrukt dat de PvdA altijd de kant van het individu in zijn of haar ontwikkeling zal kiezen. We zullen zien. Veelbelovend is ook dat de resolutie benadrukt dat de vrijheid van godsdienst nooit boven de vrijheid van meningsuiting gaat. Ook dat werd tijd. De eerste bestaat tenslotte bij gratie van de tweede, terwijl de tweede te vaak moet lijden onder de eerste. Zo op papier lijkt de PvdA veel zaken eindelijk bij het rechte eind te hebben. Nu nog doorzetten en volhouden. En telkens als bij omstreden kwesties tolerantie de oplossing lijkt, moet de beslissende vraag gesteld worden: hoe bevorderlijk is deze tolerantie voor de vijanden van onze rechtsstaat?

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (14)

Integratie begint in het klein

BÜLENT ISIK

De kern van de integratieresolutie is de drieslag normeren/confronteren/tolereren (respecteren). Die is bedoeld als handvat bij het oplossen van conflicten rond integratie. Ik betwijfel of dit soort strenge woorden, van buitenaf 'opgelegd', een echte oplossing bieden. In mijn visie is het noodzakelijk om het individu veel meer centraal te stellen: de eigen verantwoordelijkheid van mensen om zich te ontwikkelen en voluit te participeren in de maatschappij. Persoonlijke motivatie, zelfinzicht en doorzettingsvermogen zijn dan de kernwoorden. Dat betekent overigens niet dat de overheid geen actieve rol te spelen heeft, integendeel.

80 Integratie is meedoen — via werk, maar ook via sociale contacten, bijvoorbeeld in je eigen buurt. In economisch opzicht gaat het om je talenten te gelde maken, zelf in je levensonderhoud kunnen voorzien. In sociaal-culturele zin betekent het: taalbarrières overwinnen, kunnen communiceren met officiële instanties, anderen begrijpen en je in hen kunnen verplaatsen. Enerzijds mag niet van mensen worden verwacht dat zij zichzelf en hun achtergrond verloochenen, anderzijds kan het niet zo zijn dat zij zich in sociaal-economisch en sociaal-cultureel opzicht onttrekken aan de maatschappij. Al dan niet gedwongen door armoede, oorlog of het verlangen naar betere leefomstandigheden zijn mensen naar Nederland geëmigreerd. Zij (en

hun nakomelingen) hebben de plicht om zich in te zetten, niet langs de zijlijn te blijven staan.

Hoe kan de overheid hen daarbij ondersteunen? Het 'zelf je broek ophouden' kan worden gestimuleerd door middel van goede scholing, goede werkomstandigheden, veiligheid en maatregelen die mensen ertoe aanzetten actief te zijn op de arbeidsmarkt. In sociaal-cultureel opzicht ligt er ook een taak voor de overheid: zij moet trachten de 'verborgen' taal van nieuwkomers te begrijpen. Het kan zijn dat die aan bepaalde begrippen een eigen betekenis toekennen, vanwege de connotaties ervan in hun land van herkomst. De woorden 'vrijheid', 'burger' en 'overheid' bijvoorbeeld — zeer relevant in het debat over integratie — kunnen heel verschillend geïnterpreteerd worden. Het helpt als bestuurders en overheidsinstanties zich daarvan bewust zijn. Alleen dan kan de ruimte worden geschapen om goed met elkaar te discussiëren. En ja, dan kan het er soms heftig aan toegaan.

Veel allochtonen hebben zelf ondervonden wat discriminatie is, bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt. Daarvan is sprake, alle overheidsmaatregelen ten spijt en ondanks het verbod op discriminatie in artikel 1 van de Grondwet. Maar getuigt het van een juiste houding als degene die zich gediscrimineerd voelt, de slachtofferrol op zich neemt? Nee, dat is een reflex die uiteindelijk niemand iets oplevert. Het is beter de strijd aan te gaan, te vechten voor je idealen en te proberen een goede positie te bereiken in het land waar je leeft.

Eenieder moet zich doelen stellen: wat wil ik bereiken, wat is mijn plek in deze maatschappij,

Over de auteur Bülent Isik is wijkcoördinator in de gemeente Eindhoven en vice-voorzitter van de PvdA-afdeling Utrecht. Hij schrijft dit artikel op persoonlijke titel.

wie wil ik zijn en waarom? Dit cruciale aspect zie ik weinig terug in debatten over integratie. Meestal worden die gehouden op een abstractere, onpersoonlijker niveau, waarbij alles draait om ge- en verboden. Uit eigen ervaring weet ik dat het maken van bewuste ‘integratiekeuzes’ niet vanzelf gaat. Jarenlang ben ik ermee bezig geweest. Ik koos ervoor, heel bewust, om deel uit te maken van de Nederlandse maatschappij en volwaardig mee te draaien. De opdracht die ik voor mezelf geformuleerd had was: ‘Zij moeten weten wie ik ben en ik wil weten wie zij zijn.’ Op tal van fronten heb ik geworsteld en ik worstel nog steeds: als ik weer eens merk dat alle mensen met mijn achtergrond over één kam worden geschoren, als ik voor de zoveelste keer moet uitleggen dat ik niet verantwoordelijk ben voor de misdaden die sommigen van hen plegen, als de eeuwige discussie over loyaliteiten en dubbele paspoorten weer eens oplaait. Meer in het algemeen worstel ik met de verrechtsing van de Nederlandse maatschappij. Juist uit al dit soort worstelingen en tegenslagen put ik de motivatie om me nog harder in te zetten.

Wie op het dak wil klimmen heeft een ladder nodig. En zo geldt ook: wie zich wil ontplooiën, het onderste uit de kan wil halen, optimaal wil meedoen in de maatschappij, kan wat hulp wel gebruiken. Met haar sociaal-democratische beginselen en grondwaarden levert de PvdA aan haar leden binnen de verenging en aan burgers daarbuiten materialen en gereedschappen om zelf een ladder te bouwen. Daartoe behoren onder meer bescherming van de rechten van minderheden en gelijke kansen voor iedereen. Maar dat is niet voldoende. Onze partij zou scherp toezicht op gemaakte afspraken, handhaving van wetten en regels en toepassing van sancties hoger op haar lijst moeten zetten — of het nu gaat om gedrag en prestaties van individuen of van, bijvoorbeeld, werkgevers.

Waar een wil is, is een weg. Maar waar een weg is, is niet altijd een wil. Zelfkritiek brengt zelfverrijking, je identiteit onderzoeken betekent jezelf (her)uitvinden. Een inspirerend voorbeeld van zelfkritiek zag ik laatst bij een

debat in een theehuis over eerwraak, met Turkse vrouwen en mannen, op initiatief van de vrouwen. Waar zelfkritiek ontbreekt, ligt negatieve beeldvorming om de hoek — van de allochtoon over de autochtoon en andersom. Wij/zij-denken is het gevolg. En dat kan weer leiden tot conflicten langs etnische lijnen.

Uiteindelijk begint integratie ‘in het klein’: op straat, in de buurt, op de werkvloer, op school. Elkaar ontmoeten, samen verantwoordelijkheid nemen voor je gedeelde leefomgeving — daar komt het op aan. En daar valt nog veel te verbeteren. Alle geslaagde initiatieven ten spijt tonen veel allochtonen in gemengde buurten zich nog te weinig betrokken bij wat er speelt. Wijkorganisaties zijn vaak eenzijdig van samenstelling, hetzij doordat allochtonen de taal te slecht beheersen of onvoldoende gemotiveerd zijn, hetzij doordat zij het gevoel hebben uitgesloten te worden door autochtone bureaus of professionals die uitstralen dat zij het beter weten. Dat moet veranderen.

Zelfkritiek is onontbeerlijk, ook in de politiek. Elke politieke partij, zeker ook de PvdA, moet zich de vraag stellen waarom het integratiebeleid heeft gefaald. Ook zelforganisaties — die verondersteld worden als bruggenbouwers te fungeren — en individuele allochtonen moeten dit doen. Hebben zelforganisaties en sleutelfiguren zich voldoende ingezet, de juiste initiatieven ontplooid? Wat is de waarde van een gezamenlijke iftar-maaltijd of gemêleerd buurtfeest als daarna ieder zijns weegs gaat? Voor het integratieproces levert dat dan weinig op. Veel waardevoller zijn gerichte discussies over waarden en normen, identiteit en cultuur, economische en maatschappelijke vraagstukken waar allochtonen en autochtonen mee te maken hebben. Als de integratieresolutie van het partijbestuur voor dit soort gesprekken een basis kan vormen, dan is dat winst. Het uiteindelijke resultaat moet zijn dat Nederland een land wordt met verschillende mensen met verschillende achtergronden die elkaar vinden in gemeenschappelijke belangen als vrijheid en emancipatie.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (15)

Werk, werk, werk

ŞENAY ÖZDEMİR

De integratieresolutie van Lillianne Ploumen is een knap stuk dat duidelijk maakt hoe ver we in Nederland nog afstaan van werkelijke tolerantie en broederschap. Opvallend is wel — en dat behoeft mijns inziens correctie — dat het geen betrekking heeft op integratie in het algemeen maar op de integratie van moslims. Mij is gevraagd een reactie op deze resolutie te geven vanuit mijn eigen ervaringen in Nederland en de ervaringen die ik opdoe in de Verenigde Staten, waar ik werk als gastdocent aan de University of Texas in Austin.

Slechts 410 van de 10.000 woorden die deze resolutie telt (dus minder dan 5%), zijn gewijd aan de échte integratieproblematiek, dat wil zeggen: de hoge werkloosheid onder migranten. Werk staat te boek als een belangrijke, zo niet de belangrijkste motor van integratie — ook de resolutie onderschrijft dit.

Mijn hele leven al wordt mij, dochter van Turkse migranten, naar het verschil gevraagd tussen Turkije en Nederland. Mijn antwoord was steevast: 'In Turkije vraagt men altijd eerst je naam, dan uit welke streek of provincie je komt. In Nederland volgt op de vraag "Hoe heet je?" altijd de vraag "Wat doe je?"' Daarmee wordt je persoon expliciet gekoppeld aan werk en status. Als je als migrant in een land woont waar werk een onlosmakelijk onderdeel is van een 'suc-

cesvol' bestaan, en je hébt geen werk, dan lijkt je bestaan in dat land dus zo goed als zinloos.

Mijn constatering werd bevestigd in een artikel van Steven Hill dat ik zo'n anderhalf jaar geleden las in *NRC Handelsblad*. Steven Hill, directeur van The New America Foundation, is bezig met een boek waarin hij vergelijkingen trekt tussen de vs en Europa. In het artikel waarin hij vijf mythen bestrijdt over het 'zieke, oude Europa', zegt hij: 'In Europa staat de werkgelegenheid voorop. Europa kent niet zozeer een verzorgingsstaat, maar eerder een samenhangend systeem van instellingen die erop zijn gericht iedereen gezond en aan het werk te houden. Op de juiste manier begrepen, vormen het economische en sociale systeem van Europa de twee helften van een goed ontworpen "sociaal kapitalisme", een ingenieus raamwerk, waarin de economie het sociale stelsel financiert ter ondersteuning van gezinnen en werknemers.' En hij vervolgt: '(West-)Europeanen kennen nog steeds universele sociale voorzieningen van de wieg tot het graf.'

Migranten moeten er inderdaad trots op zijn dat ze in een welvaartsstaat wonen. We genieten een goede gezondheidszorg, goed (en gratis) onderwijs voor iedereen, we hebben de mogelijkheid om zwangerschaps- en ouderschapsverlof op te nemen, we krijgen een uitkering als we (tijdelijk) niet kunnen werken.

Maar wat als je nooit werk hebt (gehad)? Je telt dan niet mee in een land waar arbeidsethos hoog in het vaandel staat. We weten allemaal dat de werkloosheid onder allochtonen twee keer zo hoog is als onder autochtone Nederlanders.

82

Over de auteur Şenay Özdemir is publicist en hoofdredacteur van *SEN Magazine*. Als gastdocent is ze tijdelijk verbonden aan de Universiteit van Texas te Austin (vs).

Noten zie pagina 84

De eerste generatie migranten werkte hard; werk was er genoeg. Maar kunnen we dat ook voor de nieuwe generatie zeggen? Wat is hun perspectief? Wat is hun 'drive' in dit leven? Wat zijn de dilemma's waar zij mee worstelen? Gelukkig zijn er genoeg positieve en hoopvolle signalen uit de samenleving. Degenen die kansen krijgen, pakken ze met beide handen aan. Als allochtone meisjes eenmaal aan een studie beginnen, studeren ze harder en ronden ze uiteindelijk een hogere opleiding af dan hun

Voor de eerste generatie migranten was er werk genoeg. Wat is de 'drive' van de jongeren van tegenwoordig?

autochtone studiegenoten. Bovendien blijkt uit CBS-cijfers dat niet-westerse allochtone moeders vaker fulltime werken (of een baan hebben van minimaal 28 uur) dan de autochtone Nederlandse vrouwen.² Van de Nederlandse moeders werkt één op de tien fulltime. Marokkaanse moeders werken tweemaal zo vaak fulltime; Turkse, Antilliaanse en Surinaamse vrouwen zelfs drie keer zo vaak. De PvdA zou programma's moeten opzetten om deze vrouwen aan het werk te blijven houden; het zou zonde zijn voor de toekomst van Nederland om geen gebruik te maken van hun tomeloze ambitie. Aan de andere kant moeten er ook programma's worden opgezet om nog meer allochtone vrouwen aan het werk te krijgen.

Daarnaast rijst de vraag: moeten we niet een maatschappelijke discussie voeren of mensen eerst moeten werken alvorens ze rechten — zoals op een uitkering — krijgen? Niet alleen migranten uiteraard, maar iedereen in Nederland. Zou het ethisch acceptabel zijn om bijvoorbeeld van importbruiden te eisen dat zij niet in hun eigen taal maar in het Nederlands hun rijexamen afleggen? Nog een stap verder: kunnen

nieuwe migranten verplicht worden te werken om 'punten' te verzamelen voor een permanent verblijf in Nederland? Ik weet het, het zijn vergaande ideeën. Soms moet je radicale voorstellen doen om iedereen wakker te schudden.

Werk is een van de meest effectieve wegen tot participatie. Werk kan ertoe leiden dat mensen gaan nadenken over hun vanzelfsprekend geachte tradities en gewoonten. In ieder geval brengt samenwerken de verplichting met zich mee om de emancipatie van anderen te accepteren. Kortom, werk leidt tot integratie. Werk is een stimulans om beter te presteren, onafhankelijkheid te verwerven. Hoe vaak hoor je niet van mensen die problemen hebben met buitenlanders, asielzoekers of allochtonen: 'Als die lui zichzelf kunnen bedruipen kan het me niet schelen hoe goed of slecht ze ingeburgerd zijn. Zolang ze maar niet komen potverteren vind ik het best.' Wie werk heeft, heeft veel te verliezen: een inkomen, een huis, misschien een zekere status of een mooie auto, waarschijnlijk ook veel sociale contacten. Werk leidt tot samenwerking, respect en veelal ook tot verbroedering. Mensen zullen veel toleranter tegenover 'de ander' staan als ze dezelfde doelstellingen delen, als ze bijvoorbeeld samenwerken aan een opdracht of een project. Al ondernemend leren ze elkaar en elkaars cultuur kennen. Dat is het effect van samenwerken en dus van samen leven — het motto van het huidige kabinet. Werkloosheid is een gegeven dat universeel als negatief wordt ervaren. Niemand — of men nu inburgeraar, migrant, moslim is of niet — zegt graag hardop dat hij werkloos is.

Toen mijn zoon en ik kort geleden arriveerden in Austin, Texas, kregen we een warm onthaal. Amerikanen zijn doorgaans erg nieuwsgierig naar nieuwe dingen en maken daar graag deel van uit. Anders dan Nederlanders hebben ze al jarenlange ervaring met migratie. Dat geldt zeker voor Texanen, die onder zes nationale vlaggen hebben geleefd. Iedereen die je hier tegenkomt heeft gemengd bloed: sommigen Germaans (Duits, Hollands), Italiaans, maar ook velen Latijns-Amerikaans (vooral Mexicaans en Costaricaans). 'Welcome to Texas', hoorden we

steeds. Mensen doen er alles aan om ons verblijf zo aangenaam mogelijk te maken. Onze reactie is dat wij met respect en bewondering omgaan met de Amerikanen. We houden ons aan hun regels en we zorgen ervoor dat we zo min mogelijk opvallen. Natuurlijk is er van alles op het Amerikaanse systeem aan te merken, maar het kan geen kwaad om een aantal goede dingen de revue te laten passeren. Wellicht kunnen ze als inspiratiebron dienen voor de PvdA.

Een andere sleutelfactor op het pad naar succesvolle integratie is onderwijs. Ook hier kunnen we iets leren van de Amerikaanse mentaliteit. In de Verenigde Staten heb ik gezien dat kinderen worden opgevoed om het beste uit zichzelf te halen en competitief te zijn. Ze worden zelfbewust en pro-actief opgeleid, er wordt hun bijgebracht dat ze zelf iets van hun leven kunnen maken, ook migrantenkinderen. Dat gaat zo in het lager en middelbaar onderwijs, maar ook op de colleges. *Out-of-state* studenten moeten zich eerst bewijzen alvorens ze rechten kunnen doen gelden. Ze kunnen niet zomaar gebruikmaken van allerlei voorzieningen die studenten uit Austin wel tot hun beschikking hebben, zoals lagere collegegelden en goedkope faciliteiten voor wonen en vervoer. Pas als ze kunnen aantonen dat ze een vol jaar hebben gewerkt, kunnen ze hun *proof of residency* ophalen.

Een laatste opmerking tot slot, misschien wel de belangrijkste: de concept-resolutie van de PvdA begint met een tamelijk gedetailleerde passage over de samenleving die ingrijpend verandert en nog veranderen zal. Ik proef hier een vreemde ondertoon, alsof verandering per

definitie iets engs zou zijn. Waarom wordt die suggestie gewekt? Ik was aangenaam verrast toen ik ontdekte dat op de basisschool van mijn zoontje verplichte lessen Spaans worden gegeven, omdat 36% van de bevolking van Austin Spaanstalig (*hispanic*) is. De Spaanstalige kinderen krijgen zo erkenning, maar nog belangrijker: alle Amerikaanse kinderen worden 'klaargestoomd' voor een internationale wereld. Terwijl Amerikaanse scholen en universiteiten veel geld pompen in diversiteitsprogramma's en internationale uitwisselingen, 'to support and encourage international education to ensure that students and future leaders are prepared to meet the challenges of a global society'³, vrezen wij in Nederland dat de uitdagingen waarvoor we staan vooral veel ellende zullen opleveren. Welke boodschap geven we daarmee eigenlijk af aan onze jeugd? In Amerika ziet men globalisering als een kans en niet als een risico. Als de wereld verandert, is het nodig om ook zelf te veranderen. Dat is de boodschap die Nederland ook zou moeten uitdragen: de wereld verandert, we moeten mee-veranderen. Dat is leuk, uitdagend en we kunnen het!

Werk is de crux. Een effectiever pad naar integratie in een nieuwe leefomgeving is er niet, een inburgeringscursus is nooit voldoende. We moeten kinderen opvoeden tot volwassenen die in zichzelf geloven, die zichzelf durven te presenteren en die vinden dat ze alle kansen hebben gekregen. Zij zullen mensen worden die zeggen: 'Ik wil iets terugdoen, want ik heb veel te danken aan Nederland.'

Noten

- 1 Steven Hill, 'Vijf mythen over het zieke oude Europa', in: *NRC Handelsblad*, oktober 2007.
- 2 CBS, 19 november 2008.
- 3 The Texas House of Representatives.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (16)

De risico's van pragmatisme

MARIJKE LINTHORST

De integratie-resolutie van het partijbestuur is een gedurfde notitie. Zonder omhaal van woorden wordt erkend dat integratie niet vanzelf gaat: het is een ingewikkeld proces dat gepaard gaat met problemen en gevoelens van verlies en onbehagen. Gebleken is dat de resolutie aanleiding geeft tot discussie. Ik hoop dat dit er niet toe zal leiden dat alle heikele punten uit de tekst worden weggemasseerd.

De resolutie stelt terecht dat de Nederlandse samenleving zich onder het mom van tolerantie lange tijd onverschillig heeft betoond voor problemen rond integratie. Eén voorbeeld. In de jaren tachtig kwam aan het licht dat sommige meisjes die nog leerplichtig waren door hun ouders thuis werden gehouden, ook als zij zelf graag naar school wilden. Wij hebben daar indertijd geen stelling tegen genomen (vóór de meisjes, met desnoods als consequentie een conflict met de ouders). Het was eenvoudiger dit soort incidenten als een 'verschil in cultuur' te zien. Soms werden er nog wel initiatieven genomen om de scherpste kantjes van de situatie af te halen. Zo ontstonden er in 1985 in Rotterdam de zogenaamde Voorportalen. Leerplichtige meisjes die niet naar school gingen kregen hier onder andere naallessen, zodat zij in ieder geval het huis uitkwamen. In feite werd hiermee openlijk geaccepteerd dat hun ouders de wet ontboden. Ik kan dat niet zien als blijk van tolerantie, maar vind het laf en van onverschilligheid getuigen.

Over de auteur Marijke Linthorst is lid van de PvdA-fractie in de Eerste Kamer en redacteur van s&d.

De resolutie erkent dat er de afgelopen decennia ten aanzien van immigratie en integratie geen adequaat beleid is ontwikkeld. Dat is overigens niet zo gek. De immigratie is veel sneller gegaan en veel grootschaliger geweest dan wie dan ook had kunnen voorzien. Ter illustratie: in 1991 verwachtte het gemeentebestuur van Rotterdam dat in 2000 25% van de bevolking van allochtone komaf zou zijn. In werkelijkheid bedroeg dat percentage in 2000 meer dan 40. Dat het beleid hier niet op was ingesteld is verklaarbaar. Maar het is goed om te erkennen dat het ontbreken van een adequaat beleid in een aantal gevallen tot ressentiment heeft geleid, met name bij autochtone Nederlanders. Zij raakten in snel tempo hun vertrouwde omgeving kwijt. En ieder mens, autochtoon of allochtoon, heeft een minimum aan houvast nodig om zich onderdeel te kunnen voelen van een samenleving. Dat geldt te meer als die samenleving definitief een immigratieland is geworden. De behoefte aan behoud van de eigen cultuur is immers niet specifiek voor allochtone minderheden, maar geldt net zo goed voor autochtone Nederlanders. Het feit dat de 'Nederlandse identiteit' niet eenduidig te beschrijven is op een manier waar alle Nederlanders zich in herkennen, doet daar niets aan af.

Hoewel ik de uitgangspunten van de concept-resolutie onderschrijf vind ik de praktische uitwerking niet altijd even consequent. De resolutie stelt terecht dat tussen passief tolereren en keihard verbieden nog een wereld aan mogelijkheden bestaat. Welke beleidslijn wordt gekozen laat het partijbestuur afhangen van de vraag

85

welke benadering de grootste bijdrage levert aan emancipatie en gelijke kansen en daarmee aan sociale integratie. Als voorbeeld dient de kwestie van gescheiden inburgeringscursussen voor vrouwen: 'Als een aparte cursus voor vrouwen zou ontbreken, zouden sommige vrouwen besluiten om niet meer te komen of zelfs thuis worden gehouden. Dat zou het hun onmogelijk maken deel uit te maken van de Nederlandse samenleving en de zo gewenste positie van gelijkwaardigheid en zelfstandigheid zouden ze nooit verwerven.' Deze oplossing lijkt pragmatisch, maar is mijns inziens riskant. Ik heb niets tegen aparte cursussen voor vrouwen, maar wel als dat gebeurt omdat zij anders thuis worden gehouden. Daarmee geven we het signaal af dat we vatbaar zijn voor chantage. Als we vinden dat een maatregel noodzakelijk is, moeten we ontduiking niet vergoelijken. (Zie, opnieuw, het voorbeeld van het beleid rond de Rotterdamse Voorportalen.) Bovendien is in de jaren tachtig de zogenaamde 1990-maatregel van kracht geworden: alle meisjes die in 1972 zijn geboren werden geacht in 1990 economisch zelfstandig te zijn. Het lijkt mij dat dit voor alle vrouwen en meisjes geldt.

86 De voorstellen op het gebied van onderwijs acht ik onvoldoende. Terecht wordt in de concept-resolutie gepleit voor uitbreiding van de programma's voor voorschoolse en vroegschoolse educatie en voor het actief aanbieden hiervan aan ouders via de consultatiebureaus. Het is echter nogal mager dat deelname aan deze programma's alleen verplicht is als 'nijpende achterstanden' worden geconstateerd. Ieder kind in Nederland verdient de kans om zijn talenten optimaal te ontplooiën. We weten dat voor een aantal kinderen die mogelijkheden beperkt worden omdat zij met een (soms forse) taalachterstand aan het basisonderwijs beginnen. De meesten lopen die achterstand nooit meer in. Bij de keuze voor vervolgonderwijs worden hun capaciteiten te laag ingeschat omdat slechte beheersing van het Nederlands de toetsresultaten beïnvloedt, of zij vallen in het voortgezet onderwijs uit omdat zij de taal

op een onvoldoende abstract niveau beheersen. Dat is een drama voor deze kinderen, het is slecht voor de ontwikkeling van de Nederlandse samenleving (zowel in economisch als in sociaal-cultureel opzicht) en: het is niet nodig. Er bestaan programma's om kinderen al vóór de basisschool met de taal vertrouwd te maken.

Als we vinden dat een maatregel noodzakelijk is, moeten we ontduiking niet vergoelijken

Van de Nederlandse overheid mag verwacht worden dat zij deze programma's aanbiedt, maar van ouders mag dan ook verwacht worden dat zij hun kinderen daar gebruik van laten maken. Als dat niet gebeurt, zouden zij daartoe verplicht moeten worden. Zij benadelen immers niet alleen hun eigen kinderen, maar óók de kinderen die wel voor- en vroegschoolse educatie hebben genoten en vervolgens op de basisschool in de klas komen bij kinderen die de taal niet machtig zijn. Leerkrachten zullen in die gevallen onvermijdelijk het niveau moeten aanpassen. De concept-resolutie is op dit punt te terughoudend. Als er ergens eisen mogen worden gesteld, is het op het gebied van onderwijs.

Een laatste observatie. De verkiezing van Barack Obama heeft wereldwijd, bij mensen met welke huidskleur dan ook, tot een explosie van emoties geleid die misschien nog het beste te omschrijven valt als een catharsis. De benoeming van de eerste zwarte Amerikaanse president maakt in één klap duidelijk dat alles mogelijk is, ook voor mensen die vanuit een achterstandspositie starten. Dat een man wiens vader — zoals hij zelf zei — zestig jaar geleden niet eens bediend zou zijn in een restaurant, nu het hoogste ambt bekleedt geeft hoop en vertrouwen. Niet alleen in de vs, maar in de hele wereld. Op Sint Eustatius, waar ik begin januari was, zei een meisje van een jaar of zeven

dat 20 januari 2009 — de dag dat Obama werd beëdigd als president — de belangrijkste dag van haar leven was.

Ik verwonder mij er altijd over dat wij ons in Nederland zelden met trots uitlaten over de successen die migranten en hun nakomelingen hier behaalden en behalen. Ahmed Aboutaleb is, 32 jaar na zijn aankomst in Nederland, benoemd tot burgemeester van Rotterdam. Nebahat Albayrak kwam haar tweede naar Nederland en is nu staatssecretaris van Justitie. Cabaretier Najib Amhali trekt uitverkochte zalen. En dat zijn slechts enkele voorbeelden. Natuurlijk hebben de mensen die 'het gemaakt hebben' hun succes vooral te danken aan hun eigen talenten en

inzet. Maar de Nederlandse samenleving heeft hun ook de mogelijkheden gegeven om hun talenten ten volle te benutten. Daar mogen we best trots op zijn.

Dit is een land dat kansen biedt. Die stellingname zou wat mij betreft de basis van het integratiedebat moeten zijn. Bij die stellingname horen drie opties. Wie de kansen grijpt, wordt gesteund; wie belemmerd wordt in het pakken van kansen wordt geholpen, zo nodig doordat de overheid verplichtingen oplegt of drang uitoefent; wie de boel wil verpesten wordt aangepakt. Die opties gelden voor iedereen — of men nu van Zeeuwse, Marokkaanse, Amsterdamse of welke komaf dan ook is.

De vicieuze cirkel doorbreken

JEAN TILLIE

Nederland discussieert al meer dan vijftien jaar over de multiculturele samenleving. Hans Janmaat was de eerste volksvertegenwoordiger die de problematiek rond de etnisch diverse samenleving duidelijk op de politieke agenda zette. De tweede volksvertegenwoordiger die nadrukkelijk wees op de nadelen van de multiculturele samenleving — en met name de positie van de islam daarin — was Frits Bolkestein. Grote invloed had de rede die Bolkestein op 6 september 1991 hield op de Liberale Internationale in Luzern. Daarin stelde hij dat de islam in tegenspraak was met een aantal fundamentele liberale principes, zoals de scheiding tussen kerk en staat, de vrijheid van meningsuiting, tolerantie en non-discriminatie. Ook de positie van vrouwen binnen de islam was volgens hem onacceptabel. Bolkestein concludeerde dat moslims zich moesten aanpassen aan de liberale democratische waarden.

In 1994 constateerde het Centraal Bureau voor de Statistiek dat kiezers de 'minderhedenkwestie' het belangrijkste probleem in Nederland vonden. De onrust over dit onderwerp werd lange tijd alleen door rechts verwoord. Pas toen Paul Scheffer op 29 januari 2000 een opinieartikel in *NRC Handelsblad* publiceerde — 'Het multiculturele drama' — veranderde dat. Scheffers artikel betrok de sociaal-democratie in het debat over

de plaats van minderheden in de Nederlandse samenleving. Hij presenteerde de problemen als een sociale kwestie en dat sloot goed aan bij de drie W's van het socialisme: Wonen, Weten en Werken.¹ Links moest nu wel reageren.

Daarna volgden de traumatische gebeurtenissen van 11 september 2001, de opkomst van de LPF en de moord op Pim Fortuyn, de moord op Theo van Gogh, de perikelen rond Ayaan Hirsi Ali en de opkomst van Trots op Nederland en de Partij voor de Vrijheid.

De nieuwe integratienota die de PvdA eind december 2008 publiceerde, getiteld *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst*, is op sommige punten een echo van de zaken die Bolkestein in 1991 aan de orde stelde. Onder het kopje 'confronteren' worden de liberaal-democratische waarden nadrukkelijk naar voren geschoven. De boerka wordt expliciet afgewezen aangezien dit kledingstuk de gelijkheid van mannen en vrouwen in de weg staat.

Er zijn maar weinig politieke strijdpunten die al zo lang zo prominent in de Nederlandse politiek aanwezig zijn. De vraag is gerechtvaardigd waarom het debat rond de multiculturele samenleving niet tot rust komt. Waarom lijken we in vicieuze cirkels rond te draaien? Ik wil in dit artikel twee verklarende factoren aandragen. De eerste, en belangrijkste, is dat het probleem van de multiculturele samenleving een gebrek aan sociale cohesie is en niet het naast elkaar bestaan van meerdere culturen. Het strijdpunt wordt dus op de verkeerde manier verwoord en geanalyseerd. Ten tweede willen of kunnen politieke partijen de vicieuze cirkel niet doorbre-

88

Over de auteur Jean Tillie is als bijzonder hoogleraar en adjunct-directeur verbonden aan het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES) van de Universiteit van Amsterdam.

Noten zie pagina 94

ken omdat ze bang zijn een groot deel van hun autochtone Nederlandse kiezers te verliezen. Veel partijen gaan mee in de multiculturele paniek en negeren de democratische reacties van allochtone Nederlanders.

SOCIAAL ISOLEMENT

De gebeurtenissen in Amerika op 11 september 2001 maakten het verschijnsel etnische en culturele diversiteit voor veel mensen op een traumatiserende manier zichtbaar. Het besef dat er ook in Nederland moslims wonen drong ineens diep door. Dat zou niet zonder gevolgen blijven voor de sociale samenhang in onze maatschappij.

In 2007 onderzocht de Amerikaanse politoloog Robert Putnam — beroemd om zijn studies van 'sociaal kapitaal' — de gevolgen van een etnisch diverse leefomgeving op het sociale vertrouwen van mensen. Op basis van een uitgebreide studie concludeert hij: 'Inwoners van etnisch diverse gemeenschappen hebben de neiging zich terug te trekken uit het gemeenschapsleven. Ze wantrouwen hun burens, ongeacht de kleur van hun huid, ze wantrouwen zelfs hun naaste vrienden, ze verwachten het ergste van hun gemeenschap en haar leiders, ze doen minder aan vrijwilligerswerk, stemmen minder vaak en hun politiek zelfvertrouwen is lager (...) Etnische diversiteit maakt ons tot in zichzelf gekeerde schildpadden.'²

Putnam test in dit verband twee theorieën over etnische diversiteit en sociaal vertrouwen.

De zogenaamde *contacttheorie* stelt dat meer etnische diversiteit leidt tot meer vertrouwen tussen diverse bevolkingsgroepen. Want hoe groter de diversiteit is, hoe meer direct contact tussen etnische groepen mogelijk is. Door dit contact zullen mensen elkaar beter leren kennen en waarderen, waardoor het sociaal vertrouwen stijgt. De *conflicttheorie* beweert het tegenovergestelde. Hoe groter de diversiteit hoe groter het wantrouwen tussen etnische groepen. Er is dan namelijk meer competitie tussen groepen om schaarse goederen als arbeid, huisvesting en toegang tot goede scholen.

Putnams testresultaten bevestigen geen van beide theorieën. Hij introduceert daarop de *constrict theory*: etnische diversiteit leidt tot een daling van zowel *bonding* sociaal kapitaal (sociaal vertrouwen binnen etnische groepen) als *bridging* sociaal kapitaal (sociaal vertrouwen tussen etnische groepen). En inderdaad, dit is precies waar Putnam op stuit: etnische diversiteit in Amerikaanse steden leidt tot een algehele daling van het sociale vertrouwen. Witte Amerikanen vertrouwen Aziatische Amerikanen minder, maar ze vertrouwen ook witte Amerikanen minder. Louter door een etnisch diverse context wordt het sociale isolement groter.

Lancee en Dronkers hebben de Amerikaanse studie in Nederland overgedaan en komen tot vergelijkbare conclusies. In etnisch diverse Nederlandse buurten is het vertrouwen in de burens lager, ongeacht de etniciteit van die burens.³ Er is in Nederland bovendien niet alleen

Tabel 1 Politiek vertrouwen in Nederland 2002-2006

	NKO 2002	NKO 2006
% weinig of geen vertrouwen in parlement	32	38
% weinig of geen vertrouwen in ambtenaren	52	61
% tevreden met de democratie in Nederland	83	77

Bron: Nationaal Kiezersonderzoek 2002 en 2006

sprake van een daling van sociaal vertrouwen in etnisch diverse buurten, na '11 september' is er ook sprake van een algemene daling van *politiek vertrouwen*. Dit blijkt bij vergelijking van een aantal gegevens uit het Nationaal Kiezersonderzoek van 2002 en 2006 (zie tabel 1). Het Na-

In etnisch diverse buurten is het vertrouwen in de burens lager, ongeacht de etniciteit van die burens

tionaal Kiezersonderzoek (NKO) is een opinieonderzoek dat bij Tweede Kamerverkiezingen georganiseerd wordt door een samenwerkingsverband van Nederlandse universiteiten. Er lijkt maar één conclusie mogelijk: het politieke vertrouwen in Nederland daalt. Kiezers hebben minder vertrouwen in het parlement, minder vertrouwen in ambtenaren en in 2006 is een kwart van de kiezers niet tevreden met de democratie.

90 Een laatste aanwijzing dat het sociale isolement in Nederland toeneemt, komt uit het Continu Onderzoek Burgerperspectieven van het Sociaal Cultureel Planbureau. Daarin schrijft SCP-directeur Paul Schnabel: "Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht," zo kon in 2004 in het Sociaal en Cultureel Rapport *In het zicht van de toekomst* de stemming in Nederland in grote lijnen worden samengevat. De weerklank van deze conclusie is ook terug te vinden in het coalitieakkoord dat in 2007 aan het kabinet-Balkenende IV ten grondslag lag. Hoewel Nederland veel minder bijzonder is dan we graag denken, zijn Nederlanders in vergelijking met de inwoners van de buurlanden in zoverre wel bijzonder, dat nergens de tevredenheid met het eigen particuliere bestaan zo hoog is als in Nederland. Ook elders is men in het algemeen niet buitengewoon tevreden met de eigen samenleving of de regering, maar Nederland is daarin juist weer

bijzonder, omdat we het tot de eeuwwisseling tot op grote hoogte wel waren. In korte tijd zijn we van een typische *high trust country* zoals Denemarken of Zwitserland tot een *low trust country* geworden zoals België of Duitsland.⁴

Verder is in het SCP-rapport te lezen dat meer dan de helft van de Nederlandse bevolking (64%) vindt dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat. Verharding van de samenleving, gebrek aan solidariteit en gebrek aan normen en waarden worden vaak genoemd. Ook de multiculturele samenleving komt in dat verband veel aan de orde, waarbij vaak de instroom van buitenlanders en het gebrek aan integratie van allochtonen worden genoemd.

Een etnisch diverse context leidt, zeker op de korte termijn, tot sociaal isolement. Mensen vertrouwen niemand meer, zelfs hun naaste vrienden niet. De Nederlandse kiezer reageert verward — het sociaal isolement grijpt in op een belangrijke gevoeligheid: de angst om er alleen voor te staan.

FICTIEVE GEMEENSCHAP

De mens is een sociaal dier. We kunnen niet zonder andere mensen en ons leven vormt zich in relatie tot anderen. We zijn vader, moeder, zoon, dochter, collega, man, vrouw, vriend, vriendin, Nederlander, Duitser, student, werkgever, werknemer, noem maar op. Onze identiteit is altijd gerelateerd aan anderen. We hebben mensen nodig om te overleven. Vrienden of familie helpen ons met verhuizen en springen bij als we in de problemen zitten. Kerken, filosofen of andere denkers zorgen ervoor dat we kunnen reflecteren op het leven en de rol die we daarin spelen. Via televisie-, radio- en websitemakers krijgen we ontspanning aangeboden. Schrijvers zorgen ervoor dat we kunnen lezen en de voorzitter en de vrijwilligers van de voetbalclub dat we kunnen sporten. De individuele prestaties van marathonlopers op de Olympische Spelen zijn ondenkbaar zonder honderden vrijwilligers die het parcours hebben aangelegd, die het water onderweg aanreiken en die zorgen dat

niemand van de toeschouwers de weg opholt. Om iets te bereiken zijn we afhankelijk van mensen die zichtbaar, maar meestal onzichtbaar, hun werk doen.

Wat gebeurt er nu als een sociaal dier het gevoel heeft alleen te staan? Als het geen vrienden heeft of als het denkt dat er niemand is die zal helpen bij problemen? Dit dier dat zich sociaal geïsoleerd voelt, komt in minimaal twee processen terecht: het gevoel van psychologische onveiligheid en de zoektocht naar een fictieve gemeenschap waar het wel bij hoort.

Mensen hebben acceptatie, vertrouwen en steun nodig. Gebrek hieraan heeft een negatieve invloed op het zelfbeeld van het individu en daarmee op zijn of haar houding ten aanzien van de maatschappij. Het maakt star en defensief, het vergroot de kans op slachtofferdenken, op distantïering en op een terugtrekking binnen de eigen groep. Iedereen heeft behoefte aan psychologische veiligheid — een situatie die zich kenmerkt door vertrouwen en wederzijds respect en afwezigheid van een gevoel van bedreiging. Psychologische veiligheid stimuleert het welbevinden van mensen: ze weten wat ze aan hun omgeving hebben en voelen zich sneller betrokken bij de gemeenschap.⁵

Psychologische onveiligheid kan verschillende reacties oproepen. Gangbaar is het om in zo'n geval de slechte situatie aan een externe oorzaak toe te schrijven. Hiermee wordt de oorzaak van de eigen, als negatief ervaren situatie niet gezocht in het persoonlijk handelen, maar in bijvoorbeeld discriminatie door de omgeving. Distantïering — 'schildpaddengedrag' — is een andere mogelijke reactie. Psychologische onveiligheid leidt tot passiviteit, een defensieve houding en het zich onthouden van sociale contacten. Ook zorgt het voor starheid; mensen vallen terug op het bekende en nemen geen nuances meer waar.

In groepen versterkt psychologische onveiligheid groepscohesie, wat samengaat met een afname van tolerantie voor 'het andere'. De psychologische oplossing ligt dus in het herstellen van de gemeenschap waartoe men eens behoorde: de fictieve — want verdwenen — etnisch

zuivere gemeenschap van blanke Nederlanders. Het etnisch nationalisme neemt sociaal-pathologische vormen aan en fungeert als surrogaat voor de verdwijnende sociale verbanden. Op het moment dat mensen het gevoel hebben nergens meer bij te horen, grijpen zij terug op de fictieve solidariteit van de verdwenen etnische gemeenschap. Het gebrek aan sociaal zelfvertrouwen wordt getransformeerd in een even simpele als radicale oplossing: weg met de islam en leve de Nederlandse cultuur. Iedere nuance in het publieke debat verdwijnt. In dit klimaat konden partijen als Trots Op Nederland en de Partij Voor de Vrijheid populair worden. Uit onderzoek van Meindert Fennema en mijzelf blijkt dat sociaal isolement via etnisch nationalisme niet alleen theoretisch maar ook empirisch is gerelateerd aan het stemmen op rechts-radicalen partijen.⁶

REACTIES VAN POLITIEKE PARTIJEN

De psychologische onveiligheid in de Nederlandse samenleving heeft ook geleid tot een toegenomen instabiliteit van verkiezingsuitslagen. Wouter van der Brug heeft daar in zijn oratie al op gewezen.⁷ Politieke partijen zijn niet meer zeker van het aantal stemmen dat ze zullen behalen. Deze instabiliteit hangt voor een groot deel samen met de houding van burgers die zich minder loyaal voelen aan een bepaalde partij. Dit blijkt ook uit de cijfers van het Nationaal Kiezersonderzoek 2002 en 2006. Op de vraag of men een overtuigd aanhanger is van een bepaalde politieke partij antwoordde in 2002 nog 31% van de kiezers met 'ja'. In 2006 was dit percentage gedaald naar 22.

Ook het ideologische profiel van politieke partijen wordt schimmiger. De grote partijen onderscheiden zich op de links-rechtsschaal minder duidelijk van elkaar. Voor kiezers wordt het moeilijker te weten waar partijen precies voor staan. Kiezers die zich oriënteren op inhoudelijke kwesties zullen hierdoor steeds vaker van partij wisselen.

Politieke partijen worden aldus geconfronteerd met een onzekere electorale basis. Nu wor-

den politici behoorlijk zenuwachtig in zo'n situatie — ze durven geen positie meer in te nemen omdat ze bang zijn kiezers te verliezen. Dat is een uniek fenomeen in de Nederlandse politiek. Gedurende honderd jaar was de electorale basis van politieke partijen namelijk wél stabiel. Eerst hadden we de verzuiling waarin partijen hun basis in de zuil hadden, toen kwamen heel even de jaren zestig, en daarna was de dominante factor links-rechts: linkse partijen konden rekenen op linkse kiezers, rechtse partijen op rechtse kiezers.⁸ Politici wisten dus hoe het electoraat in elkaar stak.

Zoals Anthony Downs al in 1957 in zijn klassieker *An Economic Theory of Democracy* betoogde: de politieke elite wil zoveel mogelijk stemmen verzamelen, omdat dit de basis van haar macht is.⁹ Dat geldt ook voor 'idealistische' partijen als de Staatkundig Gereformeerde Partij, de Partij voor de Dieren of GroenLinks. Vertegenwoordigers van deze partijen willen boven alles verkozen worden. Dit doen zij door een segment van de kiezersmarkt aan te spreken waarvan ze denken dat er stemmen te halen zijn. Wel kan onderscheid gemaakt worden tussen 'authentieke' politici en 'niet-authentieke' politici, net zoals we bij bedrijven kunnen spreken van 'trendsetters' en 'trendvolgers'. Een trendsetter boort een nieuw gat in de markt aan: plotseling blijkt een product succesvol te zijn. Trendsetters handelen vanuit hun eigen visie, maar blijken de markt goed aan te voelen. Trendvolgende bedrijven verkopen alleen producten die al succesvol gebleken zijn. Authentieke politici verkondigen een boodschap waar ze achter staan, die ze willen 'verkopen' aan de kiezers. De Lijst Pim Fortuyn is hiervan een goed voorbeeld. Fortuyn zei wat hij dacht, maar had ook een goede antenne voor wat er onder de kiezers leefde. Niet-authentieke politici praten de kiezer naar de mond: zij verkondigen alleen een boodschap waarvan bewezen is dat hij aanslaat. Maar of je als politicus nou authentiek bent of niet: het gaat uiteindelijk om het aantal stemmen dat je kunt binnenslepen, want een authentieke politicus zonder stemmen is als een koorstuk

zonder uitvoering. Je blijft dicht bij jezelf, maar helaas luistert er niemand.

Bij een vaste electorale basis staat het algemene belang voorop en kan er ook naar compromissen worden gezocht om bepaalde politieke strijdpunten op te lossen. Politici kunnen vrijuit spreken over de problemen van het land omdat hun politieke loopbaan gegarandeerd is. Een vaste kiezersaanhang is een noodzakelijke voorwaarde voor een genuanceerde discussie. In onzekere tijden zal de politieke elite voortdurend aftasten waar de kiezer staat, om zo het aantal stemmen te maximaliseren.

Politici voeren geen genuanceerde discussie over de multiculturele samenleving, uit angst voor stemmenverlies

Mijn stelling is dat de onzekerheid van de Nederlandse politieke elite alleen maar is toegenomen en dat dit heeft geresulteerd in een elite die hoofdzakelijk de kiezers volgt. Met name rond het strijdpunt van de multiculturele samenleving nemen politici geen autonome positie meer in, maar zoeken zij naar de 'meerderheid' in het electoraat. Ze zijn huiverig voor een genuanceerde discussie, omdat dit tot verlies van stemmen kan leiden. Het electoraat zelf is immers ook in de war. Dit leidt tot een zoekende elite die de onrust over de multiculturele samenleving alleen maar versterkt en niet de bindende rol vervult die je zou mogen verwachten. Die angst om kiezers te kunnen verliezen verklaart ook waarom Wouter Bos actief pleitte vóór generalisatie en polarisatie in het integratiedebat.¹⁰

Partijen als Trots Op Nederland en de Partij Voor de Vrijheid versterken de onrust in het debat omdat zij denken zo kiezers te winnen. In dit proces worden op gezette tijden de grenzen van het democratisch debat overschreden.

Ministers worden voor ‘knettergek’ uitgemaakt en de partijleider van Trots Op Nederland vraagt aan een Nederlander die vrouwen geen hand wil geven waarom hij nog in Nederland blijft.

Veel autochtone Nederlanders reageren op de multiculturele samenleving met een grotere bereidheid om op partijen als Trots op Nederland of de Partij Voor de Vrijheid te stemmen én met minder partijloyaliteit. Maar hoe reageren allochtone Nederlanders? Zij zijn het immers die onder vuur liggen. Zij zijn ‘de ander’ waar men zo bang voor is.

Met name wat betreft de gemeenteraadsverkiezingen zijn veel gegevens over de opkomst en het stemgedrag van allochtone Nederlanders beschikbaar.¹¹ Wie deze gegevens overziet kan niet anders concluderen dan dat de allochtone Nederlanders boven alles een *democratische* reactie hebben vertoond op de verhitte context waarin zij leven. De opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen is gestegen. In Amsterdam is een dalende trend in opkomst omgezet in een stijging tussen 2002 en 2006. In Rotterdam is er sprake van een voortdurende stijging in de opkomst. Er is onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders sprake van politieke mobilisatie als reactie op de discussies rond de multiculturele samenleving.

HET BELANG VAN ‘ZWAKKE SCHAKELS’

Het basisprobleem van de multiculturele samenleving is het gebrek aan sociale cohesie. Etnische diversiteit leidt, psychologisch, tot sociaal isolement en een verwarde kiezer. Psychologische onveiligheid vergroot het ‘wij-zij’-denken en ondermijnt de sociale cohesie in Nederland. Rita Verdonk en Geert Wilders hebben niet de neiging om de multiculturele paniek te bestrijden. Zij winnen er immers Kamerzetels mee. Andere politici proberen het tij ook niet te keren. Sterker nog, zij roepen expliciet op tot meer polarisatie en generalisatie in het integratiedebat, bang als ze zijn om autochtone kiezers te verliezen.

De polarisatie in Nederland neemt toe. Er lijkt geen einde te komen aan alle discussies

rond de multiculturele samenleving. Door de voortdurende aanwezigheid van een niet-opgelost politiek strijdpunt daalt het politieke vertrouwen en staat de legitimiteit van de democratie onder druk. De kern van de oplossing ligt dan ook in de opbouw van sociale cohesie binnen een multiculturele samenleving. Want of we het nu leuk vinden of niet, de multiculturele samenleving is een feit. In Nederland wonen volgens de meest recente tellingen 850.000 moslims, dat wil zeggen, mensen die zichzelf als moslim identificeren. Er zijn grote verschillen binnen deze bevolkingsgroep, net zoals er grote verschillen zijn binnen de groep seculiere Nederlanders of de katholieke en protestantse Nederlanders. Het kan ook geen kwaad om nog eens te benadrukken dat Nederland altijd een multiculturele samenleving is geweest. De Nederlandse verzuiling is hier het duidelijkste voorbeeld van. De diversiteit van culturen in het Nederland van de vorige eeuw was zeer groot. Katholieken en protestanten keken (en kijken) fundamenteel anders tegen het leven aan.

Nu is niets zo moeilijk als het vergroten van de sociale samenhang in een gemeenschap. Mensen zijn geen stenen die je op een creatieve manier op elkaar kunt stapelen. Sociale cohesie is gebaseerd op vertrouwensrelaties tussen mensen — een proces dat in wezen berust op vrijwilligheid. De overheid kan dit niet afdwingen. In een multiculturele samenleving bestaat sociale cohesie uit bindend sociaal kapitaal (de verbondenheid binnen groepen) en overbruggend sociaal kapitaal (verbondenheid tussen bevolkingsgroepen). Verbondenheid tussen groepen veronderstelt dat er contacten en verbindingen zijn tussen verschillende bewoners die op het eerste gezicht weinig met elkaar gemeen hebben. Het is echt niet nodig dat iedereen voortdurend bij elkaar op de thee gaat. Juist de ‘zwakke schakels’ versterken de cohesie: het maakt al veel verschil als je elkaar oppervlakkig kent en af en toe een beroep op elkaar kunt doen.

Een voorbeeld van een project waar geprobeerd wordt de zwakke schakels te versterken komt uit het Amsterdamse stadsdeel Oost-

Watergraafsmeer. In dit stadsdeel worden in diverse buurten feesten georganiseerd. Een uitnodiging hiervoor krijgen mensen alleen als ze op een website een foto van zichzelf plaatsen met iets wat hen dierbaar is én als ze twee mensen weten te vinden die hetzelfde doen. Zo ontstaat uiteindelijk een netwerk van mensen die elkaar niet kennen en die elkaar op een feest ontmoeten. Ze hebben op dit feest ook iets om over te praten: de foto's van alle mensen en hun dierbare dingen die aan de muur hangen.

In de Nederlandse multiculturele paniek is niets zo belangrijk als het creëren van 'zwakke schakels' omdat dit het kernprobleem van de multiculturele samenleving, sociaal isolement en de daaruit voortvloeiende psychologische onveiligheid, doorbreekt.

Dit artikel is een bewerking van de oratie die Jean Tillie op 19 september 2008 heeft uitgesproken aan de Universiteit van Amsterdam, onder de titel 'Partijen, kiezers en de multiculturele samenleving'.

Noten

- 1 Scheffer, P., 'Het multiculturele drama', *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.
- 2 Putnam, R. D., 'E pluribus unum. Diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture'. In: *Scandinavian Political Studies*, 30, 2007, p. 150-151 (vertaling JT).
- 3 Lancee, B. en J. Dronkers, *Ethnic diversity in neighborhoods and individual trust of immigrants and natives. A replication of Putnam' (2007) in a West-European country*, Florence: European University Institute, 2008.
- 4 Sociaal Cultureel Planbureau, *Continu Onderzoek Burgerperspectieven*, Den Haag, SCP, 2008, p. 1.
- 5 Edmondson, A. C., *Psychological safety, trust, and learning in organizations. A group-level lens. Working paper*. Harvard Business School, 2003; Kahn, W.A., 'Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work'. In: *Academy of Management Journal*, Vol. 33 (4), 1990, p. 692-724; Straw, B. M., Lance E. Sandelands, Jane E. Dutton, 'Threat-rigidity effects in organizational behavior. A multilevel analysis'. In: *Administrative Science Quarterly*, 26, 1981, p. 501-524.
- 6 Fennema, M. en J. Tillie, 'Social isolation, theoretical concept and empirical measurement'. In: M. Fennema, C. van der Eijk en H. Schijf (red.), *In search of structure. Essays in social science and methodology*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1998, p. 229-241.
- 7 Brug, W. van der, *Een crisis van de partijendemocratie?*, Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2008.
- 8 Eijk, C. van der en B. Niemöller, *Electoral change in the Netherlands. Empirical results and methods of measurement*, Amsterdam: CT-Press, 1983; Tillie, J., *Party utility and voting behavior*, Amsterdam: Het Spinhuis, 1995.
- 9 Downs, A., *An economic theory of democracy*, New York: Harper and Row, 1957.
- 10 Interview in de *Volkskrant*, 1 maart 2008.
- 11 Rath, J. *Migranten, de Centrumpartij en de deelraadsverkiezingen van 16 mei 1984 te Rotterdam*, Leiden: Universiteit van Leiden, 1985; Buijs, F. en J. Rath, *De stem van migranten en werklozen. De gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 1986 te Rotterdam*, Leiden: Universiteit van Leiden, 1986; Tillie, J., *De etnische stem. Opkomst en stemgedrag van migranten tijdens gemeenteraadsverkiezingen, 1986-1998*, Utrecht: Forum, 2000; Michon, L. en J. Tillie, *Amsterdamse polyfonie. Opkomst en stemgedrag van allochtone Amsterdammers bij de gemeenteraads- en deelraadsverkiezingen van 6 maart 2002*, Amsterdam: IMES, Universiteit van Amsterdam, 2003; Heelsum, A. van en J. Tillie, *Opkomst en partijvoorkeur van migranten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006*, Amsterdam/Utrecht: LOM/IMES, 2006.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (18)

Nagekomen brief aan een verloren electoraat

RENÉ CUPERUS

‘Er bestaat onder de leden van de PvdA grote verdeeldheid over de multiculturele en multi-etnische samenleving. Hoewel een meerderheid van de leden openstaat voor de uitdagingen van de hedendaagse diversiteit aan culturele en etnische groepen, leeft er bij een niet te miskennen deel van de PvdA-achterban weerstand en afkeer.’ Dit is een van de conclusies uit een recent door prof. J. Grijpstra en prof. M. Hourri van de Universiteit van Leiden uitgevoerd onderzoek, getiteld *De multiculturele samenleving als partij-interne zenuw*. Zij hebben vastgesteld dat een kwart van de PvdA-leden er anti-migrantenstandpunten op nahoudt. ‘Rond de 30% van de PvdA-leden vindt dat de migranten niet bijdragen tot de welvaart van ons land, dat de migranten hier profiteren van de sociale zekerheid, dat de migranten een bedreiging zijn van onze cultuur en gebruiken en dat hun leefwijze onverenigbaar is met de West-Europese leefwijze, terwijl een iets kleinere groep van ongeveer 15% van de leden bovendien meent dat migranten niet te vertrouwen zijn, dat ze geen verrijking zijn voor onze samenleving, dat ze een bedreiging zijn voor de werkgelegenheid van de Nederlanders en dat migranten minder rechten moeten krijgen dan Nederlanders.’

Over de auteur René Cuperus is wetenschappelijk medewerker van de Wiardi Beckman Stichting

Noten zie pagina 101

Uit deze cijfers blijkt de tweespalt binnen het PvdA-ledenbestand rond het integratievraagstuk: een meerderheid ziet de multiculturele samenleving als een kans, terwijl een kwart haar als een probleem ervaart. Dat ongenoegen hangt, zo laten prof. Grijpstra en prof. Hourri zien, deels samen met leeftijd. Hoe jonger de leden, hoe minder ethnocentrisch. Vooral de oudere PvdA'ers zijn weinig enthousiast, terwijl de jonge leden tolerant zijn. Dat immigratie en integratie de sociaal-democratische partij sterk verdelen, blijkt volgens het Leidse onderzoek ook uit de standpunten van de PvdA-leden over een paar actuele kwesties. Bijna de helft van de PvdA-leden vindt dat islamitische vrouwen in publieke functies geen hoofddoek mogen dragen. 42% van het partij kader is tegen het toelaten van nieuwe migranten om specifieke tekorten op de arbeidsmarkt op te vangen, terwijl 39% voor die beleids optie is.

Bovenstaand onderzoek is een mystificatie. Aan de Universiteit van Leiden bestaan geen prof. Grijpstra en prof. Hourri, noch is er onderzoek gedaan naar de opvattingen van PvdA-leden over de multiculturele samenleving. Maar pas op: dit onderzoek is wel degelijk uitgevoerd. Bovenstaande citaten en gegevens zijn levens-echt. Alleen gaan ze niet over de PvdA, maar over haar Vlaamse zusterpartij, de sp.a. In het nieuwste nummer van het zusterblad van s&D, *Samenleving en Politiek*, wordt verslag gedaan van een onderzoek van de Universiteit van Gent:

95

‘De sp.a-leden doorgelicht. Wie zijn ze en wat denken ze over maatschappij en partij?’, een onderzoek van Patrick Vander Weyden, Koen Abts en Sophie Colpaert.¹ Let wel, het gaat bij dit onderzoek niet om kiezers, maar om partijleden.

Ik kan in dit korte artikel geen uitgebreide partij- of landenvergelijking maken. Dit Vlaamse ‘neponderzoek’ over de PvdA heb ik alleen maar willen inbrengen om te laten zien dat het splijtende en heftige integratiedebat allesbehalve een exclusief Nederlandse aangelegenheid is. Sommige intellectuelen uit vooral Groen-Linkse kring willen graag het beeld uitdragen dat Nederland een uniek kleinzerig geval zou zijn waar het om immigratie en integratie gaat. Nederland zou een voorheen tolerant land zijn, dat zich, hysterisch opgejuind door het integratiedebat van Pim Fortuyn, Herman Vuijsje, Frits Bolkestein en Paul Scheffer, angstig en xenofob achter de dijken terugtrekt. Nederland zou geheel naar binnen gekeerd zijn geraakt. Het zou zijn wereldopenheid en internationale oriëntatie geheel verraden en te grabbel gegooid hebben voor integratieproblemen die ofwel sterk worden overdreven, ofwel onnodig ‘geculturaliseerd’ (de islam). Alle integratie-onrust van de afgelopen jaren zou terug te voeren zijn op het ziektebeeld van ‘het bange Nederland’ — naar het gelijknamige boek van Ewald Engelen, Jan Willem Duyvendak en Ido de Haan.²

96 *In de resolutie zit een grondtoon van een radicale keuze voor het concept van ‘medelanderschap’*

Maar hoe nationaal bekrompen moet je zijn om juist zo’n stelling te verdedigen? Bovenstaand Vlaams onderzoek had met hetzelfde gemak voor de Franse, de Duitse, de Deense of de Oostenrijkse zusterpartijen van de PvdA gehouden kunnen worden, met hetzelfde type uitkomsten. De metafoor van het bange Nederland verraadt zelf een nationaal naar binnen

gekeerde blik van mensen die debatten en ver- togen belangrijker vinden dan de maatschappelijke problemen in de alledaagse werkelijkheid. Een gevalletje van grachtengordelblindheid.

Het geeft nogal te denken wanneer een partij als de sp.a. in zo sterke mate wordt gepijnigd en verdeeld door het immigratie- en integratievraagstuk. Want die sp.a. heeft lang in de frontlinie moeten staan tegenover de vervaarlijk extreem-rechtse populistische beweging van het Vlaams Blok/Vlaams Belang, daar waar de PvdA de ‘schone’ populist Fortuyn tegenover zich vond. De partij van Filip Dewinter heeft, anders dan Fortuyn, Verdonk en zelfs Wilders, wel connecties met de zwartste bladzijden uit de Europese geschiedenis via ontstaansgeschiedenis, achterban en standpunten.

Zoveel is zeker: wanneer voor de sp.a wordt gesproken over ‘de multiculturele samenleving als partij-interne zenuw’, geldt dat voor haar noorderbuur niet minder.

WEG MET DE NEPTOLERANTIE

Het is op basis van het beeld van die partij-interne zenuw dat ik het nieuwe partijstatement over immigratie en integratie, de concept-resolutie *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* van het partijbestuur, wil beoordelen. De hamvraag is: vormt deze resolutie de pijnloze zenuwbehandeling die elke patiënt zich wenst of gaat de resolutie, al dan niet per ongeluk, juist bovenop die open zenuw staan?

De resolutie van Ploumen en de haren is, wat je er verder ook van kunt zeggen, een dappere poging om de verdeeldheid in de PvdA te lijf te gaan. Dat doet men door in ferme, weinig verhullende taal een aantal klappen ineens te maken. Er wordt een harde aanpassingskoers geformuleerd. Men kiest voor een vermetele vlucht naar voren uit de impasse van het integratievraagstuk, de impasse zowel in de samenleving als in de eigen partij. Het is mooi geweest. Het moet over zijn met de onverschilligheid, met de neptolerantie en de verdeeldheid. Weg met het met de rug naar elkaar toe

staan. Weg met segregatie in parallelgemeenschappen en witte vermindering. Allochtonen moeten nu maar eens met open vizier kiezen voor Nederland. En autochtonen moeten afkicken van hun nostalgie naar het Land van Ooit, niet wegvlugten voor het Nieuwe Nederland, maar zich daarmee engageren. Gevraagd: een onvoorwaardelijk tweerichtingsverkeer. Mensen worden letterlijk opgeroepen, geprest, geforceerd om de verdeeldheid uit het verleden achter zich te laten en een gedeelde toekomst te omarmen.

Het is verrassend dat de PvdA met een verhaal komt dat de multiculturele politieke correctheid wel drie slagen voorbij is

Hoewel het niet met zoveel woorden wordt gezegd, zit er in de tekst een grondtoon van een radicale keuze voor het concept van 'medelanderschap'. Iedereen moet Nieuwe Nederlander worden, allochtoon én autochtoon, zodat we die lelijke begrippen eindelijk eens achter ons kunnen laten. De resolutie: 'De overheid kan een brug bouwen over een rivier, maar niet tussen u en uw buurman. Dat moet u zelf doen. Het Nederland dat de Partij van de Arbeid voor ogen staat is een land waar deze bruggen geslagen zijn. Waar iedereen zegt: "Dit is ons land. En wij zijn van dit land."'

Akkoord. Het is allemaal weinig subtiel, weinig charmant en nogal bot-Hollands geformuleerd in de resolutie (zo is er een merkwaardig onderscheid tussen 'onvolwaardige' en volwaardige burgers en een vulgair herhalen van de term 'ons Nederland'), maar als stootrichting vind ik dit moedig gekozen. Ik herken in de tekst, ondanks alles, een nieuw ideaal van sociale cohesie en een moedig verzet tegen de fragmenterende krachten van multiculturele immigratie en individualisering die juist het

sociaal-democratisch samenlevingsmodel kunnen bedreigen en ondermijnen.

Een samenleving die meer wil zijn dan een procedurele rechtsstaat, die ook een solidaire verzorgingssamenleving wil zijn, heeft iets van een gemeenschappelijke, overlappende identiteit en op elkaar betrokken loyaliteit nodig (gedeeld arbeidsethos, gedeelde afkeer van geweld en criminaliteit, gedeelde afkeer van discriminatie et cetera). Dat is een politiek-antropologische wet en wie die negeert zet de toekomst van onze verzorgingsstaat en democratie op het spel. Niet het leugenachtige 'apartheidsconcept' van het multiculturalisme, maar een mobiliserend vooruitgangsidee van het nieuwe Nederland moet hierbij de weg wijzen. Het is verrassend dat deze notie nu zo op PvdA-papier is terechtgekomen.

Het is alsof er met het vertrek van integratieminister Vogelaar een prop uit de keel van de PvdA is geschoten. Opeens komt Lilianne Ploumen met haar PvdA-bestuur met een integratienota die men gerust een dijkdoorbraak mag noemen. De op dit vlak spreekwoordelijk verdeelde PvdA komt, schijnbaar uit het niets, met een zelfverzekerd, tamelijk ondubbelzinnig integratieverhaal. Daarin wordt geen woord Spaans gesproken. Dat is nogal spectaculair, al was het maar omdat de causaliteit met het vertrek van Vogelaar nauwelijks aanwijsbaar is. Haar multiculturele positie was en is helemaal geen geïsoleerde positie binnen de PvdA, misschien zelfs wel de meerderheidsopvatting binnen topkader en kader van de PvdA. Des te verrassender is het dat de PvdA nu met een verhaal komt dat de multiculturele politieke correctheid wel drie slagen voorbij is.

EEN NUTTIG ACHTERHOEDEGEVECHT

Zoals gezegd, in essentie steun ik deze correctie van PvdA-opvattingen en -uitgangspunten. In termen van achterstallig onderhoud is het cruciaal dat de PvdA haar langdurige verlegenheid en verdeeldheid inzake het immigratie- en integratievraagstuk scherp onder ogen ziet. En

dat zij eindelijk eens reageert op de kortsluiting en vervreemding die door het langjarig PvdA-beleid inzake immigratie en integratie optraden met grote delen van haar traditionele achterban.

Cynici en critici ter rechterzijde zullen zeggen dat de PvdA dertig jaar te laat de ogen zijn open gegaan. Nu pas erkent ze en benoemt ze wat Paul Scheffer 'de schok van de migratie' heeft genoemd, een schok voor zowel nieuwkomers als gevestigden. Nu pas erkent de PvdA, opnieuw met dank aan Scheffer, dat de immigratiegeschiedenis in fasen verloopt, van vermijding via conflict tot (hopelijk) normalisering en acceptatie.

De migratieblues van met name veel autochtone Nederlanders wordt voor het eerst vlijmscherp opgeschreven in deze PB-resolutie. 'De Partij van de Arbeid erkent het maatschappelijk onbehagen en de problemen die integratie met zich meebrengt. Door migratie verandert de samenstelling van onze bevolking. Dat gaat gepaard met onbehagen. Bekende sociale patronen zijn verdwenen. De voortdurende instroom van nieuwe buurtbewoners vergt veel van bewoners en ook van de school, de huisarts en de wijkagent. Maar ook op plekken in ons land waar ogenschijnlijk niets is veranderd, ervaren mensen gevoelens van onbehagen. Hun land verandert, en ze voelen zich daar niet bij betrokken. Ze ervaren de veranderingen als opgedrongen — en dat is een akelig gevoel als het gaat over het land waar je geboren en getogen bent, en dat jij, je ouders en hun ouders daarvoor, mee hebben opgebouwd.'

98 Deze erkenning achteraf gaat gepaard met een even ruitertlijk als bescheiden *mea culpa* voor de blindheid van de (gevestigde) politiek voor de schok van de migratie: 'Eerlijk is eerlijk, de gevoelens van verlies en onbehagen werden niet erkend door de overheid en de politiek. Pas toen mensen die gevoelens uitschreeuwden werd er geluisterd — pas toen Pim Fortuyn ze verwoordde — kwam het conflict waar mensen elke dag mee te maken hadden, nadrukkelijk op de politieke agenda.'

Hoe belangrijk en treffend ook, deze erkenning heeft ook iets triests. De PB-resolutie is

in deze passages een tragisch document, een afscheidsbrief aan het verloren electoraat. Want voor PvdA-begrippen mogen dit ruige, *unverfroren* teksten over migratiepijn zijn — vreemde eenden in een decennialang vertoog van politiek correct weggijken, schuldbewust multiculturalisme en anti-racisme —, het is de vraag of deze woorden wel zullen worden opgemerkt in een land waar zich — onder meer als reactie op het verzaken van de PvdA bij het begeleiden van massamigratie — een populistische opstand heeft afgespeeld, als gevolg waarvan in het pu-

De resolutie is een koerscorrectie vanuit het luchtledige. Wat ontbreekt is maatschappelijke reuring en degelijk voorwerk

blieke debat alle registers reeds werden opengetrokken, zowel qua toon als qua inhoud. Lukt het de PvdA met deze late erkenning en bekering om gehoord te worden en gehoor te vinden bij haar weggelopen electoraat? Zal dit nuttige achterhoedegevecht van de PvdA (anderen zullen het zien als een opportunistische invoeging van de PvdA in de post-Fortuyn consensus of zelfs als 'flirten met Wilders'), nog worden herkend en gewaardeerd? Om een belangrijk voorbeeld te noemen: zal de PvdA erin slagen om, via deze terechte onderkenning van eigen falen en mistasten, alsnog beslissende bruggen te slaan in een stad als Rotterdam, een stad die juist zo dramatisch gespleten is geraakt tussen autochtoon en allochtoon, Leefbaar en PvdA?

TOO MUCH, TOO LATE

Wat dit aangaat betreur ik de tekst en de context van de resolutie toch enigszins. We hebben hier in principe te maken met een cruciale heroriëntatie van de PvdA op wat zij zelf 'de nieuwe sociale kwestie' noemt. Zo'n heroriëntatie vraagt om

een heel groot gebaar, in termen van politieke en maatschappelijke impact. En ik vrees dat een interne partijtekst alleen, en dan ook nog een tekst die tamelijk ongerefleeteerd werd opgeschreven, onvoldoende politieke verleidingskunst en maatschappelijk activerend vermogen met zich mee zal brengen. Dan wreekt zich dat de Ploumen-resolutie niet de uitkomst, laat staan de beslechting, is van een langdurig, diepgaand en breed gevoerd hernieuwd partijdebat over immigratie en integratie, maar eerder een ietwat geforceerde koerscorrectie vanuit het luchtledige. Er ontbreekt maatschappelijke reuring en er ontbreekt degelijk voorwerk.

Wat mist zijn politiek-maatschappelijke initiatieven die deze resolutie stutten en begeleiden. Waarom geen brede dialoog gestart met migrantengroepen en organisaties van verbitterde autochtonen? Waarom geen appèl gedaan op de vakbeweging, kerken, bedrijven en sportclubs om mee te tekenen voor het concept van een gedeelde toekomst? Waar zijn de nieuwe allianties tussen allochtonen en autochtonen voor een nieuw Nederland, waar is de nieuwe reuring in Rotterdam ten positieve — *you name it*?

Want het wilde groep van Wilders vanuit de oppositie te Venlo of het kreupele trotse geluid van Verdonk vanuit haar virtuele partij is een ding, een nieuwe beleidsbenadering van een partij als de PvdA — tot aan haar nek in de alledaagse bestuursverantwoordelijkheid in kabinet en steden; een lastig samengestelde partij met migranten en niet-migrant; een partij die lid is van een grote Europese sociaal-democratische partijenfamilie — zou van een heel andere orde moeten zijn. Bij zo'n partij mogen nieuwe denkbeelden, opvattingen, teksten en inzichten niet vrijblijvend zijn. Daar moet zo'n koerscorrectie uiterst serieus worden genomen en politiek-maatschappelijke betekenis krijgen door uitwerking tot op het niveau van praktisch handelen voor talrijke beleidsmakers, lokale bestuurders en politici.

Wat, ten tweede, ontbreekt is degelijk voorwerk, een grote studie waarin de verhouding tussen sociaal-democratie, de immigratiesam-

enleving en de islam tot op het allerfundamenteelste niveau wordt verkend en onderzocht. Er is in de PvdA ongelooflijk veel gesproken en gedacht over deze thematiek. Daarover bestaat geen twijfel. Zo nu en dan mondde dat uit in enkele (destijds) baanbrekende rapporten, zoals *Wisselwerking* (deel I en II) van Ed. van Thijn c.s. en het rapport-Patijn.³ Ook de Wiardi Beckman Stichting is een permanente arena geweest voor discussie op dit terrein. Voor en helemaal na de Fortuyn-periode stond s&D barstensvol stukken, we hadden het Jaarboek *Transnationaal Nederland*, het Europese wbs-boek *The challenge of diversity*, plus wbs-studies over immigratie en asiel en over de rechtsstaat.⁴ Veel van de belangrijkste opinieleiders op integratiegebied kwamen nota bene voort uit kringen van de wbs: van Ayaan Hirsi Ali tot Paul Scheffer, van Arie van der Zwan tot Femke Halsema. Toch is het ook de wbs, mede door interne verdeeldheid, nooit gelukt om het ultieme sociaal-democratische integratierapport te maken, bij wijze

Nieuwe denkbeelden van de PvdA moeten politiek-maatschappelijke betekenis krijgen door uitwerking tot op het niveau van praktisch handelen van bestuurders

van middellangetermijn-achtergrondstudie. Een teken aan de wand. Nu is dat rapport er in fragmenten gekomen: in de vorm van Paul Kalma's magnum opus *Links, rechts en de vooruitgang*⁵, in mijn eigen binnenkort te verschijnen boek *De wereldburger bestaat niet*⁶ en via de kraamkamer van Monika Sie, de strategische wbs-werkconferenties van politici en experts die mede ten grondslag lagen aan de PB-resolutie.

Toch wreekt zich dit gebrek aan diepere reflectie. Natuurlijk, er is in de resolutie productief geleund op het grote integratiedebat

binnen en buiten de PvdA, en op het denkwerk van mensen als Paul Scheffer ('de schok van de migratie') en Kees Schuyt (hoe in een rechtsstaat om te gaan met culturele conflicten). Maar er zit in de tekst ook wel iets van de doorgeslagen bekeerling. De tekst is bovenproportioneel vanuit de autochtone migratieblues geschreven. Nogmaals, dat is op zichzelf een zeer terechte correctie op de catastrofale afwezigheid daarvan in de PvdA-boodschap van de afgelopen decennia, maar nu is het een kwestie van *too*

De PvdA toont zich veel te weinig schuld bewust over het grote falen van Beleidsmakend Nederland ('ons Nederland')

much, too late. Migratie en migranten worden in deze resolutie van de weeromstuit steeds als een gegeneraliseerd probleem neergezet en het snikkend gelijk van Karin Adelmund — heel veel migranten doen het ook heel goed — wordt nu nogal onderbelicht, terwijl juist deze pioniersgroep een verzameling vaandel dragers van het nieuwe Nederland zou moeten zijn, die de emancipatie binnen de eigen migrantengemeenschap een beslissende wending kan geven.

Zo ook krijgen culturele kwesties als 'handen schudden' en boerka's een enorme nadruk. Opnieuw: het is helemaal terecht dat de PvdA-verlegenheid op dit terrein nu wordt goedge maakt en dat er voor de PvdA-achterban en lokale bestuurders een soort van beoordelings- en handelingskader wordt aangereikt hoe om te gaan met culturele conflicten in de Nederlandse rechtsstaat. Maar het is niet verdedigbaar dat een ex-marxistische 'onderbouwpartij' de sociaal-economische klassencomponent van het integratievraagstuk zo stiefmoederlijk behandelt in dit strategische beleidsdocument.

Werk, onderwijs, opvoeding: die komen in de resolutie pas helemaal achteraan aan bod. Dat

is niet logisch, temeer omdat hier een tweede *mea culpa* node gemist wordt: de grote bestuurlijke overheidspartij PvdA toont zich veel te weinig schuld bewust over het grote falen van Beleidsmakend Nederland ('ons Nederland'): de aanpak van werkloosheid, schooluitval, criminaliteit, jeugdzorg, inburgering, noem het maar op, het kan en moet allemaal veel beter. 'Onderwijs en werk zijn de werkelijke emancipatiemachines', heet het in de resolutie, maar juist op dat elementaire vlak hebben de beleidsmakers van Nederland veel boter op hun hoofd. Er is in de sociale zekerheid en de publieke sector, in het onderwijs en bij de opvoeding stelselmatig niet 'gehandhaafd' (zoals dat in het jargon zo vies heet). Nu pas roept men stoer om 'grenzen stellen', maar de integratieproblemen van vandaag zijn voor een niet gering deel terug te voeren op een praktijk van 'zachte heelmeesters, stinkende wonden' in het verleden. Daarop ontbreekt zelfreflectie en in de resolutie ontbreken nieuwe inzichten en echte doorbraken, onder gelijktijdige handhaving van te grote ambities en pretenties: 'De PvdA bestrijdt sociale segregatie.'

RECHTSSTAAT EN ISLAM

Laatste punt: de nadruk in de resolutie op de spanning tussen de Nederlands-westerse rechtsstaat en de islam. Het hele zogenaamde islamdebat is eigenlijk uiterst pijnlijk voor wie zich bewust is van de Nederlandse geschiedenis. Nederland werd als zelfstandige natiestaat geboren uit vrijheid van godsdienst en gewetensvrijheid (denk aan Calvijn, Willem van Oranje en de Unie van Utrecht). Het is even surrealistisch als zorgwekkend dat het nodig blijkt om eeuwen later over de islam precies dat type debat te voeren dat we in Nederland van oudsher juist niet graag voeren over elkaars geloofsbeleving en religieuze praktijken.

Voor een deel draait het hier om een vergeten en verwaarloosde traditie (daarom is de hernieuwde aandacht voor de vaderlandse geschiedenis van groot belang en is het debunten daarvan als 'neonationalisme' oppervlak-

kig). Maar dit debat heeft helaas ook met de islam zelf te maken. De politieke islam met zijn radicalisering, fundamentalisme en terrorisme noopt tot grote waakzaamheid en strijdbaarheid in de liberale democratische rechtsstaten, maar ook de hedendaagse meerderheidsopvattingen en praktijken van de islam, in orthodoxie en orthopraxis, onderhouden, op zijn zachtst gezegd, een dubbelzinnige relatie met het beginsel van individuele gewetensvrijheid (het recht op geloofsafval) en de vrijheid van godsdienst (de verhouding tot niet- en andersgelovigen). Van daar de reprise van dit fundamentele debat over

rechtsstaat en religie — ook in de PvdA-resolutie, met goede teksten tegen groepsdwang en over het recht op religiekritiek en minder goede teksten over de islamisering van het openbaar onderwijs.

Mijn conclusie: de PvdA-resolutie is voor de helft een geslaagde zenuwbehandeling, maar voor de andere helft een tang die de open zenuw net raakt. *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* zal niet het eindverhaal van de Nederlandse sociaal-democratie over immigratie en integratie zijn.

Noten

- 1 Patrick Vander Weyden, Koen Abts en Sophie Colpaert, 'De sp.a-leden doorgelicht. Wie zijn ze en wat denken ze over maatschappij en partij?', in: *Sampol, Samenleving en Politiek. Tijdschrift voor een democratisch socialisme*, nr. 10, december 2008, p. 13-23.
- 2 Ido de Haan, Jan Willem Duyvendak en Ewald Engelen, *Het bange Nederland. Pleidooi voor een open samenleving*. Amsterdam: Bert Bakker, 2008.
- 3 Commissie-Van Thijn, *Wisselwerking. Een visie op intercultureelheid*. Amsterdam: PvdA, 1997 (deel I) en 2000 (deel II). Commissie-Patijn, *Integratie en immigratie: aan het werk!* Amsterdam: PvdA, 2004.
- 4 Frans Becker e.a. (red.), *Transnationaal Nederland. Drieëntwintigste jaarboek voor het democratisch socialisme*. Amsterdam: WBS, 2002. René Cuperus e.a. (red.), *The challenge of diversity. European social democracy facing migration, integration and multiculturalism*. Innsbruck/Wenen/München/Bozen/Amsterdam: Studien Verlag/Friedrich Ebert Stiftung/Renner Institut/Wiardi Beckman Stichting, 2003.
- 5 Paul Kalma, *Links, rechts en de vooruitgang*. Amsterdam: Metse-Schilt/WBS, 2004.
- 6 Begin februari verschijnt René Cuperus, *De wereldburger bestaat niet bij Bert Bakker*, Amsterdam. Daarin een groot hoofdstuk over het 'misverstand van de multiculturele samenleving' vanuit sociaal-democratisch perspectief.

Verdeeld verleden, gedeelde koers? (19)

Een eigen idioom

JOB COHEN

Laat ik voorstellen dat ik hier en daar heb bijgedragen aan de totstandkoming van *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst*. Dat betekent niet dat ik in alle opzichten tevreden ben met de concept-resolutie. Het is niet dat er zoveel dingen in staan waar ik het mee oneens ben. De nadruk die ligt op de rechtsstaat bevalt me. Dat is tenslotte het huis waarin wij leven — het huis dat veel vrijheid biedt aan ieder van ons, terwijl het tegelijkertijd ook duidelijk maakt wat ongepast is.

Die rechtsstaat is geen modegril. Hij is in eeuwen geboetseerd: onze voorvaders zijn ermee begonnen en stukje bij beetje is hij geworden tot wat hij nu is. Onveranderlijk is hij niet. Artikel 1 van de Grondwet, bijvoorbeeld, is pas een paar decennia oud. Ook de gelijkstelling van vrouwen en mannen kwam pas enkele decennia geleden tot volle wasdom. Mijn moeder werd in 1956 handelingsbekwaam; voordien konden getrouwde vrouwen niet zelfstandig rechtshandelingen verrichten. En homoseksualiteit kende ik in mijn jeugd niet, laat staan dat de emancipatiestrijd van homo's toen al begonnen was. Kortom, onze rechtsstaat evolueert. In de kern staat hij voor de vrijheid, gelijkheid en broederschap die onze westerse wereld zo aangenaam maken om in te leven. Tegelijkertijd is het goed om ons te realiseren, denkend aan die evolutie, dat datgene dat wij nu onze 'kernwaarden' noemen, niet noodzakelijkerwijze al verschrikkelijk lang tot die kern behoort.

Over de auteur Job Cohen is burgemeester van Amsterdam en voorzitter van het curatorium van de Wiardi Beckman Stichting.

Die rechtsstaat kent ook grenzen, grenzen die gehandhaafd moeten worden. Daar zijn wij Nederlanders de afgelopen decennia niet sterk in geweest. De individualisering die een essentieel kenmerk is geweest van de veranderingen van de afgelopen jaren, heeft dat als het ware sluipend met zich meegebracht. Wij zijn sterk op eigen belang gericht: als iets verboden is, vind ik niet onmiddellijk dat het ook voor mij verboden is. Het gemak waarmee regels op allerlei terrein overtreden worden en het gemak waarmee dat gedoogd werd, is welhaast een kenmerk geworden van onze samenleving. Terecht wordt daar nu een halt aan toegeroepen.

Die individualisering is maar een van de grote ontwikkelingen die onze samenleving enorm hebben veranderd: globalisering, privatisering, democratisering en secularisering zijn andere. Al deze ontwikkelingen hebben ertoe bijgedragen dat wij voor elkaar een samenleving van vreemden zijn geworden. Oude verbanden — van familie, van dorps- of buurtgenoten — en sociale structuren zijn in hoog tempo teloorgegaan, zonder dat daar veel voor in de plaats kwam. Wie de vaak als knellend ervaren banden van het geloof met vreugde heeft afgeworpen, moet daarna wel op een andere wijze en vaak op eigen kracht nieuwe vormen van zingeving ontdekken. Dat is een moeizame weg, waar velen alleen met veel vallen en opstaan toe in staat zijn.

Dat alles heeft onze samenleving minstens evenzeer veranderd als de komst van vele migranten. Migrantengroepen die mede daardoor in een land terecht kwamen waarvan de zeden en gewoonten onzeker waren. Juist die onzekerheid

maakte de integratie van migranten moeizaam, want met zoveel diversiteit en individualisme was het wel erg moeilijk uit te maken waarin precies men zou moeten integreren. En juist op die plaatsen waar veel migranten neerstreken, werden de teloorgang van oude structuren en verbanden en daarmee de lange tijd onvoldoende herkende gevoelens van onbehagen — de pijn in de samenleving, zoals Ahmed Aboutaleb dat noemt — het hevigst gevoeld. De concept-resolutie stelt dat al die gevoelens bijeenkomen

Er zit onvoldoende balans in de integratieresolutie — die is noodzakelijk voor het bieden van een aantrekkelijk perspectief aan alle leden van onze samenleving

in het integratiedebat. Dat moge waar zijn, het is intussen maar een deel van de werkelijkheid; die pijn is niet alleen — en niet eens in de eerste plaats — een gevolg van de migratie van de afgelopen decennia.

Wat wij al eeuwen een samenleving zijn van tolerantie heeft dat alles bovendien niet gemakkelijker gemaakt. Tolerantie geeft ruimte om opvattingen van anderen met een open blik tegemoet te treden, maar voor wie dat niet gewend is, geeft het onzekerheid en weinig houvast. Dat is ingewikkeld, zeker in omstandigheden waarin toch al sprake is van onzekerheid en weinig houvast. Bovendien is onder het mom van tolerantie veel onverschilligheid tentoon gespreid. Het is goed om dat te (h)erkennen, maar het is niet goed om dat te vertalen als: wij zijn te tolerant geweest. Integendeel, tolerantie is altijd een belangrijk kenmerk van onze samenleving geweest, en onze samenleving heeft daar wel bij gevaren. Tolerantie schept mogelijkheden, geeft ruimte aan creativiteit. Daar zegt de resolutie ten onrechte niets over.

In *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* wordt een sterke nadruk gelegd op het Nederlander-schap, op gedeelde waarden, op kernwaarden van onze samenleving. Dat past in het tijdsbeeld en is een reactie op de eerder gereleveerde onzekerheden. De belangstelling voor de vaderlandse geschiedenis is behoorlijk toegenomen. Canons bloeien (er is, tussen twee haakjes, een prachtige Amsterdamse), wij krijgen een Nationaal Historisch Museum, er zijn talloze historische programma's op radio en tv (gelukkig ook over Europa!). Laten wij wel oppassen dat die nadruk op dat Nederlandschap onze evenzeer traditionele ruime blik op de wereld niet verduistert. De kracht van ons land ligt in niet geringe mate in onze internationale oriëntatie. Daarom zou ik sterker willen benadrukken dat Nederlandschap maar één identiteit is, en dat mensen met gemak meer identiteiten hebben, zoals wij op tal van plaatsen zien: Indische, Molukse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders leven ons dat voor, net zoals Nederlandse Australiërs en Nederlandse Amerikanen.

Terecht besteedt de concept-resolutie aandacht aan religie, al was het maar omdat de verworven secularisatie zo botst met een nieuwe godsdienst, die ook daarom tot onbehagen leidt. Terecht staat er dat iedereen in vrijheid zijn geloof moet kunnen belijden en er ook afstand van moet kunnen doen. Ik voeg daaraan toe, maar het ligt erg voor de hand: binnen de grenzen van onze rechtsstaat. Wie op grond van zijn geloof in strijd met de wet wil handelen, mag dat niet, net zo min als indertijd de Baader-Meinhoffgroep op basis van haar ideologie dat mocht. De resolutie voegt daar onmiddellijk aan toe dat die vrijheid om te geloven nooit gaat boven de vrijheid om te zeggen wat je wilt. Dat kan dan wel in de resolutie staan, maar is in strijd met de systematiek van onze Grondwet die een hiërarchie tussen grondrechten ontkent — bij strijdigheid tussen grondrechten moet men zich tot de rechter wenden. Ook dat is onderdeel van onze rechtsstaat. Dat betekent dus dat de vrijheid om te zeggen wat je wilt ook begrensd wordt: niet voor niets is de afgelo-

pen weken ophef ontstaan over onverteerbare ‘ Hamas-slogans’. En mede door de beslissing van het Amsterdamse Hof over de vervolging van Geert Wilders zal het debat over de grenzen van die vrijheid nog verder gevoerd worden.

Ik zou zo nog meer commentaar kunnen geven op de onderwerpen die behandeld worden. Maar uiteindelijk ligt daar niet mijn grootste ontvredenheid. Die ligt bij het perspectief dat geschetst wordt — of liever: bij het feit dat een ander perspectief niet of nauwelijks geschetst wordt. Dat is het perspectief dat Barack Obama in zijn inaugurale rede op 20 januari jongstleden wel schetste: ‘Want wij weten dat ons veelkleurige erfgoed een kracht inhoudt, geen zwakte. Wij zijn een natie van christenen en moslims, joden en hindoes — en ongelovigen. Wij zijn gevormd door elke taal en cultuur uit alle hoeken van deze aarde; en omdat we van de bittere smaak van de burgeroorlog en segregatie hebben geproefd, en sterker en meer verenigd uit dat donkere hoofdstuk naar voren zijn gekomen, kunnen we niet anders dan geloven dat de oude haat ooit zal verdwijnen; dat de lijnen die de stammen scheiden spoedig zullen vervagen; dat, naarmate de wereld kleiner wordt, onze gezamenlijke menselijkheid naar boven zal komen; en dat Amerika zijn rol moet vervullen in het verwelkomen van een nieuw tijdperk van vrede.’

Obama biedt hoop, biedt uitzicht, spreekt over de kracht van de veelkleurigheid. Dat perspectief komt in de resolutie onvoldoende tot uitdrukking. Die legt zo ontzettend veel nadruk op wat niet deugt, op hoe mensen zich moeten gedragen, houdt een haast bestraffend vingertje op over hoe het toe hoort te gaan in Ons Nederland, terwijl haast voorbijgegaan wordt aan de veelkleurigheid en diversiteit van de huidige Nederlandse samenleving en aan hetgeen zich intussen aan opmerkelijke successen onder onze ogen heeft voltrokken: kinderen en klein-

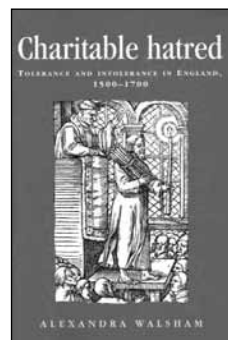
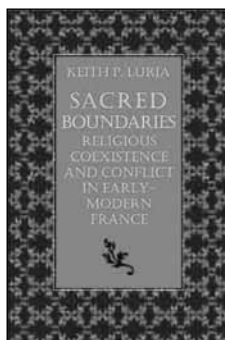
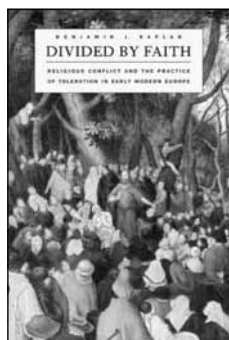
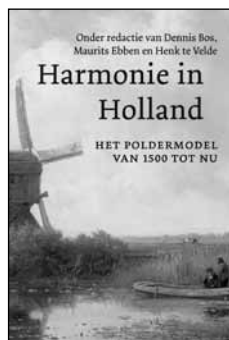
kinderen van migranten, soms afstammend van analfabeten, die hogere opleidingen gevolgd hebben, werkzaam zijn als advocaat, als arts, in de financiële wereld, in de politiek, als wethouder, volksvertegenwoordiger, als burgemeester van de tweede stad van ons land, en, minstens even belangrijk, als onmisbare medewerkers in de zorg, dienstverlening en andere vormen van bedrijvigheid. En laten we wel zijn: dat is in een razend tempo gegaan. Een perspectief voor al deze mensen is essentieel — in de zin dat zij op gelijke wijze als andere Nederlanders er in Nederland toe doen, erbij horen en meedoen.

Integratie kost tijd. Dat weten we al eeuwen. Kijk naar de geschiedenis van de joden in Nederland, die verrassende parallellen vertoont met de integratiethematiek van vandaag, zij het dat die integratie aanzienlijk minder snel is verlopen dan de opnemings van migranten in de samenleving in onze tijd. Laten wij daarom oppassen voor het ongeduld dat uit de resolutie spreekt. Dat kan gemakkelijk tot teleurstelling leiden.

Er zit dus onvoldoende balans in de resolutie. En die balans is noodzakelijk voor het bieden van een aantrekkelijk perspectief aan alle leden van onze samenleving. Van rechts zal die balans niet komen. Rechts heeft vooral oog voor hard, keihard aanpakken, voor uitsluiting in plaats van insluiting, voor het verschil tussen wij en zij in plaats van voor gezamenlijkheid. Rechts ziet vooral wat er misgaat bij migranten, zonder veel aandacht te besteden aan de soms moeizame opname van migranten in het arbeidsproces. Nee, die balans zullen wij aan moeten brengen. Wij zullen ons eigen idioom aan het debat moeten toevoegen.

Laat ik er, tot slot, voor alle zekerheid nog eens op hameren dat het om evenwicht, om een balans gaat: we moeten perspectief bieden én grenzen stellen. Die grenzen zitten wel in de resolutie, het perspectief nog onvoldoende.

Nationale identiteit en religieus conflict in historisch perspectief

Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu

Dennis Bos, Maurits Ebben en Henk te Velde (red.), Bert Bakker, Amsterdam 2007

Divided by faith. Religious conflict and the practice of toleration

Benjamin Kaplan, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA/Londen 2007

Sacred boundaries. Religious coexistence and conflict in early-modern France

Keith Luria, The Catholic University of America Press, Washington, D.C. 2005

Charitable hatred. Tolerance and intolerance in England, 1500-1700

Alexandra Walsham, Manchester University Press, Manchester/New York 2006

FRANS KERSTHOLT

In 1986 werd in het Nationaal Kiezersonderzoek voor het eerst gevraagd wat de voorkeur had van de respondenten: multiculturalisme of assimilatie van immigranten.¹ De voorkeur

Over de auteur Frans Kerstholt is socioloog, verbonden aan de Universiteit van Tilburg

Noten Zie pagina 111

voor assimilatie bleek dominant. De moeite die veel Nederlanders hebben met andere culturen kent onder meer een religieuze dimensie. Uit onderzoek blijkt dat Marokkanen, Turken en anderen die moslims zijn of als zodanig worden beschouwd, aanzienlijk meer weerstand ontmoeten dan bijvoorbeeld mensen van Antilliaanse of Surinaamse komaf.² Ook in de politiek

heeft het multiculturalisme afgedaan, de nadruk is verschoven naar integratie en aanpassing.

In het publieke debat over deze kwesties is een flinke rol weggelegd voor wetenschappers en publicisten die een aloud Westers superioriteitsgevoel uitdragen. Zij zien culturen die de Verlichting niet doormaakten in essentie als achterlijk, onbeschaafd en intolerant. Met name moslims zouden op dat gebied nog heel wat in te halen hebben. Anderen tonen zich brave nationalistes, die ons willen voorgaan in een zoektocht naar 'de Nederlandse identiteit'.

In dit essay ga ik aan de hand van vier historische onderzoeken na of dit soort claims houdbaar zijn. Hoe valide zijn de prenties op het punt van de Nederlandse identiteit, het veelbesproken 'poldermodel' in het bijzonder? En hoeveel steun is er te vinden voor de stelling dat zonder de invloed van de Verlichting vreedzaam samenleven tussen verschillende religieuze groepen onmogelijk is? De hamvraag is, uiteraard, welke politieke lessen we kunnen trekken uit het werk van de historici.

Polderidentiteit?

Wie in Nederland van 'de polder' rept kan het landschap bedoelen, maar evengoed het befaamde overlegmodel waarin mensen met uiteenlopende belangen samenwerken. In *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* doen Dennis Bos, Maurits Ebben en Henk te Velde verslag van een onderzoek van de Leidse vakgroep Vaderlandse Geschiedenis naar de aanwezigheid van kenmerken van het poldermodel in de periode van 1500 tot heden. De werkdefinitie van het poldermodel die zij hanteerden luidt als volgt: 'Vreedzaam overleg gericht op consensus, waarbij alle partijen min of meer op voet van gelijkheid betrokken zijn en niet eenzijdig een conclusie afdwingen.' Doordat veel van de auteurs die in het boek aan het woord komen het poldermodel beschouwen als onlosmakelijk verbonden met de Nederlandse identiteit, is de bundel ook te lezen als een historische speurtocht naar die identiteit.

Dat zoeken heeft een opmerkelijke uitkomst: van een unieke poldertraditie en bijbehorende cultuur blijkt geen sprake.

In zijn bijdrage aan het boek laat Arjan Nobel zien dat de eerste dijken en polders inderdaad tot stand kwamen langs lijnen die op grond van het poldermodel verwacht mochten worden. De eenheid ging echter al snel ten onder aan keihard uitgevochten belangentegenstellingen, onder andere tussen 'oude' polderaars die hun

Voor een herkenbare Nederlandse identiteit gebaseerd op het poldermodel bestaat weinig tot geen empirisch bewijs

voorrechten verdedigden en 'nieuwkomers'. Verkiezingen voor posities als dijkgraaf of heemraad werden steevast gewonnen door de rijkere ingelanden. Het poldermodel kwam onder druk te staan. Uniek was de Nederlandse werkwijze overigens niet: in België verliep de strijd tegen het water op eenzelfde manier.

Ten tijde van de Republiek — het tijdvak dat centraal staat in een artikel van Henk de Heijer — werden veel bestuurlijke beslissingen bij unanimiteit genomen door afgevaardigden die aan een systeem van last en ruggespraak gebonden waren, ogenschijnlijk volgens de kenmerken van het poldermodel. Stonden er echter grote belangen op het spel, dan was de gang van zaken heel andere. Zo bestonden er forse handelspolitieke tegenstellingen tussen Amsterdam, dat vrijhandel prefereerde, en Zeeland, dat protectie voorstond. Uiteindelijk moest Zeeland zwichten voor het dreigement van Amsterdam dat het zijn geldelijke bijdragen aan belangrijke activiteiten van de Republiek zou herzien. Ook in de polder heerste het recht van de sterkste.

In het vroegmoderne Nederland bestond op stedelijk niveau een gedecentraliseerd bestuursstelsel, gekenmerkt door de vertegenwoor-

diging van vele instanties, personen en dus belangen, constateert Judith Pollmann in haar bijdrage aan de bundel. De achtergrond van dit systeem moet volgens haar worden gezocht in angst voor verdeeldheid en twist. Het streven naar het overwinnen daarvan wordt fraai tot uitdrukking gebracht in het motto van de Staten-Generaal: ‘concordia res parvae crescunt’. Dat wil zeggen ‘door eendracht komt het kleine tot bloei’ oftewel, vrij vertaald, ‘eendacht maakt macht’. Deze ‘civic culture’ was niet uniek voor de Republiek, zij was ‘een variant op een, vooral, stedelijke politieke theorie die overal in Europa diep geworteld was’.

Het poldermodel heeft zich in Nederland dus eigenlijk alleen in de eerste fase van bedijkingen en inpolderingen in zijn pure vorm gemanifesteerd. In latere perioden werd de uitkomst van besluitvormingsprocessen toch vooral bepaald door machtsverschillen. Voor een herkenbare Nederlandse identiteit gebaseerd op het poldermodel bestaat weinig tot geen empirisch bewijs. In de relevante buitenlanden verliepen processen op min of meer dezelfde wijze en ook de bijbehorende ideologieën waren vergelijkbaar. Dat geldt voor de vroegmoderne stedelijke bestuurscultuur, maar bijvoorbeeld ook voor het naoorlogse denken over de verzorgingsstaat, die in essentie een variant is op het sociaal-democratische klassencompromis. Eigenlijk is de enige historische constante die specifiek voor Nederland valt waar te nemen onze langdurige en vaak fanatieke religieuze verdeeldheid.

Zoeken naar een modus vivendi

De dominante leer over tolerantie is dat zij met de Verlichting in de wereld is gekomen. Dit impliceert dat in de voorafgaande ‘onverlichte’ tijden godsdiensten onmogelijk in vrede naast elkaar konden bestaan — vandaar dan ook al die godsdienstoorlogen, vervolgingen van gelovigen en ander onheil dat zich sinds de Reformatie heeft gemanifesteerd. Dat dit beeld historisch niet klopt is de krachtige boodschap van drie verschillende studies: *Divided by Faith*.

Religious conflict and the practice of toleration van Benjamin Kaplan, *Charitable hatred. Tolerance and intolerance in England, 1500-1700* van Alexandra Walsham en *Sacred boundaries. Religious coexistence and conflict in early-modern France* van Keith Luria. Zij allen laten zien dat er veel meer voorbeelden zijn van soms langdurige vormen van wederzijds dulden en zelfs van samenwerking dan men op grond van de indertijd heersende onverzoenlijke theologisch-ideologische tegenstellingen zou verwachten.

Aanzienlijk waren die tegenstellingen zeker. Al sinds Augustinus gold de stelregel dat ketterers, indien zij niet tot inkeer gebracht konden worden, geëlimineerd moesten worden. Dat zou in hun eigen belang zijn en bovendien zou daarmee Gods wraak worden afgewend. Over deze leerstelling waren alle christelijke godsdiensten het in de vroegmoderne tijd eens. Gevoegd bij de eveneens breed gedeelde opvatting dat menselijke gemeenschappen niet alleen burgerlijke maar ook sacrale eenheden waren, die niet door ketterse invloeden bezoedeld mochten worden, vormde dat een goede voedingsbodem voor vervolgingen en godsdienstoorlogen.

In de vroegmoderne tijd kon niets zich aan de tentakels van de godsdienst onttrekken

Kaplans boek, *Divided by faith*, handelt over heel Europa, met de Nederlandse Republiek als een interessant referentiepunt. Hij begint met een uiteenzetting over de belangrijkste obstakels voor vrede tussen de verschillende godsdiensten die na de Reformatie met elkaar van doen hadden. Tot die obstakels behoren onder meer de zogenoemde confessionalisering van de verschillende godsdiensten en de versmelting van politieke en religieuze identiteiten. Confessionalisering was het proces waarin kerken eigen, herkenbare doctrines ontwikkelden en met name in hun gezagsstructuur meer op

elkaar gingen lijken. De belangrijkste gemeenschappelijke doctrine was de plicht tot uitroeiing van ketterij. De versmelting van politieke en religieuze identiteit maakt daarbij duidelijk dat in de vroegmoderne tijd in principe niets aan de tentakels van de godsdienst onttrokken was. Het principe 'cuius regio, eius religio' ('wiens gebied, diens gebed'; vrede van Augsburg, 1555) is hiervan een uitwerking.³

Kaplan stelt zich de vraag waarom het religieuze geweld ondanks dit alles relatief beperkt is gebleven. Hij onderscheidt drie oorzaken: de wederzijdse afhankelijkheid die de leden van een gemeenschap ervaren, de macht van de wet en geïnstitutionaliseerde verplichtingen (caritas, goed nabuurschap). Aangezien mensen nogal wat remmingen ervoeren ten opzichte van religieus geweld, sloeg de vlam niet zomaar in de pan. Er was een aanleiding voor nodig, die bijvoorbeeld gevonden kon worden in aanstootgevend gedrag bij processies, bij ceremonies ter gelegenheid van feestdagen en bij begrafenissen.

Schuilkerken waren aan officiële regels gebonden — sommige werden de facto erkend

Op allerlei manieren kon religieus geweld vermeden worden. Onder de rechtsregel 'cuius regio, eius religio' raakte in Europa het verschijnsel *Auslauf* wijdverbreid: aanhangers van een in de eigen regio verboden godsdienst vervulden hun religieuze plichten in een nabijgelegen stad of gebied waar hun godsdienst wel was toegestaan. Net als veel andere methoden van conflicthantering in religieuze aangelegenheden was de *Auslauf* een gecompliceerde aangelegenheid. Van zeker vier groepen was de instemming vereist: de dissenters, de autoriteiten, de gelovigen van de officiële kerk en de 'gastvrijheid' verlenende burenen.

Een ander instituut dat religieuze conflicten hielp voorkomen — niet alleen in de Republiek, maar her en der in Europa — was de schuilkerk. Iedereen was bekend met het fenomeen, ook plaatselijke overheden. Interessant is dat schuilkerken aan officiële regels gebonden waren. Van buitenaf mocht niet zichtbaar zijn dat zo'n kerk er was en samenscholingen die op de aanwezigheid ervan konden wijzen waren ook verboden. Soms werden schuilkerken de facto erkend, bijvoorbeeld wanneer de orthodoxe overheid belastingen voor het gebruik ervan oplegde. Het ontstaan van schuilkerken werd overigens mede mogelijk gemaakt door een andere Europese brede nieuwigheid: de opkomst van een familiale privésfeer. Binnen de grenzen daarvan kon elke familie met haar gasten naar zaligheid streven zoals zij dat wenste.

In gebieden waar de verhoudingen moeilijker lagen kon de praktijk van de uiterlijke conformiteit soelaas bieden: andersgelovigen woonden dan op sommige hoogtijdagen diensten van de heersende kerk bij. Een onderzoek naar de geestelijke oprechtheid van deze mensen werd doorgaans wijselijk achterwege gelaten. Ook hier was dus sprake van een aanzienlijke mate van stilzwijgende wederzijdse welwillendheid.

Heel bijzondere situaties deden zich voor daar waar op grond van drastisch veranderde machtsverhoudingen en/of verdragen situaties van religieus pluralisme ontstonden. Het verdrag van Osnabrück (1648), bijvoorbeeld, beperkte de rechtsregel 'cuius regio, eius religio' door oude religieuze rechten van minderheidsgodsdiensten te erkennen. Daardoor zagen de leden van verschillende godsdiensten zich ertoe gedwongen tot overeenstemming te komen over het gebruik van kerken, scholen en begraafplaatsen. Bovendien moest men het eens worden over het vermijden van aanstootgevend gedrag bij processies, begrafenissen en kerkelijke feesten. Dit lukte vaak wonderwel. Daarbij werden bestuurs- en beroepsorganen in het leven geroepen, die vaak paritair waren samengesteld (wederzijds vetorecht). Het fraaiste

voorbeeld is het zogenoemde simultaneum: het streng gereguleerde gezamenlijke gebruik van een kerkgebouw. Over en weer duldde men dus kettters in de eigen kerk!

Gemengde huwelijken kwamen voor, ze werden zelfs door de betrokken kerken erkend. Daarbij dienden zich voor de hand liggende problemen aan, zoals de eventuele noodzakelijkheid van een bekering en de vraag welke religieuze opvoeding de kinderen moesten krijgen. Interessant is dat er opvallend vaak voor werd gekozen om niet alle kinderen dezelfde religieuze opvoeding te geven. De toegepaste ‘formules’ laten zien dat men het belangrijk vond dat gemengde huwelijken niet tot verandering van de demografische getalsverhoudingen zouden leiden.

Deze voorbeelden van stilzwijgende en expliciete samenwerking — *modi vivendi* die zonder de actieve steun van overheden geen lang leven beschoren zou zijn geweest⁴ — mogen ons niet blind maken voor de overheersende historische trend. Tegen het einde van de achttiende eeuw was er sprake van toenemende segregatie. Het percentage gemengde huwelijken slonk. Aanhangers van verschillende godsdiensten gingen zich ook in cultureel opzicht duidelijker van elkaar onderscheiden, bijvoorbeeld in hun kleding en leesgewoonten. Ook tekende zich een tegenstelling af tussen aan de ene kant de katholieken en aan de andere kant de verzamelde protestantse kerken. Aan de Republiek is deze trend bepaald niet voorbijgegaan.

Cruciaal: de rol van de staat

Het werk van Kaplan sluit goed aan bij de inzichten van Alexandra Walsham en Keith Luria die de situatie in, respectievelijk, Engeland en Frankrijk behandelen. De doorslaggevende rol van de staat komt daarbij sterk naar voren. In *Charitable hatred* stelt Walsham dat in de periode die zij onder de loep nam, van 1500 tot 1700, de hele Engelse samenleving doortrokken was van het geloof in de denkbeelden van Augustinus over het elimineren van kettters. Dit gold niet in

de laatste plaats voor de vorstenhuizen en burgerlijke regeringen die er aan de macht waren. Walsham spreekt van een endemische vijandigheid, die altijd op de loer lag.

Tegen het einde van de achttiende eeuw groeide de segregatie. Het percentage gemengde huwelijken slonk

In haar boek laat zij zien dat de Engelse samenleving een cyclische dialectiek kende van tolerantie (dulden, gedogen) en vervolging. Uitingen of maatregelen van tolerantie leidden als vanzelf tot verzet daartegen of tot een toename van vijandigheid op andere terreinen — het leek wel of sprake was van een zeker wetmatig behoud van vijandigheid. Nog in 1780 braken de ‘Gordon riots’ uit: gericht tegen een wet die het lot verzachtte van personen die anglicaanse godsdienstige verplichtingen niet nakwamen. Walsham gebruikt haar indrukwekkende beheersing van de onderzoeksliteratuur om de lezer te overstelpen met nog veel meer goed gedocumenteerde cases, die zich in termen van haar dialectische verklaringsmodel laten interpreteren.

Net als Kaplan komt zij evenwel tot de slotsom dat religieus geweld een fenomeen van betrekkelijk geringe omvang was in de zestiende en zeventiende eeuw. Zij geeft daarvoor dezelfde verklaringen als Kaplan, met als extra factor de betrekkelijke zwakte van de Engelse staatsbureaucratie. De Engelse overheid lijkt steeds opnieuw een belangrijke aanjager van vervolgingen te zijn geweest. Voor de tenuitvoerlegging van besluiten was zij echter afhankelijk van onbetaalde functionarissen, die lang niet altijd de opdrachten van het centrale gezag uitvoerden. In dat opzicht was er een duidelijk verschil tussen enerzijds de Engelse overheid en anderzijds allerlei Midden-Europese vorstenhuizen en het Heilige Roomse Rijk.

Keiht Luria onderzoekt in *Sacred boundaries* welke vormen de grenzen tussen religieuze groepen aannamen in het vroegmoderne Frankrijk. Hij onderscheidt drie ideaaltypen: integratie, evenwicht door onderhandelingen (betrekkelijke vrede, vaak ook samenwerking) en volledige dominantie door één godsdienstige groepering (discriminatie, eventueel vervolging). Als voorbeeld kan dienen het gebruik van begraafplaatsen in religieus plurale steden. Van integratie was sprake als de doden van alle gezindten door elkaar werden begraven. Het kon ook zo zijn dat de verschillende gezindten het er via onderhandelingen over eens waren geworden dat elk een deel van de begraafplaats kreeg toebedeeld. Weer een andere situatie deed zich voor als de dominante godsdienst de begraafplaats bij de belangrijkste kerk van de stad tot zijn beschikking kreeg, terwijl de andere gezindten naar alternatieve locaties buiten de stad moesten zoeken.

Een onpartijdige overheid is een basisvoorwaarde voor vreedzame relaties tussen verschillende godsdiensten, stelt Luria. In Frankrijk werden de bepalingen van het Edict van Nantes, op 13 april 1598 uitgevaardigd door koning Hendrik IV (Henri le Bon) om een einde te maken aan hevige godsdiensttwisten, aanvankelijk uitstekend nageleefd. Dat succes had alles te maken met het voortreffelijke en onpartijdige

110 *Een onpartijdige overheid is een basisvoorwaarde voor vreedzame relaties tussen verschillende godsdiensten*

functioneren van de koninklijke commissarissen die met de uitvoering en de afdwinging ervan belast waren. In het edict was onder meer bepaald dat ook de hugenoten recht hadden op uitoefening van hun geloof. In de loop van de zeventiende eeuw gingen de katholieke konin-

gen van Frankrijk zich echter steeds partijdiger opstellen. Helder beschrijft Luria de historische trend in de richting van de derde grensvorm uit zijn rijtje, die van de dominantie door één geloof. In 1685 werd het Edict van Nantes herroepen. De hugenoten verloren hun rechten en werden het land uit gejaagd.

Lessen voor het heden

Met het onderzoek van Kaplan, Luria en Walsham in de hand kan men zonder moeite de tegenwoordig zo populaire stelling weerleggen dat de historische ervaring van de Verlichting beslissend is voor het vermijden van achterlijkheid en intolerantie. Al vroeg na het begin van de Reformatie ontwikkelden zich overal in Europa vormen van vreedzaam samenleven door mensen van verschillende gezindten. In de onderlinge omgang was iemands religieuze identiteit overigens lang niet altijd van groot belang, zo benadrukt met name Luria. De beroepsgroep waartoe hij of zij behoorde, de relaties met burens of familiebanden konden best zwaarder wegen.

Het zou wijs zijn om bij het nadenken over de verhoudingen en contacten tussen de verschillende bevolkingsgroepen in Nederland vandaag de dag aansluiting te zoeken bij de condities voor vreedzaam samenleven die uit deze historische studies naar voren komen: wederzijdse afhankelijkheid en pluralisme, de macht van de wet en geïnstitutionaliseerde verplichtingen. Wat uit alle drie de studies helder spreekt is dat, boven alles, het functioneren van overheden de sleutelfactor is bij het indammen of juist aanjagen van religieuze conflicten en zelfs geweld.

Sommigen zullen tegenwerpen dat de vroegmoderne Europese geschiedenis geen lessen kan bieden voor de actuele omgang met de islam in een land als het onze, omdat de culturele verschillen waar het nu om gaat veel groter zijn dan die uit het verleden. Dat argument snijdt geen hout. De wederzijdse haat en hardnekkige vooroordelen tussen vroegmo-

derne christenen van verschillende gezindten mogen niet worden onderschat: die sneden veel dieper dan wij nu kunnen navoelen. Daar komt bij dat wij historisch-cultureel gesproken veel meer met de islam gemeen hebben dan vaak wordt aangenomen. De Reformatie leidde in Europa tot eerherstel voor het Oude Testament, waarmee zich een voedingsbodem vormde voor allerlei vooroordelen die vandaag de dag juist vaak met de islam in verband worden gebracht (homohaat is een voorbeeld).

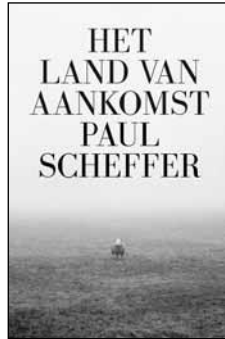
Zoals gezegd, als er uit de hier besproken studies één conclusie getrokken kan worden, dan is het wel dat onpartijdig optreden van de overheid een fundamentele voorwaarde is voor harmonieus samenleven van mensen met verschillende religieuze of culturele oriëntaties en tradities. Juist aan zulk optreden ontbreekt het bij ons momenteel. Uit studies van de rechts-socioloog Groenendijk⁵ blijkt dat ons vreemdelingenbeleid tot voor kort voor een belangrijk deel bestond uit het opzoeken van de grenzen van de mensenrechten. De ijver waarmee opgewonden politici na elke hun onwelgevallige rechterlijke uitspraak aandringen op het wijzigen van de wet, geeft eveneens te denken. Dat velen ertoe geneigd zijn de resultaten van wetenschappelijk onderzoek alleen te accepteren als die in hun kraam van pas komen is op zijn minst verontrustend te noemen. Een voorbeeld is het rapport van de parlementaire onderzoekscommissie-Blok.⁶ Dat wortelde in onderzoek dat volgens de regels der kunst was uitgevoerd,

maar dat weerhield menig politicus er niet van het direct na verschijnen weg te honen. Politici, bestuurders en uitvoerende ambtenaren zouden er goed aan doen het besef te internaliseren dat partijdigheid van de overheid kwalijke effecten kan sorteren, op korte dan wel langere termijn.

Noten

- 1 Zie Kees Aarts e.a. (red.), *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*, Utrecht: Het Spectrum, 2007.
- 2 Zie bijvoorbeeld Theo J.A. Roelandt, *Verscheidenheid en ongelijkheid. Een studie naar etnische stratificatie en onderklassevorming in de Nederlandse samenleving* (proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam). Amsterdam: Thesis Publishers, 1994.
- 3 'Cuius regio, eius religio' is een rechtsregel waarnaar volgens de Godsdienstvrede van Augsburg (1555) in de diverse staten van het Duitse Rijk moest worden gehandeld. Het was aan de landsvorst om te beslissen of de katholieke dan wel de lutherse godsdienst in zijn gebied de heersende zou zijn. Zijn onderdanen bezaten enkel het recht om, als zij dat wensten, het land te verlaten en zich elders te vestigen — zij werden ongemoeid gelaten, maar verloren wel hun onroerend goed.
- 4 De medewerking van overheden varieerde wel per regio. Frankrijk was hekkensluiter.
- 5 Zie onder meer Groenendijks bijdrage aan J.W. Duyvendak e.a. (red.), *Macht en verantwoordelijkheid. Essays voor Kees Schuyt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- 6 Commissie-Blok, *Bruggen bouwen*. Den Haag, januari 2004.

Burgerzin leert men al doende

Ruimte voor de islam? Stedelijk beleid, voorzieningen, organisaties

Marcel Maussen, Het Spinhuis, Apeldoorn/Antwerpen, 2006

Het land van aankomst

Paul Scheffer, De Bezige Bij, Amsterdam, 2007

Steunberen van de samenleving

Kees Schuyt, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006

Identificatie met Nederland

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2007

RENÉ FOQUÉ

- 112 Het in 2007 verschenen magnum opus van Paul Scheffer *Het land van aankomst* is zonder twijfel een opmerkelijk boek.¹ Alleen al de vele besprekingen en debatten die eraan werden gewijd en de vele lezingen die de auteur over zijn boek

Over de auteur René Foqué is hoogleraar in de rechtsfilosofie en de rechtstheorie aan de Katholieke Universiteit Leuven en aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Noten Zie pagina 121

in Nederland en Vlaanderen heeft gehouden bewijzen dat. Het is zeker niet alleen omwille van deze externe tekenen bijzonder. Ook de inhoud is rijk en geschakeerd en nodigt uit tot eigen reflecties.

Het is geen geringe verdienste van Paul Scheffer dat zijn boek inderdaad 'te denken' geeft. Het zag er even anders uit zeven jaar geleden toen hij zich in een niet mis te verstane provocerende stijl op het multiculturele drama wierp. Wellicht is het grootste verschil met

2000 dat *Het land van aankomst* een uitdrukkelijker evenwicht tussen betrokkenheid en distantie weet te bereiken. Of, zoals de Vlaamse journalist Yves De Smet het formuleerde: 'Het verfrissende van dit boek is dat het boven het slagveld van de gelijkhebberij staat.' Dat slagveld is het slagveld geworden van de straatvechters, die langzamerhand de media monopoliseren en duchtig bijdragen aan een populistisch jojo-spel, waarin nu eens angst, dan weer nationale spierballen de boventoon voeren. Nederland is niet gebaat bij een dergelijk slagveld en nog minder bij de *collateral damage* die de populistische straatvechterij dreigt te veroorzaken in de bovenwereld van de nationale politiek. Geert Mak heeft er terecht op gewezen dat een dergelijke handel in angst de samenleving verder fragmenteert en bedreigt.²

Natuurlijk is een zwijgcultuur, die de concrete spanningen van het dagelijkse leven in een multiculturele samenleving ontkent, een even grote producent van angst die bovendien geen weg weet te vinden naar de publieke ruimte en naar de politieke agenda van het beleid. Daarin geef ik Scheffer gelijk als hij precies die zwijgcultuur in 2000 wilde doorbreken met de retorische hamer en boor van zijn NRC-essay. Ik ben het wellicht nog meer met hem eens als hij nu de tijd gekomen acht voor meer reflectie en voor een wat meer analytische benadering die tegelijkertijd wat meer afstand weet te nemen van de dolle menigte.

Welke thema's komen dan analytisch en reflexief in beeld? Reeds in het eerste hoofdstuk van zijn boek maakt Scheffer duidelijk wat het hoofdthema ervan is: de geschiedenis van de immigratie is de geschiedenis van een vervreemding en van de gevolgen daarvan. Immigranten hebben het indringende gevoel van ontworteling, van het existentiële verlies van hun *primordial attachments* die de context vormen voor het verwerven van een eigen persoonlijke identiteit. Zij komen niet alleen terecht in een voor hen vreemde wereld met andere geplogenheden en verwachtingen, maar bovendien in een wereld en een samenleving die ook zélf haar eigen

specifieke culturele inbedding is kwijtgeraakt en steeds meer is geëvolueerd naar een *abstracte* samenleving, waarin zich ook voor de autochtone burger een proces voltrekt van zinverlies en van een verkrumelende geborgenheid in een eertijds cultureel sterk belichaamde sociale context. De publieke ruimte is er verschaald en biedt geen forum meer voor waardeoriëntaties met een sterke zeggingskracht die uitnodigen tot reflectie en debat over de inhoud van het algemeen belang.

Nederland is niet gebaat bij de 'collateral damage' die populistische straatvechterij dreigt te veroorzaken in de bovenwereld van de nationale politiek

De vervreemding, waarover Scheffers boek gaat, is dus vervreemding bij zowel de allochtone als de autochtone burger. De socioloog Anton Zijderveld heeft reeds in 1970 deze vervreemding in zijn studie over *De abstracte samenleving* treffend getypeerd als volgt: 'De moderne mens "leeft" niet zijn samenleving, maar kijkt er dikwijls tegenaan als tegen een vreemd verschijnsel.' En Zijderveld concludeert in termen die buitengewoon sterk preluderen op een van de belangrijkste grondperspectieven in Scheffers *Het land van aankomst*: 'Vervreemding wordt ondraaglijk en sociaal disfunctioneel wanneer er van thuiskomst geen sprake meer is, wanneer het leven van alledag zelf abstract en vreemd wordt en zijn zin en werkelijkheid verliest; wanneer legenden en mythen de plaats van werkelijkheid en ervaring gaan innemen.'³ In een dergelijke context wordt ook de autochtone burger geconfronteerd met het vreemde in zichzelf.⁴ De angst voor het vreemde in de ander cumuleert dan op dramatische wijze met de angst voor het vreemde in onszelf. Dat creëert

existentiële en politieke vertwijfeling en een moeilijk te kanaliseren angst voor elkaar. Angst nodigt uit tot gemakkelijke manipulatie en tast de publieke ruimte aan omdat het mensen blind maakt voor de waarden van het samenleven.

De spanning tussen aankomst en thuiskomst is tegelijk ook de voortdurend aanwezige achtergrond voor een heel aantal spanningen waarin niet alleen de migranten, maar ook Nederland als migratieland zich bevinden. Scheffer beschrijft en analyseert deze spanningen op een wijze die het debat uit zijn typisch Nederlands isolement poogt te bevrijden. Hij betreft nadrukkelijk ook het Europese en het internationale perspectief in zijn beschouwingen, door sterk aan te knopen bij de buitenlandse literatuur. Dat geeft aan dit boek niet alleen de charme van een zekere openheid, maar levert ook boeiend vergelijkend materiaal op. Dat hangt samen met een ander perspectief dat mede het opmerkelijke karakter van *Het land van aankomst* bepaalt: het expliciet op elkaar laten inwerken van twee vragen die zich dialectisch tot elkaar dienen te verhouden. De eerste vraag is hoe de multiculturele samenleving er uitziet vanuit het standpunt van de migrant; en de tweede vraag is dan die naar de consequenties van de migratie en de multiculturele samenleving op het land van aankomst. Aan welke veranderingsprocessen is onze samenleving toe en hoe kunnen wij ons daartoe verhouden? En ten slotte: hoe concreet beleid te ontwikkelen dat compatibel blijft met de algemene beginselen van een rechtsstatelijke democratie?

114

Democratie: systeem van 'tegenbindingen'

Het is een boeiende en belangrijke denkoefening om Scheffers boek te lezen in het licht van de een jaar eerder verschenen essaybundel van Kees Schuyt *Steunberen van de samenleving*.⁵ Het betreft hier een van de schaarse boeken in het Nederlandse taalgebied waarin de problemen van sociale cohesie systematisch worden doordacht in samenhang met de beginselen en evenwichten van een democratische rechtsstaat.

Het belang van deze verzameling essays voor de Nederlandse theoriebeoefening zowel als voor het beleid dat ermee samenhangt is groot. Vooral in het essay dat zijn naam heeft gegeven aan de bundel wordt de voor een democratische rechtsstaat zo prachtige metafoor als *steunberen van de samenleving* nader verkend. Belangrijk uitgangspunt daarbij is de gedachte dat voor een democratie pluralisme een centrale waarde is. Dat uitgangspunt staat in een sterke continuïteit met de Europese traditie van constitutiona-

Volgens Schuyt zijn de krachten die de maatschappij bijeenhouden andere dan de krachten die ervoor zorgen dat de samenleving niet uiteenvalt

lisme, zoals die werd ingezet door de achttiende-eeuwse staatsrechtgeleerde Montesquieu. Pluralisme en gematigdheid vormen in zijn *De l'esprit des lois* de twee componenten van wat hij de natuur van de gematigde staatsvorm noemt.⁶

De volgende gedachten staan hier centraal. In de eerste plaats kan een democratie nooit worden opgevat als de overwinning van (aanspraken op) het universele op (verabsoluteringen van) het particuliere, maar wél integendeel als een geheel van geïnstitutionaliseerde waarborgen en instrumenten om een diversiteit van opvattingen op vreedzame wijze te laten coëxisteren. Het wegnemen van onderlinge angst is hier van doorslaggevende betekenis. In een democratie dient ieder burger het recht te hebben zichzelf te ontwikkelen als een volwaardige drager van rechten en verantwoordelijkheden (als een rechtssubject) en als een actief participant aan de vormgeving van de publieke zaak (burgerschap). Dat alles vormt het perspectief voor de gedachte dat een democratische rechtsstaat voornamelijk gericht dient te zijn op

datgene wat de Duitse filosoof Jürgen Habermas heeft genoemd ‘solidariteit onder vreemden’. Of in de woorden van de Franse politiek-socioloog Alain Touraine: ‘Democratische cultuur is het middel bij uitstek om de wereld steeds opnieuw samen te stellen en de persoonlijkheid van ieder steeds opnieuw te vormen, door het aanmoedigen van ontmoetingen en vervolgens van integratie tussen verschillende culturen.’ De kern van elke democratie is daarin gelegen dat zij eenieder kan toelaten ‘om een zo groot mogelijk geheel van uiteenlopende menselijke ervaringen te beleven’.⁷

In het essay van Kees Schuyt krijgt deze zorg een actualiserende invulling. ‘De krachten die de maatschappij bijeenhouden’, zo stelt Schuyt, ‘zijn andersoortig van aard dan de krachten die ervoor zorgen dat de samenleving niet uiteenvalt.’ Er ligt in het huidige debat volgens de auteur te veel en te eenzijdige nadruk op de eerste, op gemeenschappelijke waarden die de identiteit van een samenleving zouden bepalen. Maar het zijn niet zozeer deze gemeenschappelijke waarden die de samenleving beschermen tegen een fatale fragmentering en uiteindelijk tegen haar uiteenvallen. Integendeel, vaak is het omgekeerde het geval. Een te grote drang tot het ontwikkelen van gemeenschappelijke waarden dreigt de samenleving juist over te leveren aan een vorm van interne destructie. Te veel sociale binding en te sterke sociale cohesie, aldus Schuyt, dreigen de samenleving te verstikken in de dictatuur van de orthodoxie van de *shared values*. Daartegenover staan wat hij noemt de *nevertheless values*, die de kern vormen van ‘een sociale binding die tegenover elkaar staande partijen, ook als zij geen inhoudelijke waarden delen, niettemin symbolisch bij elkaar brengt en aan elkaar koppelt’.

Schuyt introduceert hier ook de term ‘tegenbinding’ die hij contrasteert met meer bekende sociale bindingen die zijn gebaseerd op een ongeproblematiseerde consensus omtrent gedeelde normen en waarden. In een democratie dienen vormen van tegenbinding maximaal te worden ontwikkeld. Een democratie is daarom

ook niet los te koppelen van rechtsstatelijkheid, omdat — in de woorden van Schuyt — daarin ‘het recht bestaat uit de symbolische ruimte die tegenover elkaar staande partijen aan elkaar blijft klinken’.

Een dergelijke opvatting van rechtsstatelijkheid acht ik buitengewoon belangrijk. Zij hoort bij een opvatting van democratie, waarin pluralisme en multiculturaliteit maximaal gestimuleerd dienen te worden. Waarom aan het recht een symbolische betekenis toekennen in dit verband? Wat betekent symbolisch hier?

Vaak wordt onder de kwalificatie ‘symbolisch’ — niet zelden gebruikt in de uitdrukking ‘louter symbolisch’ — verstaan dat een maatregel of een norm weinig concrete aanwijzingen geeft voor het handelen, en bovendien dat de betreffende maatregel of norm niet alleen weinig concrete maatschappelijke impact heeft, maar meestal ook niet gedekt wordt door een effectieve afdwingbaarheid. Dat is niet de betekenis die hier aan de term symbolisch toekomt. In het Grieks betekent *to simbolaion* in eerste instantie het op vaste en door ieder-

Een te grote drang tot het ontwikkelen van gemeenschappelijke waarden dreigt de samenleving te verstikken in een dictatuur van de ‘shared values’

een (h)erkende herkenningstekens berustende verkeer tussen mensen (bijvoorbeeld in het kader van politieke omgangsvormen, maar ook van het handelsverkeer). *Symbolon* betekent ook datgene wat mensen aan elkaar bindt, of met elkaar verbindt, en wat hen in staat stelt om een gemeenschap met anderen te vormen. Het heeft ook de connotatie van vertrouwen, zowel in de zin van moreel vertrouwen (zoals in het Engelse *trust*), als in de zin van functioneel vertrouwen (zoals in het Engelse *confidence*). Op basis van

deze dubbele betekenis van vertrouwen wijst de etymologische achtergrond van de term ook op de activiteit van het overleg of de dialoog. En ten slotte refereert de term ook naar het proces van wederzijdse erkenning tussen mensen die vanuit hun uiteenlopende achtergronden vreemd staan ten opzichte van elkaar of om de een of andere reden van elkaar vervreemd zijn geraakt. Enkel binnen een gemeenschappelijke symbolische orde worden erkenning en respect — van zichzelf en van de ander — mogelijk.

Wat betekent tolerantie in concreto binnen de context van een abstracte samenleving die aan zinverlies lijdt?

Het recht als symbolische orde kan pas in concreto werkzaam zijn in wat Schuyt geïnstitutionaliseerde praktijken noemt als steunberen van de samenleving. En hij preciseert: 'Zij relativeren wij-zij-tegenstellingen door de twistende partijen aan elkaar te binden in een symbolische ruimte.' Het gaat er telkens om *nevertheless values*. Zij zijn er nodig om het bouwwerk van de multiculturele samenleving met al haar interne diversiteit toch bij elkaar te houden. Zouden zij er niet zijn, dan zou het pas goed misgaan en zou het bouwwerk van de samenleving in elkaar storten. De vier praktijken die Schuyt noemt in dit verband zijn de volgende:

- 116 > de Atheense ontdekking van de democratie en de daarmee verbonden beperking en kanalisering van de wraak binnen de wettelijke grenzen van proportionele en redelijke straffen;
- > de ontdekking van de academische vrijheid die een vrije denksfeer kan garanderen die niet a priori samenvalt met deze van de kerk of de staat;
- > de ontwikkeling van religieuze tolerantie die een einde stelt aan de gruwelijke godsdienstoorlogen;

> ten slotte de introductie van geweldloze acties als instrument om een einde te kunnen stellen aan uitbuiting en apartheid.

Al deze uitvindingen vormen de steunberen van de samenleving omdat zij ertoe hebben geleid dat de democratie zich op vreedzame wijze kon ontwikkelen als een systeem van tegenbindingen, aldus Schuyt. Hij laat zien hoe belangrijk het is voor de levensvatbaarheid en de stabiliteit van een dergelijke democratie dat de genoemde steunberen ook hun vertaling kunnen vinden in constitutionele termen — dat betekent: in termen van grondrechten en algemene rechtsbeginselen.

Tolerantie en identiteit ter discussie

Men zou zonder enige overdrijving kunnen zeggen dat de onzekerheid over de betekenis en de draagwijdte van tolerantie (een belangrijk thema zowel bij Schuyt als bij Scheffer) de Nederlandse samenleving in een moeilijk te genezen kramp heeft gebracht.

Na de opkomst van en de moord op Pim Fortuyn, gevolgd door de moord op Theo van Gogh, lijkt het wel alsof de Nederlandse samenleving zijn identiteit en zijn zelfvertrouwen is kwijtgeraakt. Dat heeft inderdaad alles te maken met het diffuus geworden karakter van de zo voor vanzelsprekend gehouden tolerantie, een van de centrale kenmerken die de Nederlandse samenleving al enkele eeuwen haast vanzelsprekend aan zichzelf toerekent. Maar wat betekent tolerantie in concreto binnen de context van een abstracte samenleving die aan zinverlies lijdt en die het kompas op een pluraliteit van waardeoriëntaties in belangrijke mate is kwijtgeraakt? In de hedendaagse Nederlandse context is tolerantie niet zelden verworpen tot onverschilligheid niet alleen ten aanzien van de waardeoriëntaties van anderen, maar ook ten aanzien van die van onszelf.

In zijn beroemde *Brief over tolerantie* uit 1685, geschreven in ballingschap in Amsterdam (!), verdedigt Locke een standpunt dat nog steeds bij velen de overhand heeft als het om tolerantie

en gedogen gaat.⁸ De opvattingen van de ander worden niet getolereerd omdat zij gelijkwaardig zouden zijn aan de eigen opvattingen, maar omdat het bestrijden ervan tot het grotere onheil van (godsdienst)oorlog en geweld zou leiden. Het tolereren van andersdenkenden is voor hem een realistische *second best* oplossing, die verre te verkiezen valt boven de uitzichtloze gewelddadigheid van godsdienstoorlogen. Dat vraagt om terughoudendheid, ja zelfs om neutraliteit van de staat, die zijn macht niet mag inzetten om het ware geloof te implementeren. Het is eerder de taak van de staat om pluralisme te beschermen.

Een van de centrale vragen in het debat, die na het lezen van zowel Schuyt als Scheffer in alle scherpte overblijft, is of een Lockeans geïnspireerde conceptie en de daarmee verbonden liberale these omtrent de neutraliteit van de staat niet leidt tot een te formalistische structuur van multiculturalisme, waarin al te zeer een abstractie wordt gemaakt van de culturele factor, van de concrete inbedding in publiek beleefde geplogenheden en symbolen die inherent zijn aan elke levens- en wereldbeschouwing, en die in elk van hen deel uitmaken van een verfijnd netwerk van verwijzingen naar en representaties van de eigen identiteit. Het belang daarvan wordt geheel en al aan het zicht onttrokken wanneer tolerantie omslaat in een cultuur van onverschilligheid. En onverschilligheid wordt dan al snel de voedingsbodem voor intolerantie.

Vraagt een werkelijke tolerantie niet om een meer *dikke* opvatting, die het tolereren van de ander niet loskoppelt van diens culturele inbedding? 'Vrijheid kan alleen standhouden van binnenuit het leven, zij ondermijnt zichzelf als men denkt ze van buitenaf te kunnen construeren.'⁹ In een *dunne* voor rationeel verklaarde Lockeaanse versie daarentegen bestaat de multiculturele samenleving uit een veelheid van culturele *black boxes* die tegen elkaar aan botsen en gevangen blijven in de binaire structuur van aanvaarding of verwerping, inburgering of uitwijzing. Het gaat dan steeds om variaties op een afschuwelijk dilemma: samenleven zonder inleven, aankomst zonder thuiskomst.

Het doorbreken van het *black box*-denken vraagt om een nieuwe denkwijze over identiteit en dialoog. Bij de bespreking van Schuyts essay over steunberen van de samenleving ging het om het vermijden van een overdosis aan gedeelde normen en waarden die als een relatief afgesloten discours aangeleerd en toegepast zouden moeten worden. Zonder tegenbindingen dreigt de samenleving ten prooi te vallen aan de dictatuur van het eigen gelijk. In een democratie gaat het om het in stand houden van een geest van pluralisme en gematigdheid.

Een aldus opgevatte democratie zal zich niet kunnen voltrekken wanneer onder inburgering wordt verstaan het aanleren en internaliseren van een nationale canon. Een dergelijke aanpak zou zijn gericht op een proces van 'identificatie met Nederland', zoals de titel luidt van het in 2007 gepubliceerde rapport van de WRR. Daarin wordt een genuanceerd beeld geschetst van wat onder identificatie behoort te worden verstaan.

Het conceptuele kader van het WRR-rapport is niet verfijnd genoeg om er de complexiteit van de bestudeerde fenomenen mee te kunnen duiden

Het rapport stelt terecht dat men zich daarbij niet hoort te richten op een statisch beeld van een nationale Nederlandse identiteit, maar veeleer procesmatig zal moeten denken en handelen. Het gaat dan om drie van elkaar te onderscheiden processen van identificatie.

Een eerste proces betreft vormen van *functionele identificatie*, bijvoorbeeld op de Nederlandse arbeidsmarkt of in de gedeelde zorg voor vaak lokale samenwerkingsverbanden binnen de *civil society*. Een tweede proces van identificatie betreft vormen van *normatieve identificatie*. Het gaat hier om het zich eigen maken van en loya-

liteit ontwikkelen ten opzichte van de normatieve kaders van de democratische rechtsstaat. Een derde proces wordt aangeduid als *emotionele identificatie*. Het gaat dan bijvoorbeeld om trots op het Nederlandschap en om de wijze waarop dat institutioneel wordt verankerd.

Het WRR-rapport heeft de grote verdienste de problematiek van de inburgering als processen van identificatie te analyseren, en niet als het aanvaarden van een vaste en statisch gecanoniseerde identiteit. Nochtans ligt precies hierin ook een fundamentele paradox besloten die het rapport niet meer kan oplossen. Daar ligt een van de zwakke kanten ervan. Enerzijds laten de auteurs geen twijfel bestaan over het normatieve perspectief van hun rapport, dat op het eind ervan in de conclusies nog eens helder wordt verwoord. Zij stellen er dat het onderscheid tussen allochtoon en autochtoon een contraproductief onderscheid is en zij concluderen: ‘Door een grote nadruk te leggen op wie “wij” zijn is het verschil met wie “zij” zijn groter geworden. Het verhaal over “de” Nederlandse identiteit bevestigt en versterkt een ongewenst en te simplistisch onderscheid tussen gevestigden en buitenstaanders, tussen autochtonen en allochtonen. Allochtonen worden als een groep gezien en gedefinieerd in termen van wat ze niet zijn: niet van hier.’¹

118 Anderzijds kan worden vastgesteld dat deze heldere en belangrijke stelling niet goed genoeg wordt onderbouwd. De in het rapport gehanteerde onderzoeksmethode en het conceptuele kader zijn niet verfijnd genoeg om er de complexiteit van de bestudeerde fenomenen mee te kunnen duiden, laat staan sturen. Dat geldt in het bijzonder voor het begrip identificatie. Het lijkt wel alsof die term de auteurs toch nog al te zeer en enigszins kritiekloos op sleeptouw heeft genomen, ongeschikt als hij is om het multipele karakter van de besproken veranderingsprocessen mee te karakteriseren. Daardoor ontstaat toch weer een — zeker ongewilde — neiging tot het hanteren van een duale structuur van wij-zij (die het rapport nu juist wilde vermijden), alsof zij zich hebben te identificeren met een wij dat zichzelf niet analytisch en niet concreet

genoeg ter discussie stelt, terwijl het — juist door de aanwezigheid van *hen* — aan vernieuwing en verandering toe is. De woordkeus van de formuleringen dreigt de goede bedoelingen van het rapport uiteindelijk te gaan overwoeren. Het procesmatige dreigt dan vervolgens aan één kant te worden gelokaliseerd: de kant van de aangekommenen. Dat laatste geldt in het bijzonder daar waar processen van emotionele identificatie methodologisch én normatief op

De postmoderne mens — of gemeenschap — laat zich niet vastpinnen op één onveranderlijke identiteit

hetzelfde niveau worden besproken als deze van functionele en normatieve identificatie. Dat komt wellicht in de eerste plaats door een zeker conceptueel deficit: de begrippen functioneel, normatief en emotioneel worden conceptueel niet scherp genoeg van elkaar onderscheiden. Bovendien lijkt er, in de tweede plaats, ook sprake te zijn van een empirisch deficit: er wordt geen of te weinig plaats ingeruimd voor de diversiteit van uiteenlopende ervaringswerelden en hun onderlinge verwevenheid. Zij hebben een actieve rol te spelen in de veranderingen die ook het land van aankomst hoe dan ook zal ondergaan door de implosie van pluralisme en multiculturaliteit die zich thans op zijn grondgebied voltrekt.

De toegenomen mobiliteit en de diversiteit en toegankelijkheid van communicatiemogelijkheden verminderen de honkvastheid van de postmoderne mens in aanzienlijke mate en verhogen het nomadische karakter van zijn bestaanswijze vaak op indringende wijze. De mondialisering van de handel en van het grote bedrijfsleven zijn wat dat betreft slechts exemplarisch voor een veel breder en dieper proces van de-territorialisering en de-contextualise-

ring, niet alleen van de allochtoon maar ook van de autochtoon. De socioloog Zygmunt Bauman spreekt van een *liquid modernity*, gekenmerkt door in elkaar overvloeiende en mobiele verhoudingen die steeds meer de plaats gaan innemen van vaste structuren en stabiele, homogene leefwerelden.¹¹ Tolerantie die verwordt tot onverschilligheid dreigt dan een kwalijk nevenproduct te worden van deze *liquid modernity*. Daar staat nog een ander proces tegenover, dat van een geheel andere orde is dan dat van de identificatie: de postmoderne mens is steeds meer iemand die zich niet laat vastpinnen in één onveranderlijke identiteit. Zijn identiteit is nooit voltooid, maar wordt voortdurend gevormd door een veelheid van ervaringen en geschiedenissen waarin zijn leven zich voltrekt, en die hij met steeds wisselende anderen beleeft.¹²

Wat geldt voor de individuele mens geldt in dezelfde mate voor gemeenschappen. In een dergelijke opvatting van narratieve identiteit is geen plaats voor het ontwikkelen van een canon die door het land van aankomst als een kant-en-klare ingeblikte identiteit zou kunnen worden voorgehouden aan de nieuw aangekomenen. Een dergelijke gesloten visie op identiteit sluit de nieuwkomers uit als actoren in een gezamenlijk levensverhaal dat autochtoon en allochtoon met elkaar hebben te delen en vervolgens aan zichzelf kunnen toerekenen als hún (van wij én van zij) levensverhaal.

Opdat een dergelijke narratieve identiteit zich in alle verscheidenheid van actoren zou kunnen ontwikkelen binnen het gezamenlijke bouwwerk van een democratie zijn, in de woorden van Schuyt, sterke tegenbindingen en steunberen nodig die om permanent, vooral ook lokaal, onderhoud vragen.

Lokale praktijken van beleid en burgerschap

In zijn buitengewoon boeiende én belangrijke boek *Ruimte voor de islam? Stedelijk beleid, voorzieningen en organisaties* denkt Marcel Maussen met een originele creativiteit na over de beleidsmogelijkheden die een dynamische visie op bur-

gerschap met zich kan meebrengen.¹³ Zijn studie is in vele opzichten verfijnd en vernieuwend. De dubbele problematiek die het WRR-rapport bij de lezer achterlaat, wordt door Maussen op overtuigende wijze ondervangen. Dat laat hem toe om het beschrijvende/diagnostische niveau van zijn onderzoek op wetenschapstheoretisch en methodologisch gefundeerde wijze te verbinden met prudent geformuleerde normatieve conclusies. Buitengewoon overtuigend is zijn pleidooi voor het ontwikkelen van een beleid dat zo direct mogelijk aansluiting vindt bij burgers en hun organisaties op het niveau van de lokale zorg om het gemeenschappelijk belang. Een dergelijke aanpak laat toe om burgerschap in de praktijk te leren; men probeert het de ander niet los van het dagelijks leven aan te leren om er vervolgens de aldus ingeburgerde op te kunnen aanspreken.

De wetenschapstheoretische positie die Maussen aan zijn studie ten grondslag legt is deze van een contextuele benadering van recht, ethiek, besluitvorming en beleid. Het gaat daarbij om een empirisch verankerde conceptie van de onderscheiden sferen. Recht, ethiek en politiek ontlenen hun betekenis niet aan een metafysisch universum van waarden en betekenissen, maar zijn het resultaat van een nooit afgesloten proces van betekenisverlening in concrete situaties en praktijken: 'Het is daarom niet voldoende,' aldus Maussen, 'om alleen te kijken naar de algemene principes en wettelijke regels, we moeten ook altijd kijken naar de contextuele interpretaties en oordeelsvorming in concrete situaties.' Algemene principes, normen en beleidlijnen zijn altijd weer het resultaat van een hermeneutisch proces, van een interpreteren en van een in die interpretatie positie kiezen ten aanzien van de grote normatieve kwesties die zich in onze samenleving voordoen. De eigen algemene geest van onze samenleving vormt dan de horizon voor deze keuzes en interpretaties, gevormd als hij wordt door de ervaring van onze samenleving in het omgaan met pluraliteit en gematigdheid, en met de conflicten die zich daarbij kunnen voordoen.

De positie van Maussen is niet alleen contextueel en empirisch, zij is ook een *pragmatische* positie die aansluit bij de grote politiek-filosofische traditie van het pragmatisme. Daarin staat de gedachte voorop dat burgerschap pas betekenis verkrijgt in concrete — vaak zeer lokale — samenwerkingsverbanden. De overheid dient gericht te investeren in dergelijke samenwerkingsverbanden, waarin ook allochtonen zich kunnen oefenen in burgerschap. Burgerschapscompetenties en burgerzin zijn het voorwerp van *learning from experience*: ‘To “learn from experience” is to make a backward and forward connection between what we do to things and what we enjoy or suffer from things in consequence. Under such conditions, doing becomes a trying; an experiment with the world to find out what it is like; the undergoing becomes instruction — discovery of the connection of things.’¹⁴

De centrale onderzoeksvraag die Maussen zich in zijn boek stelt kan pas in zijn volle draagwijdte worden begrepen tegen de drievoudige wetenschapstheoretische achtergrond van contextualiteit, empirie en pragmatiek. Zij luidt — eenvoudig én geraffineerd tegelijk — als volgt: op welke wijze hebben lokale overheden en islamitische organisaties in Nederland sinds 2000 hun onderlinge verhoudingen vormgegeven? Welk (typisch Nederlands?) concept van tolerantie was daarin werkzaam? En welke invulling werd gegeven aan het recht op vrijheid van godsdienst? En aan het beginsel van de scheiding van kerk en staat? Hoe zijn de antwoorden op deze vragen het voorwerp geweest van verandering van inzicht en op welke gronden? Om een antwoord te vinden op deze vragen werd door Maussen een empirisch onderzoek verricht naar de voorhanden literatuur, beleidsdocumenten, persartikelen en beleidsprojecten in vier Nederlandse steden: Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Zaanstad. Vervolgens werd gezocht naar convergenties en divergenties in het gevoerde beleid en naar verklaringen daarvoor. Hoe zijn die mogelijke verklaringen contextueel te duiden binnen zowel de nationale context als binnen die van de betrokken steden?

Maussen onderscheidt in zijn studie vier uiteenlopende theoretische modellen, die even zovele beleidsvisies impliceren, als het gaat over culturele diversiteit en de islam. Deze schematiek leidt hij af uit het door hem bestudeerde materiaal. Bovendien laat het hem toe om verschillen en ontwikkelingen te duiden in het gevoerde beleid op een wijze die ook conceptueel gelijke tred houdt met de complexiteit van de bestudeerde materie. Het eerste model noemt

Burgerschap is niet in de eerste plaats een theoretisch concept of een formele status, maar een in concrete praktijken verankerde manier van leven en samenleven

hij het *assimilerende model*. De visie die daarin wordt uitgedragen is dat immigranten in de samenleving dienen te worden geïntegreerd via een eenzijdig proces van aanpassing. Een dergelijke visie kent bijvoorbeeld een hoge graad van repressiviteit ten aanzien van het publiek beleven van afwijkende religieuze symbolen door allochtonen. Het tweede model noemt Maussen het *marginaliserende model*. Migranten worden er getolereerd op voorwaarde dat zij geen al te dominante en opzichtige plaats in de publieke ruimte gaan bezetten en dat zij geen voor de meerderheid bedreigende aanspraak maken op publieke diensten en goederen. Het derde model noemt Maussen het *pluralistische model*. In een dergelijk model worden etnische, religieuze en culturele gemeenschappen in hun specifieke eigenheid erkend en bevestigd. Dialoog en samenwerking tussen deze groepen wordt er bevorderd om zodoende vorm te geven aan politieke, sociale en economische emancipatie en aan gelijke behandeling van de onderscheiden groepen. Het is het model dat het beste past bij de traditie van verzuiling. Een vierde model ten

slotte typeert Maussen als het *dialogische model*. In een dergelijk model wordt cultuur niet langer beschouwd als een vaststaand gegeven, maar als een proces van wederzijdse beïnvloeding en verandering doordat groepen zich in wederzijdse openheid ten opzichte van elkaar opstellen en van elkaar willen leren. Het is een model waarin zowel identiteitsvorming als integratie steeds in *the making* zijn. Dat laatste vooronderstelt, aldus Maussen, de bereidheid en het vermogen om 'met ironische distantie naar zijn of haar levensbeschouwelijke ideeën te kijken' en die in het aanschijn van de ander publiek ter discussie te stellen.

Om het lange en uiterst boeiende verhaal van Maussens onderzoek (te) kort te maken, kan het best worden aangeknoopt bij enkele van zijn conclusies. In de eerste plaats is er de vaststelling dat de politieke samenstelling van de gemeentecolleges, alsmede het nationale politieke klimaat, bepalend zijn voor de aard van het gevoerde beleid en voor de dominantie van één of twee van de genoemde beleidsvisies. In de tweede plaats is er de vaststelling dat de conflicten tussen de stad en zijn islamitische bewoners sterk afnemen, wanneer het gevoerde beleid dichter bij de wijken of buurten aansluit. Lokale verankering van het beleid is een voorwaarde voor integratie. In de derde plaats, en daarmee samenhangend, kan worden vastgesteld dat een onderlinge complementariteit van het pluralistische en het dialogische model de meeste garanties biedt voor inburgering.

In een multiculturele samenleving geldt bij uitstek het inzicht dat burgerschap niet in de eerste plaats een theoretisch concept is of een formele status, maar een in concrete praktijken verankerde manier van leven en samenleven: *learning from experience*. De *demos* van een democratie dient te worden opgevat als een *civic demos*. Alleen door actieve betrokkenheid

van burgers en loyaliteit ten opzichte van de steunberen van de eigen samenleving kan het bouwwerk overeind worden gehouden. De term inburgering duidt dan het proces aan dat naar een dergelijke betrokkenheid en loyaliteit moet kunnen leiden. Burgerzin leert men al doende.

Noten

- 1 P. Scheffer, *Het land van aankomst*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2007.
- 2 G. Mak, *Gedoeënd tot kwetsbaarheid*, Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2005.
- 3 A.C. Zijderfeld, *De abstracte samenleving. Een cultuurkritische analyse van onze tijd*, Boom, Meppel, 1970, p. 71-72 en 78.
- 4 J. Kristeva, *De vreemdeling in onszelf*, Contact, Amsterdam, 1991.
- 5 K. Schuyt, *Steunberen van de samenleving*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.
- 6 Montesquieu, *Over de geest van de wetten (1748)* (vertaling van Jeanne Holierhoek), Boom, Amsterdam, 2006.
- 7 A. Touraine, *Pourrons-nous vivre ensemble?*, Éditions Fayard, Paris, 1997, p. 362; A. Touraine, *Qu'est-ce que la démocratie? Égaux et différents*, Éditions Fayard, Paris, 1994, p. 277.
- 8 J. Locke, *Een brief over tolerantie* (vertaling, inleiding en essay van Inigo Bocken), Damon, Budel, 2004.
- 9 C. Lévi-Strauss, *Le regard éloigné*, Éditions Plon, Parijs, 1983, p. 380.
- 10 WRR, *Identificatie met Nederland*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2007, p. 200.
- 11 Z. Bauman, *Liquid modernity*, Polity Press, Cambridge/Oxford/Malden, 2000.
- 12 W. Schapp, *In Geschichten verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1985 (1953).
- 13 M. Maussen, *Ruimte voor de Islam? Stedelijk beleid, voorzieningen, organisaties*, Het Spinhuis, Apeldoorn/Antwerpen, 2006.
- 14 J. Dewey, *Democracy and education. An introduction to the philosophy of education (1916)*, The Free Press, New York, 1944, p. 140.

Hoe compromisloos is onze verdediging van het vrije debat?

In de integratieresolutie *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst* komen twee 'pijlers onder het toekomstperspectief' ter sprake. De eerste pijler is het bewaken van de rechtsstaat, wat onder meer een compromisloze verdediging van het vrije debat vereist. De tweede pijler is het perspectief van verheffing en emancipatie; daarin past onder meer het bestrijden van discriminatie. Wat nu als het vrije woord gebruikt wordt om mensen te discrimineren? Om niet hun verheffing te bevorderen maar hun vernedering te verkondigen? De nota maakt op dit punt geen duidelijke keuze. Vrijheid van meningsuiting is een grote vrijheid die om morele verantwoordelijkheid vraagt: 'Krenken mag, maar dat wil niet zeggen dat het ook moet.' Ook staat er dat burgers hun burgerrechten moeten koesteren in hun onderling verkeer: 'Zo moet discriminatie op alle fronten consequent worden bestreden en veroordeeld.'

122 Deze twee stellingen zijn met elkaar in strijd. We kunnen niet mensen ertoe aanmoedigen elkaar tot in hun diepste gevoelens te krenken (het bespotten van mensen om hun geloof is het voorbeeld dat de resolutie noemt, maar het bereik van het krenkende woord is uiteraard breder) en dan menen dat dit, zeker bij stelselmattige toepassing, geen discriminerend effect heeft en dat het op een of andere manier zelfs bijdraagt aan de verheffing van de gekrenkte burgers.

Enkele bladzijden verder lijken de auteurs van de resolutie dit ook te beseffen en een keuze te maken ten gunste van het recht om te kwetsen als kern van de vrijheid. Daar staat namelijk: 'Geloof mag ook bekritiseerd worden. Zelfs als dit als kwetsend ervaren wordt. (...) Geloven mag, krenken mag en gekwetst worden kan een gevolg zijn. Wie zich gekwetst voelt kan altijd naar de

rechter gaan.' Alleen, waar zou de rechter nog aan moeten toetsen als de vrijheid van meningsuiting gedefinieerd is als het recht om te kwetsen en gekwetst te worden?

Er is een traditionele grens aan de vrijheid die wij ook onderschreven toen we nog *liberale* sociaal-democraten waren. John Stuart Mill, de denker die de vrijheid van meningsuiting principieel heeft verdedigd, legt de grens bij het toebrengen van schade aan de ander. Het krenken, kwetsen en vernederen van een ander en het opleggen van een stigma aan hele bevolkingsgroepen vanwege hun geloof zijn voorbeelden van het gebruik van het vrije woord die evident schade toebrengen aan mensen. Woorden die vernederen verheffen niet. Woorden die krenken kunnen onder omstandigheden discrimineren. Gaan wij onze verdediging van de kwetsende rede ook volhouden als het gaat om mensen die joden kwetsen met racistisch taalgebruik? Of hoeven alleen moslims zich altijd maar groot te houden? Vragen waar de resolutie wijselijk over zwijgt.

Zo staan de twee pijlers van ons toekomstperspectief te wankelen. Ja, ook ik ben voorstander van een compromisloze verdediging van het vrije debat. Maar de kern van de vrijheid is dan niet het krenkrecht, maar de mogelijkheid in een scherp debat op andere gedachten te komen, je te ontdoen van je eigen vooroordelen en stereotype beelden. Voor Mill was de kern van de vrijheid van meningsuiting het aanvaarden van de kans dat de ander het bij het rechte eind heeft om zo achter de waarheid te komen. Die ander moet je dan wel eerst respecteren. Krenken mag niet.

WILLEM WITTEVEEN

Lid redactieraad s&d